

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

І.І. ІЛЬЮШИН

ОУН-УПА І
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В
РОКИ ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(В СВІТЛІ ПОЛЬСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ)

КИЇВ 2000

В монографії здійснено аналіз причин та перебігу українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни на західноукраїнських землях. Книга підготовлена в основному на документальних джерелах з архівів Польської Республіки. В центрі уваги автора - протистояння бойовиків Організації українських націоналістів і воїнів Української повстанської армії з бойовиками Армії Крайової. Здійснено порівняльний аналіз інформації у джерелах та наукових дослідженнях українського і польського походження.

Рецензенти:

доктор історичних наук, проф. *В.М.Даниленко*,
доктор історичних наук *Г.В.Касьянов*,
доктор історичних наук *О.Є.Лисенко*.

Відповідальний редактор:

доктор історичних наук, проф. *С.В.Кульчицький*.

Оригінал-макет підготувала *Л.А.Гречина*.

У разі передруку матеріалів узгодження з Інститутом історії України НАН України обов'язкове.

ISBN 966-02-1875-3

© Інститут історії України
НАН України

Головна ідея життя в світовому та історичному масштабі полягала тоді у боротьбі з фашизмом, гітлеризмом. Велика його ріка, що крутила людськими долями, розмивала піщаний острівець, вибудований потугами таких, як я - синів та дочок Західної України.

(Щеглюк В.Р. "...Як роса на сонці": Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л.С.Павлишина. - Львів, 1992. - С.81)

ПЕРЕДМОВА

Одпісю з перших країн, які визнали новопосталу у 1991 р. Українську державу, була Польська Республіка, а серед перших іноземних політичних діячів, котрі вже з кінця 1980-х рр. активно підтримували український опозиційний рух за державну самостійність, було чимало колишніх учасників боротьби за незалежність Польщі ще з часів Першої та Другої світових воєн. В числі тих, хто тоді солідаризувався з боротьбою українського народу за права людини, за право на власну культуру й національну спадщину були, зокрема, Мар'ян Голембєвський - офіцер Армії Крайової (АК) і один з ініціаторів переговорів по досягненню порозуміння й налагодженню співпраці у 1944 р. з Українською Повстанською Армією (УПА) й Українською Головною Визвольною Радою (УГВР), Єжи Прус - директор інституту Ю.Піلسудського в США, Адам Венчковський - один із засновників в еміграції

організації "Вольношч і Неподрлеглошч" (ВіН), і навіть, Вацлав Єнжесвіч - колишній міністр освіти польського уряду і співтворець військової угоди з Симоном Петлюрою у 1920 р.¹

Здавалося б, що з крахом московського диктату і появою можливості для вільного існування Варшави і Києва вже ніщо не могло заважати гармонійному розвитку добросусідських відносин між Польщею і Україною. Втім на заваді цьому стали драматичні події шістолітньої давності, які, як з'ясувалося, залишатимуться джерелом взаємних звинувачень у всіляких гріхах доти, доки про них не буде сказано всієї правди, і доки кожна із сторін, учасниць тих подій, не зрозуміє глибинної їх сутності.

У заяві Світового союзу воїнів Армії Крайової, оприлюдненій і розповсюдженій в Польщі в 1993 р., йдеться про те, що лише на Волині протягом 1942-1944 рр. "українськими націоналістами було замордовано близько 50 тис. дітей, жінок і чоловіків тільки за те, що вони були поляками². Як стверджують діячі цієї організації, поляки також завдали багато образ і кривди українській меншині, зокрема, у міжвоєнний період в II Речіносполитій, або вже після війни, під час здійснення примусової переселенської акції, відомої як "акція Вісла". Проте, на їх думку, страждання, яких зазнали українці, несумірні з тими злочинами, що були скоєні у роки війни стосовно поляків з вини УПА. А тому автори заяви сподіваються на те, що ті злочини будуть засуджені українською стороною. У протилежному разі, як підкреслюється в документі, доки ті страхотливі події замовчуватимуться, або якимось чином виправдовуватимуться, доти між українцями та поляками буде існувати перешкода для цілковитої нормалізації стосунків.

Відзначимо, що польська сторона не обмежується лише подібними зверненнями до громадськості по обидва боки кордону, які, вже самі по собі, поза сумнівом впливають на суспільну свідомість, а у першу чергу, на свідомість молодого покоління. Вже протягом кількох років така поважна інституція в Польській Республіці як Головна Комісія по вивченню злочинів проти польського народу - Інститут національної пам'яті проводить кропітку роботу по дослідженню майже 30 тис. судових актів з процесів пад членами УПА, що відбувалися, починаючи від 1945 р.³ Так слід розуміти, що мета цієї комісії по завершенню роботи передати матеріали і висновки до Прокуратури в Україну, США, Канаду і Німеччину, де ще проживають люди, причетні до тих подій, з тим, щоб вимагати від урядів згаданих країн засудження цих осіб і діяльності УПА загалом.

Драматичні події півстолітньої давності активно висвітлюються в польській періодиці. Окрім польських науковців, політиків, письменників в обговоренні цих подій, на сторінках польської преси, останнім часом беруть участь і українські представники, як з самої України, так і з діаспори. Зокрема, у варшавській "Газеті виборчій" влітку-восени 1995 р. з'явився цикл статей на тему: "Волинь: пошук правди", авторами яких були фахівці обох країн. Як засвідчила дискусія, у поляків і українців є своя власна правда, тоді як добре відомо, що істина одна. Варто погодитися із зауваженнями Адама Міхніка з приводу того, що якщо українська і польська сторони дійсно прагнуть наблизитися до якогось розуміння тих подій, більш-менш відповідального історичній істині, яке було б вільне від стереотипів і враховувало б різні погляди, то не можна починати діалог з вимог визнати УПА за злочинну організацію⁴. До цього від себе додамо, що так само не

можна сподіватися на діалог з поляками, висувуючи проти них звинувачення у тому, що вони досі бачать Польщу у довоєнних кордонах по р. Збруч.

Через те, що жодні офіційні наукові осередки Польщі та України не проводили на той час комплексних досліджень з українсько-польської проблематики, дві громадські організації - Світовий союз воїнів Армії Крайової й Об'єднання українців у Польщі - виявили ініціативу, спрямовану на зміну цієї ситуації. У 1996 р. обидві організації уклали угоду, якою була започаткована серія наукових семінарів за участю зацікавлених цією тематикою українських та польських дослідників. Головне завдання семінарів полягало у пошуку спільних підходів до оцінки минулого, у визначенні тих питань, по яких позиції українських і польських фахівців співпадають, а по яких є помітні розходження, що потребують подальших досліджень.

У ході підготовки семінарів було розроблено й узгоджено сторонами список дослідницьких тем, який хронологічно охопив період 1918-1947 рр. Згідно прийнятої програми на кожному семінарі українські і польські науковці виголошували доповіді по трьох-чотирьох темах. Після їх обговорення усіма учасниками семінару ухвалювався підсумковий документ, у якому були відбиті узгоджені позиції сторін по проблемам, що обговорювалися, а також неузгоджені. Наразі відбулося 8 наукових семінарів (останній у листопаді 2000 р. у Варшаві) і видано 7 томів матеріалів (5 українською і 7 польською мовами).

Якщо спробувати підсумувати позицію польських істориків по найбільш дискусійним проблемам, то вона виглядає приблизно наступним чином. Причини здійснення акції "Вісла" у 1947 р., на їх думку, слід пов'язувати з усією попередньою діяльністю ОУН-У-

---

ПА, як на території т.зв. "Закерзоння", так і на Волині та в Східній Галичині. Щодо діяльності ОУН-УПА на території Волині і Східної Галичини, то польські науковці одпозначно її визнають злочинною по відношенню до цивільної польської людності. Частина їх вважає, що то був геноцид стосовно поляків, решта, що ОУН-УПА мала на меті лише усунути поляків з етнічних українських земель. Щодо "Закерзонського краю", то тут вони розмірковують таким чином. Український підпільний рух мусив бути знищеним, оскільки жодна країна не допустила б існування на своїй території будь-якого підпілля. Деякі щоправда схильні вважати, що для цього не обов'язково було виселяти цивільне населення (150 тис. лемків). Воно могло бути зосереджене у ретельно охороняємих військами поселеннях-таборах, а після завершення боїв людям треба було дозволити повернутися на свої місця проживання.

Як відомо, у серпні 1990 р. сенат Польської Республіки ухвалив постанову, у якій акція "Вісла" була засуджена. Після цього на адресу голови сенату і senatorів почали надходити листи від численних громадських організацій, як із самої Польщі, так і із-за кордону, у яких засуджувалася вже сама ця постанова. Частина senatorів напевно пожалкувала про ухвалене рішення. Адже не випадково у 1995 р. польський сейм відхилив депутатський законопроект, у якому йшлося про надання жертвам акції "Вісла" тих прав, котрими на той час вже користувалися усі репресовані за часів "сталінщини".

Одним із завдань учасників семінарів було обрано проведення науково виваженого і більш-менш точного обліку втрат з обох сторін та створення повного банку комп'ютерних даних щодо жертв взаємного конфлікту у період від 1939 р. до середини 1950-х рр. Ця справа

мас одне з першочергових значень для сучасних українсько-польських стосунків. Така діяльність припинить маніпуляцію фактами і числами по обох боках кордону, що й досі підтримує в ментальності наших суспільств міфи і стереотипи. Представлення удокументованого балансу втрат повинно зменшити кількість взаємних звинувачень.

У зв'язку з наявністю багаторічного досвіду у польського наукового осередка "Карта" зі збору та перевірки даних про репресованих радянським режимом, українська сторона погодилася з тим, щоб цей осередок здійснював координацію заходу. З українського боку головним партнером у проведенні дослідження виступив Волинський державний університет ім.Лесі Українки.

Документаційна праця дослідницьких груп обох країн якнайширше охоплює усі види джерел: документи з українських, польських, російських і німецьких архівів, документацію експромтів, списки втрат, звіти, анкети "Списку репресованих" (документація осередка "Карта"), а також всі публікації. Інформацію доповнятимуть свідки подій у Польщі і в Україні та спеціальні експедиції на місця колишніх вбивств.

Об'єктом документаційної роботи стали українці та поляки, які загинули внаслідок українсько-польського конфлікту (як вбиті під час винищувальних акцій, так і полегли в оборонних та наступальних боях за участю збройних угруповань різних типів).

На VII семінарі, що відбувся в травні 2000 р. у Луцьку, були оприлюднені попередні дані про жертви українсько-польського конфлікту згідно із дослідженнями осередка "Карта". Нижче подаємо таблицю з цими даними. Відсутність інформації про жертви з українського боку пояснюється складнощами фінансуван-

ня робіт подібного характеру, що виникли в Україні. Кінцевим результатом дослідного проекту має стати внесення в комп'ютерну базу всіх даних, які вдасться зібрати, і на їх основі проведення історичної експертизи, яка б узагальнила відомості про жертви українсько-польського конфлікту в 1940-х рр. ХХ ст. Авторами експертизи будуть члени наукової ради проекту.

Таблиця

Територія		Попередня кількість, що вишикає з досліджень	Кількість жертв із встановленими анкетними даними	Кількість жертв, інформація про які занесена до комп'ютерної бази
Південно-східні повіти Польщі	Польські втрати	6100	5300	2800
	Україн. втрати	7500	5800	2000
Львівське і Станіславівське воєводства	Польські втрати	15000	8000	0
	Україн. втрати	?	?	0
Тернопільське воєводство	Польські втрати	14800	8000	0
	Україн. втрати	?	?	0
Волинь	Польські втрати	35000	19000	1140
	Україн. втрати	?	?	0

Все зазначене вище цілком стосується проблематики представленої далі праці. Її основною метою є аналіз причин та перебігу українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни на землях зі змішаним населенням, який зроблено, головним чином, на основі документів польського підпілля, що зберігаються в архівах Польської Республіки. Те, що в основу пропонуваної роботи лягли, насамперед, ці матеріали, має свою логіку.

По-перше, дослідження з історії ОУН-УПА, що з'явилися в Україні останнім часом, спираються, передусім, на документи вітчизняних архівів і українсько-польському конфлікту в них відведено недостатньо місця. Проте цей конфлікт становить важливий аспект історії ОУН-УПА і без його висвітлення вона буде неповною. Пояснити відсутність достатньої уваги до цього питання можна тим, що в стратегічних планах українських націоналістів боротьбі з польською Армією Крайовою відводилася роль третього фронту і в українських матеріалах вона не знайшла такого відображення, як в документації польських підпільних структур, для котрих боротьба з ОУН-УПА на західноукраїнських землях посіла перше місце. По-друге, оскільки польська сторона ще й досі наполягає на тому, що відповідальність за ті події лежить лише на оунівцях, то уявляється цілком доцільним ознайомитися з тими польськими матеріалами, які дають їй підстави так вважати. По-третє, в польських архівах, в фондах аківського підпілля і політичного представництва польського емігрантського уряду в окупованій країні (Делегатурі уряду) міститься також величезна кількість панерів ОУН-УПА (відозв до української і польської людності, газетних видань, матеріалів про українсько-польські переговори тощо), які, як з'ясувалося, у віт-

---

чизняних архівах не збереглися. І, зрештою, щоб зрозуміти причини українсько-польського конфлікту і мотивацію дій його учасників, слід було розглянути наступне питання, що собою становила в польській громадській і політичній думці часів Другої світової війни українська проблема загалом. А це можна було зробити лише аналізуючи численні огляди подій українського життя, звіти про перебіг українсько-польської боротьби, аналітичні довідки з характеристиками національно-визвольних програм і планів ОУН-УПА, проекти розв'язання українського питання тощо, що готувалися польськими діячами.

Не хотілося б, щоб ця праця була сприйнята як спроба подивитися на діяльність ОУН-УПА і українську проблему загалом очима польських політиків та військових періоду Другої світової війни. Автор ставив іншу мету. По-перше, нами керувало прагнення співвіднести наміри ОУН-УПА з планами польського антигітлерівського підпілля, яке також діяло на західноукраїнських землях, а водночас і з інтересами місцевого польського населення. По-друге, ми намагалися дати хоча б мінімальні відомості про це підпілля. Адже в Україні, на наш погляд, ще погано обізнані з історією боротьби проти гітлеризму нашого західного сусіда, а також з тим, яким чином ця боротьба впливала на перебіг українсько-польського конфлікту. З цієї причини вітчизняна історіографія в значній мірі продовжує користуватися при аналізі українсько-польських стосунків в роки війни тими загальними уявленнями, що були унаслідковані від радянських науковців та істориків українського зарубіжжя.

Іноді доводиться зустрічатися також з тим, що вітчизняні дослідники, недостатньо ознайомлені з матеріалами польських архівів, у своїх твердженнях спира-

---

ються на інтерпретацію відповідних документів польськими істориками. Проте український погляд на ці самі документи часто породжує іншу їх інтерпретацію. Корисним може виявитися знайомство з даною роботою і для польських науковців, які, незважаючи на добру обізнаність зі своїми архівними матеріалами періоду війни, однак, заперечують наявність в окремих польських політичних сил в цей час концепцій з переселення українців за межі Польщі, або розпорошення їх по території країни з метою асиміляції в польському середовищі і, таким чином, вирішення проблеми української меншини.

Автор намагався представити якомога ширшу документальну основу описуваних подій, залучаючи також, коли вважав за потрібне матеріали українських архівів. Переклад польських документів здійснювався таким чином, щоб не спотворити їхнього змісту. Зрозуміло, що переважна їх більшість подається із скороченнями, які, однак, також не змінюють загального змісту документа. На жаль, можливості подати фотокопії документів мовою оригіналу і без купюр у автора не було. У тих випадках, коли польські матеріали суперечили інформації, вміщеній в документах українських архівів і українській науковій літературі, автор намагався на це вказувати. Істотну складність становило також подання назв населених пунктів, оскільки в польській і українській мовах вони мають різне звучання.

Сподіваємося на те, що запропонована праця зустрінє доброзичливу критику з боку українських і польських науковців, яка допоможе автору у подальшій роботі виправити можливі помилки і доповнити картину описуваних подій.

РОЗДІЛ I

СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОГО УРЯДУ І ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В 1939-1941 рр.

Ми всю свою життєву енергію і політичну діяльність спрямували на оборону польських східних територій. І зараз, помираючи, я дуже радію з того, що це нам не вдалося. Дивлячись на ту страхітливу різанину, яка відбувається в Югославії, уявіть собі, що б могло діятися зараз на Волині чи у Східній Галичині, якщо б вони залишилися за Польщею.

(Міністр закордонних справ польського емігрантського уряду в Лондоні Є.Рачинський, 1993 р.)

Ставлення польського емігрантського уряду* і польського підпілля до українського питання в початковий період Другої світової війни було зумовлене, поперше, довоснними уявленнями поляків про те, ким

---

* Польський емігрантський уряд на чолі з генералом В.Сікорським було створено наприкінці вересня 1939 р. на території Франції. Спочатку він знаходився в Парижі, а пізніше переїхав до Анжерса. До складу коаліційного уряду увійшли представники політичних партій, які з різних причин боролися з довоснним "санаційним" режимом, а також ті діячі "санації", які не скомпрометували себе активною співпрацею з Німеччиною і орієнтувалися на країни західної демократії (наприклад, генерал К.Соснковський). Вже незабаром уряд було визнано Францією, Великобританією та США.

були українці в II Речіпосполитій, до чого вони прагнули і як складалися українсько-польські стосунки в міжвоєнний період, а, по-друге, позицією, котру займали українці вже в 1939-1941 рр., тобто під час польсько-німецької і польсько-радянської воєн, а також по їх завершенню, в період територіального поділу і окупації Польщі Німеччиною і СРСР.

У міжвоєнний період прагненню українців до створення територіальної автономії в межах II Речіпосполитої польські урядовці протиставили (особливо з 1935 р.) політику "зміцнення польськості" на територіях, де проживало українське населення. Зокрема, в Східній Галичині українцям було заборонено купувати землю, і це в той час, як західноукраїнські землі масово заселялися колоністами з Центральної Польщі (мазурами) і тут створювалася так звана "загродова шляхта". На Холмщині руйнувалися православні церкви, а український православний люд Холмщини і Волині примусово навертався у католицизм. Польська урядова політика була спрямована на те, аби відокремити лемків, бойків, гуцулів від решти українського населення, аби зміцнити сокальський кордон і запобігти проникненню на Волинь впливу Організації Українських Націоналістів (ОУН), що мала широко розбудовану організаційну мережу в Східній Галичині.

Напередодні війни на східних польських землях активізував свою колонізаційну діяльність Корпус охорони прикордоння. Українське населення з прикордонної смуги виселялося. Українців усували з лісової і поштової служб, із установ зв'язку і комунікації. В серпні 1939 р. в польській пресі з'явився циркуляр Міністерства юстиції, в якому йшлося про необхідність арешту "ненадійного українського елемента" з-поміж міської і сільської інтелігенції і ув'язнення його в табо-

---

рі Береза Картузька. Вже з початком німецько-польської війни стало відомо про існування урядових планів, підготовлених у 1938-1939 рр. Головнокомандуючим Війська Польського маршалом Е. Ридз-Смігли і міністром військових справ генералом Т. Каспшицьким, метою яких було звільнення "південно-східних кресів" країни від української присутності (стало відомо і про підготовлену генералом М. Янушайтісом акцію по виселенню, а можливо, навіть і частковому фізичному знищенню українців на західноукраїнських землях)².

Незважаючи на все це, до факту нападу Німеччини на Польщу українське населення поставилося з повною громадянською відповідальністю. На останньому засіданні Сейму II Речіпосполитої, яке відбулося 2 вересня 1939 р., керівник української парламентської групи і голова Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Василь Мудрий, посилавчись на резолюцію УНДО від 26 серпня 1939 р., заявив про готовність українців віддати свою кров і надбання для захисту держави. Протягом першої половини вересня українські солдати у Війську Польському сумлінно викопували свій солдатський обов'язок, а з боку українських організацій не було жодного акту саботажу або диверсії³.

Лише в другій половині вересня 1939 р., коли німецький фронт наблизився до території, де проживало українське населення, а радянські війська перейшли східний кордон Польщі, почали траплятися, чим далі, тим частіше випадки роззброєння, грабунку і вбивств польських солдатів і представників поліції, напади озброєного українського населення на окремі невеличкі загони відступаючого польського війська⁴. У зв'язку з цим наведемо уривок із спогадів коменданта Бере-

---

жанського (Бжежанського) повіту Тернопільського округу Армії Крайової (АК) Яна Чісека: "У другій половині вересня 1939 р., коли німці вже були під Львовом, відбувся збройний виступ українських військових формувань на території Бжежанського повіту. В місцевості Конюхи знаходилися пости української поліції. Вони скеровували відступаючі від Зборова на Бжежани, і далі на південь, окремі групи польського війська на шосе Дрижчув - Бжежани. Ця дорога проходила через ліс, в якому українці вбивали польських солдатів і відбирали зброю. Скільки було вбито, важко сказати"⁵.

Вступ радянських військ у Східну Галичину і на Волинь стався під приводом визволення українського народу з-під польського ярма. На цій підставі мало відбутися і приєднання західноукраїнських земель до УРСР і СРСР. Під час численних мітингів українці скаржилися на те, що зазнали великої кривди з боку поляків⁶. Тому радянська влада намагалася падати своїм суцільно-політичним перетворенням на цих землях проукраїнського характеру. Українізація торкнулася місцевих органів влади, адміністративних і торговельних закладів, освіти, преси тощо⁷. З усіх будинків знімали польські герби, замальовували польські назви і вивіски. Замість польських, з'явилися синьо-жовті і червоні прапори. На вивішування синьо-жовтих прапорів представники радянської влади відреагували відразу ж тим, що заборонили їх і наказали негайно знищити. Місцеве українське населення попередило, щоб "воно викинуло зі своєї голови ідею створення національно-фашистської України, оскільки Західна Україна мала увійти до складу великої Радянської України"⁸.

В перші дні і тижні після окупації Червоною Армією Східної Галичини і Волині представники всіх верств українського суспільства співпрацювали з орга-

---

нами радянської влади і намагалися використати цю співпрацю для усунення поляків з усіх царин суспільно-політичного життя Західної України⁹. В деяких повітах Східної Галичини, зокрема в Бережанському і Підгасцькому, сталися випадки грабунку, вбивства і спалення маєтків польських осадників. У колонії Якубовка Бережанського повіту було спалено 53 домівки і вбито 24 особи. У відповідь на скарги поляків командуючий Українським фронтом генерал С. Тимошенко видав відозву українською і польською мовами, у якій закликав "працюючих людей" до порозуміння¹⁰. Польський осадник, офіцер, службовець поліції, сусільний діяч не міг сховатися від органів НКВС, оскільки в кожному селі було багато активістів з-поміж місцевого українського населення, які самі видавали поляків до рук радянської адміністрації. Через це значна частина польської інтелігенції тікала з провінції до Львова, де вона відчувала свою численну перевагу і була більш впливовою у своєму становищі, навіть не маючи офіційної опіки з боку місцевої влади¹¹.

Незабаром ситуація почала змінюватися. Радянська влада швидко зрозуміла, наскільки глибоко укорінилося в свідомості західних українців прагнення до самостійного державницького життя, і почала всілякими засобами боротися з ним. Це відбилося, передусім, на організаційній мережі ОУН, яка на території Східної Галичини опинилася у надзвичайно складному становищі¹². Арешти, депортації, кампанія по організації колективів охопили все населення Західної України. Українці також почали скаржитися на політику Рад. Багато молоді тікало за Буг, до німців, і вступало до лав української поліції. Інформація про це постійно надходила до польського емігрантського уряду і, зокрема, до Міністерства закордонних справ, від поль-

---

ських дипломатичних представництв з різних країн¹³. Чимало українців працювало на німців у підпіллі на радянській території. Репресії з боку Рад, яких зазнало й українське населення, вплинули на зміну його ставлення до поляків - воно стало доброзичливішим. В українському середовищі виникло навіть почуття певної солідарності з польським населенням. У всякому випадку український клір і інтелігенція визнали поляків за менше лихо порівняно з більшовиками¹⁴.

На тлі цих подій і розгорталися польсько-українські взаємини за кордоном і на окупованих територіях, а також формувалося ставлення польського емігрантського уряду і польського підпілля до українського питання.

Позиція членів польського емігрантського уряду щодо прислання Москвою західноукраїнських земель до СРСР стає зрозумілою з листування, яке велося між Головнокомандуючим Польськими Збройними Силами на Заході, прем'єром генералом В. Сікорським і головою Комітету у справах країни (КСК) генералом К. Соснковським протягом 1939-1941 рр., а також з кореспонденції, яка надходила до Парижа (пізніше до Анжерса) і Лондона в згаданий період¹⁵. У кореспонденції за жовтень-листопад 1939 р. ця позиція висловлена, зокрема, таким чином: "Мусимо протестувати проти будь-яких спроб поставити під сумнів наші права на цілісність державної території Польщі, які, можливо, будуть робитися урядами або громадськістю в союзницьких нам країнах. Водночас слід переконати союзників, Ватикан і Америку в тому, що Польща повинна мати спільний кордон з Румунією. При цьому необхідно стверджувати, що українці є ненадійним партнером для союзників... що у випадку віддання українцям Малопольщі (Галичини - авт.) Румунії буде загрожувати втрата Бессарабії і Буковини (внаслідок

цього погіршаться стосунки між союзниками і Румунією), і що Східна Малопольща (Східна Галичина - авт.) є територією зі змішаним населенням (українці, поляки, сврсі), котре скоріш буде прагнути належати до демократичної Польщі, аніж до України - країни молоді і тому більш націоналістичної"¹⁶.

Незважаючи на чітко окреслену негативну позицію щодо прав українців на західноукраїнські землі, в польському уряді розуміли необхідність союзу з ними, а також їх залучення на бік союзників. У листі від 16 листопада 1939 р., надісланого з Лондона до Парижа на ім'я міністра внутрішніх справ Ст. Кота доктором Т. Чарковським-Голєєвським - одним з тих польських політиків, які вже в початковий період війни розуміли важливість співпраці з українцями і підтримували з ними контакт (зокрема, через члена УНДО і секретаря новоутвореного уряду Української Народної Республіки (УНР) В. Солов'я), йшлося про "необхідність вислання когось до Угорщини або Румунії з тим, щоб: а) відшукати там кількох провідних українських політичних діячів (Шухевич мав бути в Угорщині або в Словаччині, єпископ Бучко в Чернівцях, Мудрий і Смаль-Стоцький в Празі); б) порозумітися з українцями на Русі Прикарпатській і Буковині, а через них сконтактувати з емігрантами з Малопольщі, а можливо, і з тими з українських діячів, які перебувають в самій Малопольщі, захопленій німцями; в) по досягненні порозуміння з кимось з авторитетних українських політиків схилити їх до приїзду до Парижа з метою створення українського комітету, уповноваженого до укладання з польським урядом польсько-української угоди..." Далі у листі доктор Чарковський-Голєєвський висловлював свої власні думки щодо можливості врегулювання українського питання: "...Переходячи до суті справи, слід

зазначити, що не маючи поки що цілковитої ясності в ній через розбіжності у вимогах українців, гадаю, що будь-які півзаходи типу культурної, господарської автономії і тому подібні речі, які могли бути привабливими до 17 вересня поточного року, тепер українців не задовольнять. Оскільки тимчасово ні про яку польсько-українську федерацію не може бути й мови з огляду на необхідність гарантування польській державі недоторканності її кордонів, вважаю, що відділення Східної Малопольщі і Волині в окрему провінцію, об'єднану з Польщею подібно до того, як були об'єднані коронні землі з Австрією, могло б заспокоїти наших українців. Збереження австрійських традицій в українському суспільстві, побоювання перед великою Україною і можливість упорядкування життя на демократичних засадах задовольнили б їх, а водночас уможливили б співжиття українців з місцевим польським елементом. Стосовно ж питання про те, чи мусила б укладена з українцями угода обумовити створення у майбутньому федерації з великою Україною, ми вважаємо, що зараз це питання є другорядним і неактуальним. Обумовленість цього положення мала б цінність сдине з тієї точки зору, що угода враховувала б національні прагнення українців, а також їхню теорію про єдиний великий український народ..."¹⁷.

Подібні до цього листа звернення на ім'я членів уряду, а також інформація про ситуацію на західноукраїнських землях, що постійно різними каналами надходила до Парижа, змусили Комітет у справах країни на черговому засіданні 28 листопада 1939 р. прийняти відповідну резолюцію в українському питанні. Резолюція від 28 листопада не була офіційною декларацією уряду, а призначалася лише для довірених осіб як директива щодо ведення переговорів з українським пред-

---

ставництвом. Через побоювання можливої негативної реакції з боку Москви справа польсько-українського співробітництва до певного часу мала залишатися у великій таємниці. У вступі до цього документа зазначалося: "Уряд не тільки припускає можливість порозуміння з незалежним українським рухом, але визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту... спрямованого проти окупантів".

Далі у пунктах резолюції передбачалося:

"1. Буде створена українська незалежна держава. У справі східних кордонів цієї держави поляки погодяться на будь-яку пропозицію, запропоновану українською стороною.

2. Незалежна українська держава буде існувати на засадах рівності з Польською Республікою у єдиній федерації. Укладення кордонів між Польщею і Україною буде залежати від характеру федеративного устрою.

3. Українська меншина в межах Польської Республіки, польська меншина в межах української держави будуть користуватися широкими національними і культурними правами на взаємних засадах"¹⁸.

Голова КСК генерал К. Соснковський надіслав цю інструкцію до прем'єра для її затвердження. Однак генерал В. Сікорський із скептицизмом поставився до намагання членів комітету повернутися до міжвоєнної політики федералізму. Голова уряду вважав, що поляки і українці у майбутньому самі повинні визначити можливі форми свого співіснування. До того ж, він мав сумніви, чи схвалять "промстєїстичну" політику союзники¹⁹. З цих причин офіційна декларація уряду від 18 грудня 1939 р., що визначала головні напрями його зовнішньої політики, лише у найзагальніших рисах торкалася українського питання, зокрема, підтверджу-

---

вала засади рівноправності і справедливості в ставленні до національних меншин. Водночас декларація проголошувала боротьбу Польщі за повернення втрачених "східних кресів"²⁰.

Незважаючи на лише загальну згадку про майбутні засади в ставленні до національних меншин у післявоєнній Польщі, емігрантський уряд і надалі в своїй роботі приділяв багато уваги українському питанню. Вся інформація про контакти з українцями та їхнє ставлення до поляків, німців і більшовиків продовжувала стікатися до Міністерства інформації та документації, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ, а також у штаб Головнокомандуючого. Кожне з цих відомств готувало численні потатки або навіть великі реферати про можливі шляхи розв'язання української проблеми, які подавалися на ім'я того чи іншого міністра з тим, щоб в кішпечному підсумку їх розглянув прем'єр генерал. В. Сікорський.

На початку 1940 р., коли поляки дуже сподівалися на можливість нападу на СРСР з півдня союзницьких військ на чолі з французьким генералом М. Вейгандом, в штабі Польського Головнокомандуючого з'явилося чимало планів щодо врегулювання українського питання за рахунок зруйнованої більшовицької імперії, хоча були вони в тій ситуації нереальними. В одному з них, датованому 6-м січня 1940 р., зазначалося: "Метою організації і підтримки українського збройного руху на Київщині і за Дніпром має бути: а) диверсія у глибокому тилу більшовицької армії; б) можливий розпад Росії на окремі національно-державні утворення; в) можливе створення Української держави на Наддніпрянщині". Далі в плані підкреслювалося: "Польща зацікавлена в тому, щоб цю акцію проводити за власний рахунок, щоб занепад більшовизму весь світ ста-

---

вив у заслугу нам, ... щоб нарешті новоутворена Україна була для нас чинником прихильним, а не ворожим... На чолі акції повинні стояти поляки, які б виступали як керівники українських повстанських загонів... Мусимо пам'ятати, що робимо це не для них, а для себе, що це в наших власних інтересах, що через цю акцію ми готуємо собі умови для подальшого співіснування, що повинні мати вирішальний голос при визначенні умов цього співіснування... Збройна акція українських повстанців повинна мати такий вигляд, що вона спрямована не проти радянського солдата, а лише проти ГПУ, комуністичної партії і безбожників... Загальний напрямок всього руху має бути з території Румунії, з району середньої Бессарабії, на Черкаси, а потім або на Східну Малопольщу, або на Крим, Дон і Кубань"²¹.

Цей план свідчив про те, що в польських військових колах було чимало прихильників ідеї політичного прометеїзму. Українському питанню вони відводили чи не головну роль в реалізації федералістичної програми. На думку цих людей, створення Української держави на Паддніпрянщині у всьому мало відповідати польським державним інтересам, оскільки, по-перше, завдяки допомозі українцям в створенні їхньої власної держави, поляки могли б мирним шляхом вирішити на свою користь проблему приналежності західноукраїнських земель, а по-друге, новоутворена "Велика" Україна, уклавши угоду з Варшавою, входила б до польської федерації, чим значно послаблювала б Росію і, навпаки, зміцнювала б Польщу.

В цей же час, а саме 4 січня 1940 р. (за іншою версією - 4 лютого), на ім'я міністра інформації і документації Ст. Стронського надійшла доповідь, підготовлена референтом з національних справ професором О. Гур-

---

кою ²². Останній ретельно збирав інформацію про всілякі контакти з українцями, а також неодноразово особисто розмовляв з новим головою українського уряду в еміграції В. Прокоповичем, міністром закордонних справ О. Шульгіним, іншими колишніми і тодішніми діячами уряду УНР.

У доповіді професора О. Гурки містився загальний аналіз чинних українських політичних угруповань: "скоропадчиків", комуністів, старорусинів, ундовсько-петлюрівської спілки, націоналістів (ОУН). Говорячи про боротьбу між двома найвпливовішими з цих угруповань - ундовсько-петлюрівською спілкою з націоналістами - за право репрезентувати всіх українців, О. Гурка підкреслював, що лише перші мають законні повноваження на забезпечення континуїтету державності УНР, яка існувала протягом 1918-1920 рр. Проте вплив спілки на українське оточення в еміграції був, на думку польського референта, набагато слабшим, ніж вплив ОУН, і це незважаючи на те, що саме діячі спілки сформували новий український уряд і підтримували постійний контакт з офіційними представниками французького і британського міністерств закордонних справ. Наголошуючи на існуванні фінансової залежності ундовсько-петлюрівських політичних кіл від польського уряду, так само як оунівців від Берліна, професор Гурка зазначав, що ні перших, ні других не можна сприймати безідейними найманцями, нездатними у разі потреби виступити і проти Польщі, і проти Німеччини в ім'я перемоги українських інтересів. В оцінці ставлення польського суспільства до українців референт дотримувався тієї думки, що по кількох місяцях радянської окупації Східної Галичини і Волині там спостерігалось прагнення польської і української інтелігенції до зближення і порозуміння. Цього, на жаль, з

точки зору Гурки, не можна було сказати про Генерал-губернаторство (ГГ) і еміграцію, де польська громадськість в своїй більшості ставилася до українців традиційно вороже, до того ж, на території ГГ такому ставленню сприяло і співробітництво переважної більшості українських націоналістів з німцями.

У своїх висновках референт наполягав на необхідності проведення більш активної політики щодо українців, спрямованої на порозуміння з ними. Він зазначав, що відсутність активної позиції в українському питанні польського уряду протягом чотирьох місяців від початку війни вже призвела до значних змін у свідомості українців, які були не на користь поляків. Серед таких змін професор Гурка називав, зокрема, дві: 1) прагнення всіх українських угруповань, незалежно від їхніх політичних переконань, до створення власного українського легіону, а не в складі польського війська, як домагалися українці раніше*; 2) відмову визначити свого представника до складу Польської Національної Ради або інших органів польської державності, на чому також спочатку наполягали петлюрівці і ундівці. Сильно вразила українців, на думку Гурки, і героїчна боротьба з більшовиками нечисленного фінського народу, досвід якої міг бути використаний ними як приклад для боротьби за власну державність.

У зв'язку з викладеним професор радив негайно від імені польського уряду видати декларацію про незалежність Української держави. Лише такого змісту декларація, на його думку, могла б покласти початок справжній польсько-українській співпраці. Другим важливим кроком, який негайно мусив зробити уряд для польсько-українського зближення, радив Гурка,

---

* ОУН саботувала призов польських громадян української національності до Польського війська на території Франції.

було спрямування всіх зусиль уряду на співпрацю з українцями у військовій ("революційно-диверсійній") галузі з метою зруйнування Радянської Росії. З точки зору референта, по-перше, польсько-українська військова діяльність була єдиним чинником в Європі, здатним знищити Росію, а, по-друге, лише ініціатор і керівник такої повстансько-диверсійної боротьби мав можливість у майбутньому визначати долю довоєнних східних кордонів Речіпосполитої. Таким чином, і цей представник Міністерства інформації і документації схилився до прометеїстичної концепції у врегулюванні українського питання.

Проте політика федералізму була не єдиною в поглядах і діяльності тих польських урядовців, які несли відповідальність за стосунки з національними меншинами. Виразником думок протилежного табору - національних демократів та їхніх прихильників - став певною мірою доктор Б. Лонгхампс, який підготував і 24 лютого подав на розгляд відповідних осіб співдоповідь, а точніше, зауваження на реферат професора О. Гурки²³. Доктор Лонгхампс розкритикував плани щодо організації повстансько-диверсійної боротьби заради зруйнування більшовицької імперії та створення Української держави. На його думку, подібні плани фактично були спрямовані не стільки проти Радянської Росії, скільки проти російського народу, який, стоячи перед загрозою втрати Наддніпрянської України, тільки б ще більше згуртувався у боротьбі із Заходом (в тому числі і з Польщею). Доктор Лонгхампс пропонував інші засоби знищення комуністичної влади на Сході, зокрема, поширення серед росіян гасел: цивілізовані західні країни (і в тому числі Польща) прагнуть до зміни економічної і політичної ситуації в Росії на краще, вони прагнуть, передусім, до розкріпа-

---

чення селян і надання їм дрібної приватної власності, до забезпечення всього російського населення речами першої потреби, що з цією метою Захід буде робити все можливе, наприклад, ліквідує всілякі перепони для проникнення в Росію цих речей, і т. ін. Лонгхампс вважав, що такого роду пропаганда цінностей західного світу поступово мала привести до змін у ставленні російського народу до своїх керівників, і в кінцевому результаті - до повалення ним комуністичного режиму. За подану західними країнами допомогу у знищенні невинної всім системи російський народ мусив бути вдячним і Польщі. В питанні створення Української держави доктор дотримувався тієї думки, що коли така і постане, то вона завжди буде залишатися невдячною полякам, до того ж її постійно використовуватимуть для антипольських інтриг німці, незалежно від того, як завершиться війна. Допомога французів або англійців в цій справі українцям мала розглядатися як порушення взятих ними на себе перед Польщею зобов'язань. Доктор Лонгхампс робив висновок, що в найближчий час польський уряд повинен заявити про наступне:

1. Польський уряд виступає проти утворення в будь-якій формі українського легіону або будь-якого іншого українського військового формування з числа громадян Речіпосполитої і створення таких формувань буде розглядати як дії, що суперечать зобов'язанням, які союзницькі держави взяли на себе.

2. Польський уряд вважає, що видання в теперішній час декларації про створення Української держави було б передчасною і недоцільною дією з огляду на її ворожий характер не стільки щодо радянського уряду, скільки щодо російського народу; подібна дія могла б ускладнити в майбутньому порозуміння із визволеним

від більшовицького ярма російським народом.

3. Польський уряд приступить до справедливого розв'язання українського питання на своїй території відразу ж по її поверненні і зробить це тільки на засадах неспорушності кордонів Речіпосполитої, а також на підставі ухвали парламенту, обраного демократичним шляхом.

Арбітрами в полеміці між О. Гуркою і Б. Лонгхампсом голова уряду генерал В. Сікорський зробив доктора Л. Гродзицького на тій підставі, що той був представником Селянської партії і галичанином за походженням, а тому мав добре знати настрої основної маси тамтешнього українського населення, а також спеціалістів зі свого штабу (штабу Головнокомандуючого) на чолі з його начальником полковником О. Кенджором. У своїх зауваженнях від 7 березня 1940 р. на доповіді Гурки і Лонгхампса доктор Гродзицький вказував на принципові помилки обох референтів у підході до українського питання і, насамперед, на недооцінку ними ступеня розвиненості українців в Галичині²⁴. Він писав: "Українці мають цілком розвинену національну свідомість, власні національні ідеали, власні історію і традиції, нарешті, власні літературу і мистецтво. Український народ має за теперішнього часу на цих землях майже всі суспільні верстви населення, необхідні для нормального розвитку нації і, зокрема, численну інтелігенцію. Українці мають великі організаційні здібності, завдяки яким, а також самовідданій праці одиниць і всього суспільства в цілому створили тут більш розвинену кооперацію, ніж поляки..." На думку Гродзицького, українці Галичини були повноцінною сформованою нацією у західноєвропейському розумінні цього поняття, а тому, незважаючи на значний економічний і культурний внесок поляків у розвиток цієї землі, вони

(поляки) мали бути готові до можливої її втрати.

З точки зору представника однієї з найвпливовіших в довоєнній Польщі партії (і слід вважати, що ця точка зору була домінуючою серед людовців), існували три можливі шляхи розв'язання проблеми довоєнних східних територій II Речіпосполитої і водночас врегулювання української проблеми. Серед перших двох він називав такі: ці території входили до складу новоутвореної Української держави або до складу СРСР. За таких обставин українське питання могло бути вирішене без участі Польщі. У випадку, якщо б Східна Галичина і Волинь залишалися за Польщею, Гродзицький пропонував застосування "кантонального" розподілу території з одночасним добровільним переміщенням населення. Можливим кордоном, який мав відокремити український "кантон", доктор називав лінію, що проходила по р. Буг до залізничної станції Красне, далі по р. Гнила або Золота Липа до їхнього гирла, потім по р. Дністер до гирла р. Ломниця і вздовж цієї річки аж до угорського кордону. Таким чином Польща залишала б собі Львів і, за невеликим винятком (Битков), майже весь нафтовий басейн. Згідно з Гродзицьким, саме ця лінія в найбільш справедливий спосіб поділяла місцеве населення за принципом, хто якою мовою розмовляв. Однак, прийняття за теперішнього часу будь-яких рішень стосовно української проблеми, а тим більше здійснення будь-яких дій (в тому числі видання декларації про підтримку ідеї створення незалежної України), Гродзицький вважав передчасним кроком і пропонував чекати на завершення війни.

У заяві від 8 квітня 1940 р., зробленій військовими зі штабу Головнокомандуючого, повторювалися вже знайомі з попередніх планів (від січня 1940 р.) думки про "цивілізаційну" місію Польщі на сході і, зокрема,

---

про допомогу українцям у створенні ними на Наддніпрянщині вільної і самостійної держави²⁵. При цьому підкреслювалося, що проблема створення Української держави ніяким чином не повинна пов'язуватися з питанням, кому мають належати польські "східні креси". В цьому плані офіційна політика польського уряду, на думку начальника штабу, мусила полягати у збереженні *status quo ante bellum*. Справа східних територій II Речіпосполитої була виключно польською внутрішньою справою і не підлягала обговоренню з українцями.

Приблизно такою ж була позиція представника Міністерства внутрішніх справ, висловлена у нотатці, підготовленій для міністра Ст. Кота²⁶. В українській проблемі він бачив два аспекти: 1) внутрішньопольський - проблема Волині і Східної Малопольщі; 2) міжнародний - питання про визволення України взагалі. На думку референта, польський уряд у своїй діяльності мусив враховувати обидва ці аспекти. Одним з найбільш ефективних засобів впливу на українців з еміграції, Східної Малопольщі і Наддніпрянської України з метою їх перетягнення на бік Польщі і залучення до антинімецької і антирадянської коаліції він вважав пропагандистську діяльність. Через радіопередачі українською мовою, листівки, брошури, підпільну пресу, а також за посередництвом спеціально підготовлених емісарів для роботи з українцями на окупованих Німеччиною і СРСР територіях уряд повинен був пропагувати ідею єднання між поляками і українцями, а також думку про те, що однією з головних цілей війни є перемога в ній союзників, визволення Польщі і створення на землях Радянської України великої незалежної Української держави. Ідея створення такої держави мала бути підтрима-

---

на всілякими засобами і на міжнародній арені. Ініціатива в цьому повинна належати польському урядові, який, використовуючи свої дипломатичні і консульські можливості, домагатиметься визнання союзниками необхідності створення по завершенні війни "Великої" України. Працівник міністерства пропонував урядові взяти на себе дипломатичну опіку над усіма українцями (як над колишніми польськими громадянами, так і над "радянськими" українцями), активізувати дії по створенню при польській армії невеличких українських загонів (переважно зі східних українців) з українськими офіцерами на чолі з числа колишніх петлюрівських офіцерів і т. ін.

Озброєні безліччю пропозицій і порад щодо необхідності встановлення більш корисних для польської сторони стосунків з українцями, представники Міністерства закордонних справ намагалися зініціювати з ними переговори. Про те, що робилося в цьому напрямку, йшлося, наприклад, в нотатці від 20 лютого 1940 р., підготовленій для прем'єра В. Сікорського²⁷. У ній повідомлялося, зокрема, про місію В. Солов'я до Угорщини, Румунії і Італії та переговори з різними тамтешніми українськими колами (насамперед з націоналістами з табору А. Мельника)*, про контакти і розмови доктора Рітла з представниками української еміграції в Канаді, про завдання польської дипломатії в зв'язку з проведенням українцями 15-17 березня 1940 р. в Сполучених Штатах великого конгресу української еміграції. Автор нотатки був стурбований тим, що відсутність чіткої офіційної по-

---

* ОУН у 1940 р. неохоче ставилася до спільної із членами уряду УНР боротьби за незалежність України, вважаючи останніх причіпниками ворогів української справи, тобто поляків і Польщі. Через це переговори В.Солов'я з представниками проводу ОУН в Італії не дали позитивних результатів.

зиції уряду в українському питанні не давала можливості польській стороні знайти якусь спільну з українцями платформу для порозуміння. Він вказував на певну радикалізацію "претензій" українців до Польщі (навіть з боку таких полонофілів, як О. Шульгін), маючи на увазі висування ними останнім часом як необхідної умови польсько-українського діалогу згоди поляків на створення "соборної" великої України, з включенням до її складу Східної Малопольщі і Волині (і навіть Полісся та Холмщини). За таких обставин референт Міністерства закордонних справ пропонував негайно опрацювати офіційну інструкцію, яка б відповідала українським вимогам і могла бути прийнята українською стороною як платформа для налагодження польсько-українського співробітництва. На його думку, ця інструкція мала б містити наступні положення:

а) польський уряд визнає право українського народу на власну державність і готовий підтримувати ці прагнення на дипломатичному рівні в міру розвитку сприятливої для цього міжнародної ситуації;

б) польський уряд визнає потребу тісної співпраці з майбутньою Українською державою, аж до створення федерації;

в) справа територіального розмежування між обома країнами може бути вирішена лише після створення реального загальноукраїнського уряду, до того ж це буде залежати від характеру політичного співробітництва між ними;

г) польський уряд визнає право українців, що мешкають в Польщі, на всебічний національний і культурний розвиток в межах автономії. У всякому випадку, українці в Польщі будуть користуватися тими самими правами для розвитку свого національно-

---

го і культурного життя, що і поляки, котрі залишаються в кордонах Української держави.

На думку автора цих пропозицій, офіційна інструкція подібного змісту мала бути негайно розіслана довіреним представникам польського уряду, уповноваженим вести переговори з українцями на окупованих німцями і Радами територіях зі змішаним населенням. Проте ні в 1940, ні в 1941 р. такої інструкції не з'явилося.

В травні 1940 р. українське питання обговорювалося на белградській конференції за участю представників уряду, комендантів баз зв'язку з окупованою країною в Будапешті і Бухаресті*, а також членів підпілля з Варшави і Львова²⁸. Представник штабу Головнокомандуючого полковник Ф. Демель (псевдонім "Хечка") на конференції заявив, що всі авторитетні українські політики, котрі б могли мати повноваження для переговорів з польською стороною і з якими уряд міг би вести офіційні розмови щодо майбутнього статусу Східної Малопольщі, знаходяться у німців. Дії уряду, спрямовані на порозуміння з українською стороною, підсумував на конференції його уповноважений полковник Т.Василевський ("Джевіца"): "Польський уряд в українському питанні визначитися не може. Усі спроби порозумітися виявляються марними, оскільки українці, що знаходяться за кордоном, походять виключно із Східної Малопольщі і вороже ставляться до поляків"²⁹.

Багато уваги, вже в початковий період війни при-

---

* Для забезпечення зв'язку між емігрантською владою і підпіллям на окупованій території Польщі у грудні 1939 р. було створено дві бази: № 1 в Угорщині і № 2 в Румунії. Обидві бази спиралися на польські дипломатичні представництва, які діяли в цих країнах майже до кінця 1940 р. Пізніше бази були перенесені до інших країн.

діляло українському питанню і командування підпілля*. У звіті про ситуацію в Краківському регіоні полковника С.Ровецького від 22 лютого 1940 р. йшлося про інтенсивний вплив українців з території радянської окупації до ІГ. Втікачі зосереджувалися, головним чином, у Кракові, але діставалися також Варшави. Усіх емігрантів з дозволу німців прибирав до рук табір С.Коновальця. Штаб-квартира табору знаходилася у Кракові, а його військові осередки в містах Криниці і Закопанс. Здавалося б, що з огляду на діючий німецько-більшовицький пакт табір Коновальця мусив проводити лише благодійну діяльність. Проте фактично, як доповідалося у звіті, він не пропускав нагоди для проведення військової і політичної акції, сподіваючись на можливий у майбутньому похід німців на Схід.

* Польська підпілля військова організація Союз Збройної Боротьби (надалі Звйонзек Валькі Збройней - ЗВЗ) була заснована Верховним Головнокомандуючим генералом В.Сікорським 13 листопада 1939 р. як складова частина Польських Збройних Сил, що відтворювалися на Заході. Головним Командантом ЗВЗ було призначено генерала К.Сосновського, який перебував на той час в Парижі. До завдань ЗВЗ належало підтримування патріотичних настроїв у суспільстві, організація і здійснення розвіддільності та саботажно-диверсійної боротьби проти окупантів, проведення репресивних заходів щодо зрадників, а також підготовка загального антинімецького збройного повстання, що передбачало, передусім, накопичення зброї. 30 червня 1940 р. у зв'язку з поразкою Франції і необхідністю переміщення польських емігрантських властей на Британські острови Головне Командування (ІГ) ЗВЗ було перенесено до окупованої країни з центром у Варшаві і з генералом С.Ровецьким на чолі на обох окупованих територіях. Організаційно-територіальна структура ЗВЗ була поділена на 6 регіонів (обшарів), які у свою чергу поділялися на округи, райони (обводи) та відділення (пляцувки). У Краківському, Люблінському, Львівському, Тернопільському, Станіславівському і Волинському округах поряд з польським проживала і велика кількість українського населення. Наказом Головнокомандуючого від 14 лютого 1942 р. ЗВЗ було перейменовано на Армію Крайову (АК).

У звітах за 1941 р. генерал Ровецький (призначений генерал-майором 3 травня 1940 р.) серед багатьох українських організацій, які, на його думку, особливо вороже ставилися до поляків, виділяв дві. Першу з них представляли старші за віком діячі з Українського Центрального Комітету (УЦК) на чолі з В.Кубійовичем, які цілком були віддані німцям. Другу групу становили молоді безкомпромісні прихильники ідеї відновлення незалежної Української держави на чолі з С.Бандерою, які йшли на співпрацю з німцями лише з тактичних міркувань³⁰.

Звіти командуючого підпіллям свідчать про те, як поляки боляче реагували на творення німцями тут "русинської республіки", "виділення русинів і надання їм, на відміну від поляків, усіх прав громадян Рейху". Зокрема, наводилися такі приклади, що полякам було заборонено відвідувати найкращі ресторани, тільки за попередньою домовленістю дозволялося користуватися залом для чекання на вокзалі, німці зобов'язали польський краківський центральний відділ кооперації сплатити лемкам значну грошову суму тощо, тоді як українці мали власне казино, займали посади ветеринарів, лікарів, довірених осіб у єврейських фірмах. З українців утворювалися озброєні загони, що були одягнені в польські мундири, але з іншими шанками, а частково - і в синьо-жовте вбрання. Частину загонів німці випровадили для охорони словацького і угорського кордонів, після чого подолання їх польськими військовими та кур'єрами значно ускладнилося. Чимало українців - чи то членів Українських допомогових комітетів (УДК), чи то якихось інших українських установ, що були створені в ГГ, - існували до послуг Абвера, Служби Безпеки (СД) або навіть гестапо³¹.

Польські дослідники цієї проблематики наводять

приклади, коли на підставі доносів з боку українців, відбувалися численні арешти в конспіративних осередках ЗВЗ як на Краківщині, так і на Люблінщині³². Напевно, дійсно, такі доноси мали місце. Але, на наш погляд, вони, як правило, не містили якоїсь конкретної інформації про ті чи інші дії, спрямовані проти окупаційної влади. Радше за все це були загальні звинувачення поляків у нелояльності до німців. За умови суворої конспірації і поширеної недовіри до українців, останнім було дуже важко потрапити до польських підпільних структур, у той час як провокаторів серед поляків вистачало. Звичайно ж діставалися до польського підпілля і члени ОУН, але не в інтересах цієї організації було нищити його (тим більше після 1941 р.), навпаки українська політична мета полягала в тому, щоб поляки завдавали німцям якомога більше клопоту. Ще раз підкреслимо, що на нашу думку, ніхто так не завважав польським діячам в проведенні підпільної діяльності, як вони самі собі, чи то необережністю, чи то змушеними зізнаннями під час допитів в гестапо, або навіть свідомими доносами і провокаціями польських "Азефів"³³.

Незважаючи на відсутність офіційних директив щодо переговорів з українцями, у складі львівської підпільної організації ЗВЗ був створений спеціальний український відділ, який вивчав українські справи і намагався такі переговори започаткувати. Як повідомляв прибулий 9 липня 1940 р. до будапештської бази діяч львівського підпілля на псевдо "Радван", внаслідок переговорів відповідальних за це осіб зі складу ЗВЗ з представниками отамана Мухи була досягнута домовленість про те, що ЗВЗ є уповноваженим в справі встановлення контактів між українцями та урядами союзників³⁴. Далі "Радван" називав умови, лише за яких

українці погоджувалися на співпрацю з союзниками:

1. Визнання коаліцією права українського народу на політичну самостійність і самовизначення;

2. Створення при коаліції українського представництва. Про персональний склад такого представництва українська сторона мала повідомити пізніше;

3. Започаткування всілякими засобами коаліції проукраїнської пропагандистської діяльності;

4. Українці підтримують польсько-чесько-українську співпрацю, спрямовану проти Німеччини;

5. Українці вважають можливим створення союзної держави Польща-Чехія-Україна;

6. Питання про приналежність Східної Малопольщі мало бути врегульовано по закінченні війни, до того ж, за взаємної згоди з боку Польщі й України;

7. Організаційно поляки і українці мусять виступати окремо, своєю діяльністю не перешкоджають один одному, у разі потреби узгоджують дії, але ні в якому разі не діють в межах спільної організації;

8. На підготовку до збройного повстання українці поки що не погоджуються. Однак у випадку виникнення південного фронту Українські Національні Збори могли б висловитися за вихід зі складу Радянського Союзу, і якщо б це спричинило збройний конфлікт з Москвою, то за умови підтримки з боку коаліції, українці також були б згодні на повстання³⁵.

Інформація про висунуті українцями умови 23 липня була передана будапештською базою до Лондона, де вже тоді після поразки і капітуляції Франції знаходилася польська емігрантська влада. Водночас з бази зв'язку звернулися до уряду з проханням негайно дати інструкцію щодо того, якою має бути офіційна відповідь львівського ЗВЗ на пропозиції української сторони. Цього ж місяця від генерала К. Соснковського на

ім'я "Громадянина Раконя" (Головного Команданта ЗВЗ генерала С. Ровецького) надійшла до Варшави інструкція № 5 (була затверджена і премодем генералом В. Сікорським). В ній зазначалося: "Наше ставлення до Рад як до окупанта не зазнало принципової зміни... Однак не виключено, що при подальшому розвитку подій Росія в певний момент може опинитися на боці Англії як її союзника у війні проти німців... Тоді може доведеться переглянути наше ставлення в сенсі відкладення на якийсь час вирішення територіальної суперечки з радянським окупантом... Натомість вже зараз мусять бути піддані ревізії гасла про знищення Росії, що, однак, не повинно зашкодити встановленню більш тісних зв'язків з українцями, які дружньо ставляться до Польщі. Вирішення українського питання в політичній площині належить виключно до компетенції уряду. Тому всі спроби дійти в цьому питанні якогось порозуміння з Вами, які, можливо, будуть робитися з українського боку, слід обмежити лише до прийняття від українців відповідних заяв без надання їм будь-якої політичної, а тим більше військової інформації з нашого боку"³⁶. Інструкція такого змісту обмежила можливість польського підпілля у Львові дійти якогось порозуміння з українцями і налагодити співпрацю з українськими підпільними організаціями, що діяли на окупованих СРСР землях.

Відсутність офіційної декларації польського емігрантського уряду в підтримку ідеї створення незалежної України стала також причиною ухилення українських політиків від подальших переговорів з поляками на еміграції. Якщо в польських урядових колах і готові були принаймні взяти до уваги ідею створення незалежної Української держави на Наддніпрянщині в обмін на підтримку українцями коаліції, то у всякому ви-

---

надку без включення до її складу Східної Галичини і Волині. Українські політики (особливо націоналістичного спрямування) в умовах територіального поділу Польщі і включення західноукраїнських земель до складу УРСР, навпаки, неодмінно тепер висували вимогу забезпечення "соборності" українських територій, вважаючи її основною вимогою в справі українсько-польського порозуміння. Поразка Франції і підготовка Німеччини до війни з СРСР давали українським політикам надію на здійснення у найближчий час їхніх планів, до того ж без будь-якої згоди, а тим більше допомоги з боку Польщі та її союзників.

Варто відзначити, що від початку 1941 р. у зв'язку з інтенсивною підготовкою Німеччини до агресії на СРСР обидві фракції ОУН активізували свої зусилля в напрямку військової співпраці з гітлерівцями. У спеціально створених українських школах у Кракові, Кросні, Закопаному, Тарнові та інших містах українська молодь здобувала поліцейні та військові навички. Частина членів ОУН було залучено до веркштутцу (вартівних відділів), підлеглих з українського боку полковникові Р.Сушко, а з німецького - командуванню шуцмансшафтів (допоміжної поліції, у якій служили як українці, так і поляки). Значну кількість молодих українців було скеровано до напіввійськових відділів "Української служби праці" (Ukrainischen Heimatdienst), призначених для проведення будівельних робіт, головним чином, військового характеру. У спеціальній школі в м.Травніки на території Люблінського дистрикту відбувалася підготовка українців-охоронців, які згодом охороняли концентраційні табори у Майданеку, Штуттгофі і навіть Освенцимі³⁷. До війни готувалися т.з. "похідні групи", головною метою яких мало бути після звільнення української території від Рад формуван-

---

ня органів місцевого самоврядування.

У першому кварталі 1941 р. було створено український легіон. Згідно з досягнутими домовленостями між ОУН-Бандери і представниками абверу він мусив воювати на боці вермахта і виконувати спеціальні завдання. Ці завдання не були чітко визначені, але передбачали, насамперед, дії по опануванню найважливіших військових, адміністративних, господарських та комунікаційних об'єктів, а також збереженню їх від знищення відступаючими радянськими військами і загонами НКВС. У травні легіон було поділено на два батальйони ("Дружини українських націоналістів") "Нахтігаль" під командуванням оберлейтенанта, доктора А.Герзнера і "Роланд", яким керував майор Є.Побігунцій. З огляду на те, що на території ІГ збройний вишкіл українців не міг відбуватися, батальйони було перенесено до Сілезії та Австрії³⁸.

До близького зіткнення Німеччини з СРСР готувалася ОУН також на території Східної Галичини. Про її заходи в цьому напрямку інформують численні звіти співробітників НКВС на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І.Серова. Так, зокрема, у доповідній записці заступника начальника слідчої частини ІУДБ НКВС СРСР, капітана держбезпеки Родоса, повідомлялося про арешт значної кількості керівників ОУН, а також про розгорнуті зізнання, які вдалося від них отримати під час допитів.

По лінії ОУН були заарештовані члени закордонного центру Гринів Володимир (псевдо "Кремень-Кремінський"), Горбовий Ярослав ("Славко", "Буй"), Федечко Федір ("Ярема"), котрі прибули до Львова з Кракова нібито для підготовки збройного повстання проти радянської влади, керівники Львівської крайової екукутиви ОУН Грицак Осип ("Галайда", "Роман", "Без-

---

дольний"), Вірчин Степан (він же Ніклевич, "Вірко"), Габа Павло ("Юрко", "Невідомий"), головний кур'єр Львівської ексекютиви Левицька Галина ("Куна"), господарка головної конспіративної квартири в будинку № 10 по вулиці Пильникарській Шавалюк Мирославна та деякі інші. Затримані мали при собі автоматичну зброю, порошок міцно діючої отрути, мапи багатьох міст СРСР. У Я.Горбового було вилучено вже зашифроване ним повідомлення до Кракова про стан ОУН у Львові і провали, що сталися, серед членів організації. Під час допитів працівники НКВС з'ясували, що члени ОУН, котрі прибули з Кракова, поряд з дорученнями центра організації отримали завдання від агентів німецької розвідки з проведення на території СРСР розвідницької роботи. На підставі зізнань заарештованих осіб чекісти дізналися про склад та плани закордонного центру ОУН, зокрема, про заступника керівника центру - Сушко Романа, а також активних його діячів - Ярого Ріхарда, Гайваса Ярослава, Тимчія Володимира ("Лопатишський") та деяких інших, котрі, на думку затриманих членів ОУН, були резидентами німецької розвідки. Керівництву НКВС стало відомо про існування спеціальної розвідшколи в Закопаному, що була створена німцями, де проходили вишкіл з метою перекидання на територію СРСР завербовані абвером оунівці. Зізнання членів ОУН дало змогу працівникам радянських спецслужб виявити кілька конспіративних квартир у Львові та інших містах Західної України, а також склади зі зброєю організації. Один з таких складів було викрито в кам'яних кар'єрах поблизу села Олейски, де переховувалося 10 кулеметів (4 станкових і 6 ручних), 42 гвинтівки, 34 пістолети³⁹.

Про дії ОУН, спрямовані на підготовку збройного повстання на території Східної Галичини, органи

НКВС дізналися також від заарештованих діячів польського підпілля. Так, у березні 1941 р. чекісти затримали командуючого округом Львів - провінція організації ЗВЗ В.Млотковського ("Млота"). Під час допитів Млотковський погодився на пропозицію співробітників НКВС постачати їм необхідну інформацію, що торкалася німецьких справ, а також діяльності українських організацій⁴⁰.

Якщо вірити твердженням Млотковського, зробленим після війни, то він передав до НКВС інформацію про військово-політичні наміри Німеччини, отриману від членів німецької репатріаційної комісії, що працювала у Львові протягом 1940 р. В квітні 1941 р. Млотковський повідомив НКВС про те, що до Львова прибув німецький смісар і привіз для "п'ятої колони" (під цим терміном слід розуміти українські організації) план проведення диверсійної акції в Східній Галичині. Початок акції мав збігтися з днем нападу Німеччини на СРСР, який, як стверджував Млотковський, було заплановано на 21-22 червня 1941 р. Таким чином, поляки вже в квітні 1941 р. передали до Москви інформацію про підготовку німців до війни проти СРСР, до того ж із зазначенням точної дати початку цієї війни, а також відомості про заплановане ОУН на території Східної Галичини збройне повстання. У зверненні до радянського консульства в Познані від 11 січня 1972 р. Млотковський підкреслював, що вся ця інформація була передана до НКВС у письмовій формі, а тому він вважав, що десь цей документ мав зберегтися⁴¹.

У документації польського підпілля за 1943 р. повідомлялося про те, що у день вибуху німецько-радянської війни, ОУН формально організувала таки у Львові та інших містах Східної Галичини повстання. Проте розпочалося воно передчасно, а тому було більшови-

---

ками криваво придушено. Частина повстанських загонів сховалася у лісах і там дочекалася приходу німців. На думку польського керівництва, спроба збройного антирадянського повстання, організованого ОУН, стала однією з головних причин тієї жахливої розправи, яку учинили більшовики над в'язнями в тюрмах Західної України в момент свого відступу⁴².

Початок війни і участь в ній ОУН на боці Німеччини значно загострила українсько-польські взаємини і погіршила ставлення польського суспільства до українців. Як пізніше звітували діячі польських підпільних осередків, переважна більшість української людності Східної Галичини і Волині зустрічала німців з великим ентузіазмом. У кожному селі були зроблені тріумфальні арки, насипані кургани, виставлені хрести з меморіальними дошками. Радість українців була величезною, усе населення сподівалося на те, що нарешті Україна буде вільною⁴³.

Проголошення групою ОУН - Бандери Акта відновлення Української держави 30 червня 1941 р. у Львові і реакція на нього німецького керівництва були розцінені польськими політиками і військовими як свідчення відсутності у бандерівців політичної тверезості і відчуття реальності. На думку командування польського підпілля, бандерівці, "дбаючи, передусім, про швидкість в реалізації своїх задумів, основне своє завдання вбачали у тому, щоб не пропустити нагоди для проголошення акта і потім поставити німців перед доконаним фактом". Як зазначали поляки, така позиція ОУН-Б "привела до видання низки гротескових документів, з яких жоден не мав важливого значення. Ухвалені декларації, що були пересипані пишномовними фразами, залишилися лише на папері"⁴⁴.

Інакше оцінювали представники польських органі-

зацій дії на той час ОУН - Мельника. Вони вважали, що мельниківці виявилися обережнішими і правильніше оцінили ситуацію та можливості, які вона відкривала. Політичної діяльності ОУН - М не розвинула, натомість, офіційно тримаючи в своїх руках керівництво українською громадою в ГГ, вона розбудувала там громадське, господарське та культурне життя. На Холмщині, Підляшші і Лемківщині мельниківці проводили політику денационалізації - усували польський елемент з різних галузей суспільного життя⁴⁵.

Слід наголосити на тому, що після нетривалого періоду зближення між українцями і поляками, викликаного спільним спротивом радянізації Східної Галичини і Волині, із вступом на цю територію німецької армії ненависть між ними відродилася. Вона вищеснула, передусім, на шпальта української преси, яка почала з'являтися відразу ж по захопленню німцями Львова. Вже перший український тижневик "Українські східні вісті" містив нападки на Польщу і поляків. На думку останніх, цей тижневик, не встигнувши ще потрапити під німецький контроль, цілком відбивав настрої української громади Львова, оскільки був органом міської управи.

У статті "Поголоска", вміщеній у 18 номері тижневика від 26 липня 1941 р. її автор зазначав, наприклад, таке: "...через море крові, яку пролляли більшовики, здавалося б, що не знайдеться жодного народу, який би не був вдячний німцям за визволення з більшовицької неволі. Проте очевидною є співпраця поміж поляками і євреями, яких пов'язала прихильність до більшовиків, а також ідея винищення українства. Немає жодної підлості, яку б не скоїли ці московські приплічники. Навіть у в'язницях, де всіх гризли одні й ті самі вши, деякі з них з ненавистю ставилися до українців і відігравали там сумну роль. Їхня чорна робота україн-

---

цям добре відома. Місцеві елементи ненавидять українців за те, що вони співпрацюють з німцями, тоді як українці пишуться цим, оскільки німці б'ють найбільших злочинців світу". Далі у статті йшлося про те, що деякі польські організації поширювали чутки про падання, у найближчий час, Англією і Америкою військової допомоги Росії. Як зазначав її автор, поляки стверджували також, "що західні країни та Росія, а разом з ними і польські легіони на чолі з військовим генералом - Сікорським - спільними зусиллями переможуть Німеччину і переб'ють українців - погромників більшовиків, євреїв та поляків". Насамкінець автор статті підкреслював, що українці вірять у блискавичну перемогу Німеччини і поразку більшовицької Росії та західних шлютократів, а розповсюдження поляками різних чуток є небезпечною для них справою⁴⁶.

Слід гадати, що подібні за характером статті в українській пресі викликали численні скарги з боку поляків, з якими вони неодноразово зверталися у різні інстанції німецької окупаційної адміністрації. Тільки цим можна пояснити ту обставину, що наприкінці серпня німці заборонили видання "Українських східних вістей". Замість них почала виходити українська газета на німецькій мові "Львівські вісті", яка вже не порушувала основних засад німецької пропагандистської політики.

Упродовж липня 1941 р. німці інтернували усіх членів створеного бандерівцями у Львові уряду на чолі з Я.Стецько. 1 серпня вони утворили з трьох довоспих польських східних воєводств - Львівського, Станіславського і Тернопільського - дистрикт Галичина, таким чином остаточно перекресливши надії ОУН на можливість відновлення на цій території Української держави. Згідно з розпорядженням губернатора Г.Франка від листопада дистрикт вже ніяким чином не

відокремлювався від решти території ГГ. Натомість Волинь було включено до Рейхскомісаріату Україна на чолі з Е.Кохом і відділено від ГГ кордоном, що щільно охоронявся німцями. Ці події не могли не вплинути на ставлення українських націоналістів як до німців, так і до поляків.

10 серпня 1941 р. між представником польського підпілля у Львові і членом ліквідованого німцями українського уряду адвокатом В.Горбовим відбулася перша офіційна розмова щодо майбутнього українсько-польських взаємин. На запитання поляка про те, чи не збираються українці, з огляду на останні події, переглянути своє ставлення до німців В.Горбовий відповів: "...Українська громадськість буде надалі послідовно підтримувати німців, ... це буде робитися навіть якщо після зайняття території Радянської України останні застосують проти українського незалежницького руху репресії". Далі В.Горбовий продовжував, що навіть якщо за місяць або два він опиниться в Дахау, то й там "виступатиме за союз українців з німцями". На його думку, випадки виявлення неприязні до німців і розчарування ними траплятимуться, проте обов'язок провідників ОУН буде полягати в тому, щоб впливати на суспільство таким чином, аби уникнути будь-яких ворожих щодо німців виступів.

Незважаючи на останні події, В.Горбовий був задоволений з перебігу військових дій на фронті. З перемогою Німеччини він пов'язував позитивні зміни у вирішенні українського питання, оскільки ця перемога мала спричинити послаблення двох найближчих ворогів України - Польщі і Росії. Адвокат був переконаний у тому, що майбутнє обов'язково принесе українцям незалежну і об'єднану Українську державу.

На чергове запитання польського діяча про те, чи не

спровокують дії українців по об'єднанню різних територій в одну державу конфлікт не лише з Польщею і Росією, а й з Румунією і Угорщиною, В.Горбовий відповів наступне. На його думку, Ужгород і Чернівці мали для українців другорядне значення. Натомість Львів і Галичина були символами відродження українства, а тому, як вважав український представник, якщо у майбутньому доведеться вирішувати питання про входження цих земель до складу України з поляками, то останні психологічно цілком не були готові до того, щоб урегулювати його мирним шляхом. Отже, на думку В.Горбового, на українців і поляків чекало повторення подій 1918-1919 рр.

З приводу останнього запитання про те, якими будуть дії українців, якщо Німеччина програє війну, член українського уряду зазначив, що українська громада в Сполучених Штатах докладає певних зусиль для налагодження стосунків з "альянтами"⁴⁷.

Друга офіційна зустріч поміж представниками польського підпілля і членом ОУН - Б, цього разу українським політичним письменником і експертом в радянських справах доктором Б.Левицьким, відбулася у жовтні 1941 р., у Варшаві. Український діяч охоче погодився на переговори щодо опрацювання спільних заasad у проведенні антинімецької політики. Він визнав, що бандерівці боляче сприймають факт "стовідсоткової співпраці з німцями українських офіційних осіб, оскільки розуміють, що нова Європа будуватиметься за англійсько-американськими, а не за німецькими рецептами".

Доктор Б.Левицький обіцяв зробити все, що від нього залежатиме, аби усунути ворожу налаштованість переважної більшості української людності по відношенню до поляків. Однак і від поляків він вимагав, аби

вони зі свого боку припинили антиукраїнські випади. Крім того, представник ОУН - Б, наполягав на тому, щоб під час всіх наступних українсько-польських переговорів обидві сторони виходили з положення, що обов'язково має постати незалежна Україна, при цьому територіальні суперечки, на його думку, могли бути врегульовані по закінченню війни⁴⁸.

У грудні 1941 р. з польськими організаціями зав'язали контакт також мельниківці. Під час переговорів, що відбулися у Львові поміж діячем Бюро інформації і пропаганди АК М.Жулавським і головою УЦК професором В.Кубійовичем, останній з метою остаточного врегулювання територіальної суперечки запропонував розмежувати територію проживання українців і поляків по лінії річок Буг, Гнила Лина та Ломниця. При цьому він вважав можливим, у разі необхідності, здійснення переселення людності "на зразок німецьких екс-периментів". У разі згоди польської сторони, В.Кубійович радив спільно звернутися з подібним проектом до німецьких окупаційних властей. Голова УЦК в принципі визнавав непорушність кордонів II Речіпосполитої, а українським територіям у складі майбутньої Польщі пропонував надати широку автономію на зразок давньої Сілезії⁴⁹. Нагадасмо, що така позиція цілком суперечила концепції ОУН - Б щодо створення Української самостійної соборної держави (УССД) на всіх етнічних українських землях. Через це бандерівці неодноразово застерігали В.Кубійовича, аби він не пересбирав на себе право втручатися у вирішення цього питання⁵⁰.

Незважаючи на прагнення обох сторін виробити якусь загальну платформу для спільних дій і тим самим запобігти подальшому розгортанню українсько-польської ворожнечі воно виявилось марним. Як і передбачав у листопадовому звіті за 1941 р. до Лондона

генерал С.Ровецький, погіршення військового становища вермахта на Сході перекреслило будь-які можливості для досягнення порозуміння між представниками українського і польського незалежницьких рухів⁵¹. Зазнавши великих людських і матеріальних втрат на фронті і опинившись перед неминучістю затяжної війни, німецькі окупанти вдалися до грабіжницьких заходів щодо підкорених народів.

Рапорти представників польських підпільних організацій з окупованих різних теренів зі змішаним населенням свідчать про те, якою напруженою стала моральна атмосфера в тилу гітлерівської армії. Як українська, так і польська людність відчула на собі в повному обсязі акції по конфіскації сільськогосподарських продуктів (т.з. контингент) і каральні експедиції по селах у випадку якихось ускладнень з їх постачанням, різного характеру примусові роботи на користь повітових, районних та міських окупаційних властей, вуличні облави на людей з подальшим їх вивезенням на роботу до Рейху, важкі матеріальні умови, а іноді навіть голод, у зв'язку з відсутністю роботи, або мізерністю заробітної платні. Не повинно дивувати те, що кожен в такій ситуації намагався вижити за рахунок сусіда, тим більше, якщо цей сусід був іншої віри і національності.

Українське і польське селянство ставилося до німців однаково вороже. Інакше сприймала окупантів інтелігенція, становище якої було особливо важким. Частина її працювала на пошті, в судових та фінансових закладах, в шкільництві, на фабриках. За повідомленням генерала С.Ровецького, наприклад, в ГГ протягом 1939-1941 рр. постало майже тисячу нових українських шкіл і така ж кількість кооперативів. Решта інтелігенції намагалася працевлаштуватися в окупаційних

установах. Переважна більшість представників інтелігенції як українського, так і польського походження співпрацювала з німцями, а іноді навіть намагалася зав'язати з ними товариські стосунки. Серед солтисів, війтів та бургомістрів знов ж таки як з українського, так і з польського боків часто траплялися особи, які надто запопадливо виконували вказівки окупантів і були відвертими запродавцями та прислужниками. Вони використовували своє службове становище і кривдили не лише представників інших національностей, а й своїх "краян"⁵².

Втім навіть ті українці і поляки, що працювали в окупаційних установах за завданням своїх патріотичних організацій, намагалися спрямовувати діяльність німецьких властей на користь своїх "співвітчизників" і навпаки сіяти недовіру до "чужинців". Так, наприклад, великою довірою у окупантів користувалися польські перекладачі, які своїми діями неодноразово намагалися підштовхнути німців до антиукраїнських заходів⁵³.

Загалом варто відзначити, що гітлерівці надавали перевагу у працевлаштуванні вже готовим фахівцям, незалежно від їхньої національності, адже в тилу воюючої армії адміністративний апарат мав функціонувати справно і ефективно. Там, де переважали українці, як, наприклад, в поліції на Волині, на польські колонії та села, як правило, "коштингент" накладался втричі більший, ніж на українське населення⁵⁴. Все це сприяло тому, що загальною характерною рисою в українсько-польських взаєминах на всіх територіях із змішаним населенням на межі 1941-1942 рр. стала взаємна ненависть. Мусимо це констатувати, щоб зрозуміти причини кривавого українсько-польського конфлікту, що наближався.

Підсумовуючи викладене вище, ще раз наголосимо

на тому, що визначальним чинником в ставленні польського емігрантського уряду і польського підпілля до українського питання в 1939-1941 рр. було їхнє прагнення пом'якшити антипольську налаштованість усіх українських організацій і, насамперед, ОУН, а також залучити їх до антигітлерівської коаліції. Проте, ті спроби, що робилися в цьому напрямку польськими військово-політичними колами, виявилися недостатніми, а по великому рахунку і даремними. За умов, коли польські офіційні особи безкомпромісно відстоювали принцип непорушності довоєнних кордонів II Речіпосполитої, а ОУН, як найбільш репрезентативна сила західноукраїнського суспільства, з такою ж безкомпромісністю доводила право українців на створення УССД з включенням до її складу всіх етнічних українських земель, досягнути якихось домовленостей було неможливо. Важливу роль у протистоянні сторін відіграла також та обставина, що поляки і українці опинилися що називається "по різні боки барикад", тоді як поляки пов'язали себе з табором "альянтів", ОУН, хоча і прокламувала орієнтацію на власні сили, в практичній діяльності зробила ставку у досягненні головної своєї мети на Німеччину.

РОЗДІЛ II

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ В 1943-1944 рр.

Кожний українець мусить подумати і дати собі відповідь, на який з двох наших традиційних шляхів він має стати, який шлях обрати. Чи шукати практичних шляхів та спокійно, не дивлячись на найгірші обставини, йти до певної, цілком реальної, національної мети, чи знов, заплющивши очі, гукнути: "Ріж і бий". Державна конструктивна політика чи гайдамаччина, відчай, зневір'я!

(AAN. Sygn. 203/XV/43. - K.63)

Чимало вітчизняних та закордонних науковців вже намагалися розглянути і пояснити сутність українсько-польського конфлікту, що відбувався у роки Другої світової війни на землях зі змішаним населенням. Для багатьох з них характерний помилковий підхід до аналізу такої складної проблеми як його причини, оскільки українські історики у своїх дослідженнях спираються, головним чином, лише на документи ОУН-УПА, а у деяких випадках навіть тільки на спогади діячів ОУН-УПА, тоді як польські, передусім - на матеріали АК і представництва емігрантського уряду в окупованій Польщі (Делегатури)*. Певеликий виняток становлять праці деяких сучасних польських дослідників старшого покоління -

---

* Окрім військового підпілля (АК) на окупованих довоєнних територіях II Речіпосполитої діяло ще цивільне, зокрема, політичне представництво польського емігрантського уряду, чи так звана

Р.Тожецького, Т.Ольшанського, а із молодих істориків - Г.Мотики¹. Найбільш яскравим прикладом спроб об'єктивного аналізу сутності і причин українсько-польського протистояння в роки війни є роботи першого науковця, які ґрунтуються, насамперед, на німецьких джерелах.

На наш погляд, саме в німецьких і радянських документах містяться оцінки того протистояння, що є найбільш наближеними до історичної істини. Як Берлін, так і Москву важко запідозрити у якихось симпатіях до українців і поляків. Як гітлерівці, так і більшовики намагалися роздмухати між ними розбрат і використати його у власних цілях. Тому перш ніж робити спроби подивитися на українсько-польську боротьбу очима самих її учасників, звернемося до доповідної записки на ім'я начальника Українського Штабу Партизанського Руху (УШПР) Г.Строкача, датованої 5 липня 1943 р.

Автором цього документа, у якому, на нашу думку, достатньо об'єктивно висвітлюються історія і причини українсько-польської ворожнечі, був нарком держбезпеки УРСР С.Савченко. Доповідна записка має назву: "Про стосунки між українськими націоналістами і поляками на окупованих противником територіях Західної України і Генерал-губернаторства".

На початку документа викладається довоснна історія взаємин між двома сусідніми слов'янськими народами. Автор записки зазначає, що протягом усієї істо-

---

Делегатура уряду. В складі Делегатури уряду нараховувалося близько 20 департаментів. Частина з них, такі як внутрішніх справ, інформації та документації, освіти та фінансів, керівництва цивільної боротьби та юстиції, працювали для потреб того часу. Інші, такі як промисловості та торгівлі, пошти та зв'язку, рільництва, готували плани на новосний період. Важливим завданням так званих делегатів (представників) уряду у військових округах АК був також збір інформації про злочини окупантів.

рії існування Польщі територія України завжди була об'єктом її політичних та економічних зазіхань, а українці - народом, котрий мусив виконувати роль хлопців у польських панів і магнатів. Подібне ставлення Польщі до України породжувало глибоку національну ненависть українців до поляків, на якій виховувалися цілі покоління і котра була головною рушійною силою у визвольній боротьбі українського народу проти Польщі.

Українські націоналістичні елементи, що об'єднувалися в різні політичні партії, організації та групи і, насамперед, Українська Військова Організація (УВО) - ОУН упродовж усього періоду свого існування намагалися виховувати українські маси в націоналістичному дусі, використовуючи національну ненависть до поляків, яка формувалася століттями. ОУН, котра знаходилася у підпіллі, жорстоко переслідувалася поляками за активну терористичну діяльність, що була спрямована проти них. На підтвердження своєї думки про те, що колоніальна політика польського уряду щодо українців західних областей загострювала національну ворожнечу між українцями і поляками, нарком згадував про події 1930-1931 рр. Він стверджував, що відвертий терор польського уряду проти українців в ці роки, який увійшов в історію під назвою "нацифікація", мав наслідком низку "відплатних" акцій, а саме вбивств українським населенням представників польської громадськості і влади, а також змусив ОУН організувати низку терористичних актів (вбивство директора департаменту Міністерства закордонних справ Голувко Т., міністра внутрішніх справ Церацького Б.).

Далі в доповідній записці йшлося про воєнний час. У 1939 р., після розгрому Польщі нацистською Німеччиною, гітлерівці, як зазначав С.Савченко, прибрали до своїх рук українських націоналістів, котрі втекли з

території Західної України, падали їм усіляких привілеїв і широко використали у боротьбі з поляками в ГГ. Поряд з цим, готуючись до війни проти СРСР, німці почали активно використовувати їх як шпигунів, диверсантів і терористів. В якості нагороди за цю діяльність вони обіцяли "самостійну" Українську державу. Як показав хід подальших політичних подій, від часу вибуху радянсько-німецької війни, гітлерівці не лише не виконали своїх обіцянок перед українськими націоналістами, а навпаки систематично і планомірно розпочали фізично знищувати тих з них, котрі активно домагалися від німців виконання ними даних обіцянок, як, наприклад, група ОУН-Бандери.

У своїй боротьбі проти українських націоналістів, продовжував автор доповідної записки, німці почали цього разу використовувати ті польські елементи, котрі охоче йшли на співпрацю з ними проти українців, надаючи їм у нагороду за це усілякі привілеї у вигляді посад в адміністративному і господарському апараті, безперешкодній торгівельній діяльності тощо. Подібна політика німців значно загострила стосунки між українцями і поляками, котрі наприкінці 1942 - початку 1943 рр. у ряді місць почали фізично знищувати один одного.

Використовуючи ненависть українського народу до поляків за поневолення у минулому, угодовство і зраду у теперішній час, ОУН і особливо бандерівці намагалися повсюдно очолити боротьбу українців проти поляків. У свою чергу поляки мстилися українським націоналістам за активну участь у розгромі німцями Польщі і терор проти польського населення. Нарком доповідав, що органи радянської держбезпеки мають у своєму розпорядженні документ, який був складений бандерівським керівництвом ОУН під назвою: "Огляд

політичного, суспільного, культурного і економічного становища на західноукраїнських землях за 1942 р."

В цьому огляді, підкреслював Савченко, польське питання розцінювалося українськими націоналістами як найбільш важливе і принципове. Він цитував окремі положення документа, які, на його думку, давали можливість зрозуміти позицію ОУН щодо поляків. Так, для української сторони були дуже показовими і важливими слова генерал-губернатора Г.Франка про те, що він задоволений з лояльного ставлення поляків до німецької влади, а також з того, що вони допомагають німцям якщо не цілком, то хоча б частково, дезорганізуючи спроби українців вести боротьбу проти їхньої колоніальної політики.

Далі автор записки зазначав, що українські націоналісти подають масам боротьбу польських елементів проти них як "співдружність" поляків з "більшовицькими бандами", які нібито діють спільно з ними. При цьому нарком підкреслював, що це не дивус, оскільки багаточисельні факти, які останнім часом були отримані з різних джерел, дійсно свідчили про існування тісної співпраці значної частини польського населення на території колишньої Польщі з радянськими громадянами. Савченко вказував також на те, що подібне ставлення спостерігалось з їхнього боку до радянських партизанських загонів. Пояснював він це тим, що слабо розраховуючи на захист з боку німців, поляки Західної України надсилали делегації від місцевого населення до червоних партизанів і прохали про допомогу в захисті їх від нападів українських націоналістів. Неодноразово радянські партизанські загоны розташовувалися в польських селах.

Наприкінці доповідної записки робився висновок, що основні плани польських елементів в Західній Ук-

---

раїні українські націоналісти оцінювали правильно. Поляки усілякими шляхами проникали в державний, адміністративний і торгівельний апарат німецької влади, намагаючись вже тоді створити для себе плацдарм, за наявності якого вони змогли б зберегти свої впливи в Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини.

Керівник радянських спецслужб вказував на різницю, яка, на його думку, існувала в становищі поляків і українців в Західній Україні і Генерал-губернаторстві. Німецькі окупанти використовуючи поляків в Західній Україні проти українських націоналістів, у той же час нещадно розправлялися з ними в ГГ, для чого частково використовували проти поляків тих самих українських націоналістів. Від себе додамо, що цю різницю визнавали і діячі ОУН, вказуючи на Холмщину і Люблін як на місця, де особливо постраждали поляки від терору німців².

Зміст цього документа дозволяє зробити наразі два принципові висновки. По-перше, є помилкою усілякі спроби відшукати причини українсько-польського конфлікту, обмежуючись при цьому лише аналізом взаємин між обома народами у роки війни. По-друге, через довготривале напруження у стосунках упродовж усієї багатомісячної історії співжиття українців і поляків, звинувачення якоїсь однієї із сторін у тому, що це тільки вона була вища у конфлікті, як це часто робиться, є далеким від істини.

Тепер перейдемо до аналізу причин міжетнічного протистояння власне в 1943-1944 рр. і зробимо це на підставі польських і українських джерел. Почнемо з того, що найбільш кривавим це протистояння виявилось на Волині, тобто там, де вперше виникли і почали діяти загони УПА. Якщо користуватися польськими

документами, то в першу чергу слід звернутися до звіту про ситуацію на Волині, датованого 7 жовтня 1943 р., окружного представника польського емігрантського уряду К.Банаха ("Ліновський").

У звіті йшлося про те, що мордування поодиноких осіб і родин польського походження відбувалося вже протягом 1942 р., але від початку 1943 р. набуло масового характеру. Почалося воно наприкінці лютого у повітах Сарни, Костопіль, Рівне і Здолбунів. В червні мордування поляків поширилося на повіти Дубно, Кременець і Луцьк, в липні - на повіти Горохів, Володимир і Ковель, а наприкінці серпня - на останній волинський повіт Любомиль. Кількість польських жертв з вини українських боївків на жовтень 1943 р., за підрахунками членів волинської Делегатури уряду, складала понад 15 тис.

Далі К.Банах зазначав, що тривалий час українці на Волині не мали якогось однозначного ставлення до Польщі і поляків. Натомість вороже ставилася до поляків та частина української громадськості, котра перебувала на боці німців і у співпраці з ними створювала органи місцевого самоврядування та поліції. Ці українці поцаїхали на Волинь з Галичини. Поряд із створенням місцевої адміністрації та поліції вони розпочали діяльність в складі напівзаконованих організацій. З'явилися три українські організації: ОУН-бандерівці, ОУН-мельниківці і петлюрівці. Наприкінці 1942 р. ці організації утворили Узгоджувальний комітет. Українці будували свою організаційну мережу за посередництвом органів самоврядування, але головне оперття знайшли в поліційних постах, яких нараховувалося близько двох сот. Свої осередки в поліції мали також комуністи. Автор звіту вказував на те, що моральний та ідейний стан цієї поліції дуже низький. Уславилася вона тим, що кожен з поліцаїв замордував щопаймен-

---

ше з десяток єврей.

Коли німці виявили, що в деяких місцевостях на органи поліції мають вплив комуністи, а також законспіровані бандерівські осередки, вони почали її роззброювати. Відповіддю українців на це стала втеча зі зброєю до лісу. Таким чином в лісах опинилося близько 5 тис. озброєних поліцаїв. До них приєдналася також молодь, якій загрожували арешт та вивезення на примусову працю до Рейху. Втеча поліції сталася наприкінці березня, а вже в травні, як стверджував представник польського уряду, "українські банди" нараховували щонайменше 40 тис. осіб. Саме вони, на його думку, стали головним зняряддям в злочинних нападах на поляків, що були інспіровані обома окупантами.

К.Бапах доповідав про те, що згідно із зібраними членами волинської Делегатури уряду свідченнями, ці "банди" під час нападів користувалися міцною підтримкою переважної більшості місцевої української людності. Але важко було визначити те, в чиїх руках вони знаходилися на час подання звіту. Волинський делегат уряду не мав сумніву стосовно того, що початок існуванню "банд" поклав наказ бандерівців, хоча незабаром в їхніх діях вже спостерігалась відсутність будь-якого керівництва. Незважаючи на зусилля, ні українці, ні більшовики були не в змозі їх опанувати. Здавалося, що в українському суспільстві не існувало жодного авторитету, який би був здатний зупинити мордування поляків. На думку автора звіту, єдиним дієвим чинником в цій ситуації могла бути тільки сила.

Проте він підкреслював, що в українському середовищі був значний відсоток інтелігенції і освічених селян, які намагалися протидіяти нападам на поляків і виступали за співпрацю з ними. Ці елементи зосереджувалися навколо створеного нещодавно Українсько-

---

го волинського комітету (УВК). Однак через свою організаційну слабкість і відсутність авторитету вони не становили тієї сили, котра була б в змозі відіграти якусь поважну роль у волинських подіях³.

Якщо спробувати проаналізувати цей звіт, то напрошуються кілька висновків. По-перше, антипольські виступи набули масового характеру у лютому-березні 1943 р., тоді як насправді це радше трапилося у квітні. По-друге, почалися вони на території Сарненського, Костопільського та інших районів східної Волині. Пояснення цьому слід шукати у тому, що саме на Сарненщині і Костопільщині вже з кінця 1942 р. достатньо розбудованою і активно діючою була УПА (Поліська Січ) на чолі з Т. Боровцем-Бульбою. По-третє, як з'ясували для себе місцеві польські підпільні керівники, а це, між іншим, відповідало дійсному стану речей, українська поліція на Волині була однією із форм конспіративної мережі ОУН (додамо, що ні ОУН загалом, а саме бандерівців). Коли про це також дізналися німці, вони почали її роззброювати. По-четверте, колишні українські поліцаї-втікачі з німецької служби, а також українська молодь, котра приїжджала до них через те, що їй загрожувало вивезення на примусові роботи до Рейху, склали основний контингент тих боївків чи загонів, які з кінця березня-початку квітня розпочали у східних районах Волині масові антипольські виступи. По-п'яте, керівництво польського підпілля визнавало, що українські збройні загони користувалися міцною підтримкою переважної більшості місцевої української людності. Причину цього, як, наприклад, повідомлялося в періодичному друкованому органі польського представництва на окупованих територіях "Наші землі східні", поляки вбачали в прагненні місцевих українських селян скористатися ситуацією і відібрати

у своїх польських сусідів разом з їх життям майно та землю⁴. Слід гадати, що саме підтримка збройних загонів УПА цивільним українським населенням, озброєним косами, вилами, сокирами та ножами, і надала волинським подіям особливо кривавого характеру. Пошосте, спочатку українські збройні загопи знаходилися під командуванням бандерівців і за їхнім наказом розпочали антипольські напади. Надалі ці загопи діяли за власним сценарієм. Останнє твердження можна розуміти таким чином, що антипольські виступи українських селян на Волині треба було лише зніціювати, а у подальшому українська цивільна людина, можливо тільки за підтримки кількох озброєних представників УПА, проводила їх самостійно. Представник польського уряду зазначав також, що до нападів на поляків українців підштовхнули обидва окупанти. Хоча в інших документах діячі Делегатури уряду стверджували, що ворожнеча між поляками і українцями є настільки великою, що її не треба було зайвий раз розпалювати⁵. Зрештою К. Банах підкреслював, що ні бандерівці, ні більшовики і додамo ні німці, незважаючи на зусилля, були не в змозі зупинити антипольську акцію, до якої самі підштовхнули українські маси. Ті українські політичні діячі, що намагалися протидіяти цій акції, не були впливовими в українському середовищі Волині. Щодо зусиль в цьому напрямку командування УПА, радянських партизанів і місцевих німецьких гебітскомісарів, то навряд чи вони були достатніми.

У звітах працівників із так званого Східного бюро департаменту внутрішніх справ центральної (варшавської) Делегатури уряду про ситуацію на Волині, що датуються 1944 р., знову підкреслювалася думка про те, що відповідальність за організацію антипольських акцій несуть, в першу чергу, Ради. Мордування поля-

---

ків у найжахливіший спосіб відбувалося саме на територіях, де напередодні війни значний вплив мали комуністи. Упродовж 22-х місячного періоду окупації радянські органи свідомо намагалися представити в очах місцевої людності Польщу і поляків у негативному світлі, завдяки чому створили атмосферу, коли стали можливі усілякі антипольські ексцеси. Саме Ради виховали українську молодь у потрібному їм дусі, сформувавши з неї міліцію, яка під час гітлерівської окупації майже у повному складі вступила до лав німецької поліції і незабаром стала головним знаряддям в організації антипольських виступів.

Анархії на Волині сприяла також діяльність більшовицьких диверсійних груп. На думку польських діячів, значний відсоток "банд" знаходився під їх впливом, а можливо і під їх безпосереднім командуванням. Утримання стану анархії в тилу німецьких військ відповідало виключно інтересам Москви. Другим елементом, який спричинився до "волинських злочинів", працівники Делегатури уряду називали українських націоналістів, третім - німців. Слід також відзначити, що дуже часто в документах польського підпілля можна відшукати твердження про те, що "волинські події" відбувалися в умовах цілковитого безладдя, яке сприяло виявленню найгірших людських інстинктів і дало змогу добре себе почувати різного роду покидькам. Тому неодноразово мордування людей відбувалося у найжахливіший спосіб з використанням сокир, кіс і тому подібного, а серед загиблих поряд з чоловіками були жінки і діти⁶.

Тепер розглянемо ставлення до волинських подій українських політиків, і відразу підкреслимо, що воно було далеко неоднозначним. З документів польського і українського підпілля відомо, що УПА ("Поліська

січ") на чолі з Т.Боровцем-Бульбою не мала на меті вести боротьбу проти поляків. Самі поляки пояснювали це тим, що у війську Боровця був значний відсоток радянських українців, які до справ Західної України мали власне ставлення. Проте ймовірно, що вже тоді від Боровця відокремилися якісь групи (у звітах місцевих керівників АК згадується, зокрема, "банда" Крука (можливо І.Климишина), які потрапили під вплив ОУН і започаткували антипольські виступи⁷.

22 лютого і 9 квітня 1943 р. між Головною Командою УПА ("Поліська січ") і військовими представниками ОУН-Бандери відбулися ділові переговори з приводу створення єдиної української збройної сили⁸. В опублікованій нещодавно праці колишній діяч ОУН - М.П.Балей стверджує, що під час квітневих переговорів представник "урядуючого" провідника ОУН - Самостійників Державників (СД) М.Лесбеда поручник "Сонар" (В.Івахів) зробив Боровцю пропозицію щодо очищення всієї повстанської території від польського населення, яке всюди шкодило українській справі через провокаційну роботу польських урядовців у німецьких установах та масову підтримку польськими селянами більшовицької партизанки. Головний комендант УПА з цим не погодився, оскільки вважав, що за ворожі польські акти слід карати тільки винних, а не все населення⁹. У червні Боровець публічно засудив мордування поляків і звернувся до представників волинської Делегатури уряду з пропозицією про співпрацю¹⁰.

З публічним осудом антипольських акцій виступив наприкінці квітня УВК, до складу якого входили діячі із колишньої ундовсько-петлорівської спілки. У своєму друкованому органі - газеті "Шлях" - вони опублікували заяву, у якій стверджували, що організація ан-

---

типольських виступів є справою рук виключно більшовиків. Мордування поляків неофіційно засудили львівські бандерівці¹¹.

На Волині, а незабаром і в Галичині з'явилося чимало звернень до місцевого населення за підписом різних українських організацій із закликом не піддаватися на антипольську агітацію. З огляду на те, що ці звернення, наскільки нам відомо, ніколи не публікувалися в українській і польській історичній літературі, а тим часом вони значно доповнюють наші уявлення про українсько-польський конфлікт, вважаємо за потрібне деякі з них частково зачитувати.

У зверненні до українців Крайового комітету співпраці з "альянтами" зазначалося: "...ОУН підмовляє Вас, щоб Ви, не очікуючи нізвідки допомоги, самі виступили б до боротьби за Українську Державу. А чи Ви знаєте з ким то буде боротьба? Не тільки з більшовиками, але і з мадярами, румунами, поляками, а може бути теж і з відступаючими німцями.

Чи можемо пірватися на таку боротьбу... Провідники ОУН між собою і до довірених людей говорять відкрито, що боротьба буде програна, але треба її підняти, щоб наступним українським поколінням дати нові зразки героїв, що загинули за Україну. Отже наші молоді люди масами загинуть. Україна з того не вийде, а тільки по літах будемо святити нові річниці програних боїв, як сьогодні святимо Крути і Базар.

...Україну можемо досягнути тільки в оперті на сильних союзників. Такими союзниками можуть сьогодні для нас бути тільки Англія і Америка.

...Отже, треба всіма силами старатися про досягнення потужних альянтів. Поки що, на жаль, не зроблено в тому напрямку майже нічого. Що ж з того, що в Канаді наші послі почали переговори з шефом уряду, коли тим

часом до Англії і Америки дійшли вістки про творення дивізії СС і про мордування поляків на Волині. Як же можемо досягнути поміч альянтів, підтримуючи їх ворогів - німців, і мордуючи їх приятелів - поляків!"

Подібні до цього звернення, думки містилися і у відозві до українців Комітету польсько-українського розуміння: "...Маємо тепер місяць листопад, місяць, в якому розпочалися у 1918 р. українсько-польські бої і різні наші провідники намовляють нас з приводу річниць цих боїв, щоб ми були готові до їх повторення. Кажуть нам, що відберемо зброю у німців, а потім тією зброєю переможемо поляків і так збудуємо Вільну Україну... В роковини листопадових боїв закликаємо вас: не давайте послуху людям справді відважним, але нерозумним. Коли програємо, вони втечуть за кордон, але що тоді буде з селянином? Думайте про долю вашу і ваших дітей, думайте про долю цілого краю"¹².

А от уривок із звернення Комітету українських селян: "...Скільки поляків вимордували українські поліцаї. Поляки напевно захочуть помститися своїм вбивцям і грабіжникам. Але вони в пору вдеруть на еміграцію й звідти писатимуть патріотичні статті до газет, а ти український селянине залишишся на місці й будеш пити пиво, що його наварили українські політики"¹³. На жаль, польські документи не подають більш докладної інформації про авторів цих звернень.

Втім у розповсюдженій 18 травня 1943 р. відозві крайового провідника ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) на чолі з Д.Клячківським ("Клим Савур") вся відповідальність за "волинські події" покладалася на поляків. Для кращого розуміння причин, що змусили саме ОУН (СД) і її військові відділи виступити проти поляків, слід частково зацитувати і цю відозву. В ній містився такий заклик до польського на-

---

селення: "...У теперішній час наша адміністрація полишила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим зняряддям в німецьких руках, яке спрямоване проти нас. Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, що будуть з вашої виши, відіб'ються на вас... Поляки! Опам'ятайтеся! Повертайтеся додому. Ті, котрі зараз служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, але завтра буде пізно. Хто буде і надалі служити та допомагати гестапо, того не мине заслужена кара"¹⁴.

Аналізуючи цю відозву, варто замислитися над тим, у якій мірі на справді служба волинських поляків в німецькій поліції та адміністрації спричинила антипольські виступи УПА? Чи в змозі сучасний історик вирахувати цю міру? На велику увагу заслуговує також наступне питання. А чи не був використаний вступ частини місцевих поляків на німецьку службу лише як привід для прийняття крайовим проводом ОУН на ПЗУЗ рішення про проведення широкої деполонізаційної акції? Третє питання, на яке важко дати однозначну відповідь. Наскільки була відповідальною польська громадськість Волині за службу окремих своїх співвітчизників в німецьких каральних органах? На нашу думку, відповідальність, яка була покладена на всю місцеву польську людиність за службу її представників в допоміжній поліції (шуцмансшафтах) об'єктивно була подібною до тої, що приписувалася в СРСР прибал-

---

там, татарам, калмикам, чеченцям та іншим народам, які звинувачувалися у масовій колаборації з німцями. Зважимо й на те, що самі по собі наміри будь то поляків або українців знайти в тих складних воєнних умовах бодай хоч якусь роботу, хай навіть в окупаційних адміністративних органах, якщо тільки вона не була пов'язана з каральними діями, свідчили лише про прагнення людей вижити.

Документи польського і особливо українського підпілля подають чимало прикладів участі поляків у німецьких каральних акціях проти українських сіл. Незважаючи на сувору заборону волинського керівництва АК вступати до польських загонів допоміжної поліції, які мали заступити українські, частина місцевих поляків аби отримати зброю і помститися українцям ставали шуцманами¹⁵. Через темно-синій колір форми польську поліцію часто називали "гранатовою", хоча її одяг був відмінним від того, що носила польська поліція в Генерал-губернаторстві. Ця військова формація діяла під контролем органів німецької поліції і використовувалася в якості допоміжної поліційної частини для охорони суспільного порядку.

Польські поліційні частини розташувалися у багатьох районах, повітових містах, держмаєтках (лігеншафтах) Волині¹⁶. Так, наприклад, на території Луччини у квітні 1943 р. на місце української поліції у Синкевичівському, Колківському і Цуманському районах місцеві поляки "зголосилися масово"¹⁷. Проте вже незабаром у них було відібрано зброю і видано картки на роботу до Німеччини. Багато поляків подали заяви про службу в поліції в Рожищах. Цікавою є та обставина, що німці брали не всіх. Так, із 60 осіб, що зголосилися в Рожищах, було відібрано тільки 8. По документах як українського, так і польського походження особливо

яскраво прослідковується прагнення поляків із вступом на німецьку службу відразу придбати зброю. На адміністративні посади, що їх полишили українці, прийшло багато поляків на Горохівщині. Поляк очолив місцеву кримінальну поліцію. Жінка - полька очолила кріпо у Володимир-Волинському. Особливо велику увагу, і зрозуміло чому, німці приділяли забезпеченню охороною фільварків. Деякі фільварки, поряд з німцями, охороняли французи, чехи і, звичайно, поляки (наприклад, Ківерцівський район). Останні також брали участь в німецьких каральних експедиціях. У документах українського підпілля підкреслюється, що особливо планомірно нищать українців поляки саме з кріпо і лігеншафтів, до того ж "фільварки є майже виключно домопою поляків і тут вони мають осередки своєї підпільної організації"¹⁸.

В деяких місцевостях після втечі українців в поліції залишилися одиниці. Під німецьким наглядом фактично перебували тільки залізнична колія й адміністративні будівлі. Німці розкидали листівки із закликом до тих, хто втік, аби вони до 25 квітня повернулися на свої місця. Деякі повернулися. Було й таке, що німці робили "наскоки" на українські села, ловили молодих хлопців, і з них знову створювали поліційні батальйони. Так, наприклад, сталося в Торчинському районі. Було тут також сформовано батальйон і з поляків. У випадку, коли втікачі не поверталися, їхнє господарство знищувалося, а родина розстрілювалася. Якщо колишні шпидмани тікали до лісу з худобою, німці палили їхні села.

У квітні 1943 р. тільки під час однієї акції на території Луцького району німці спалили 5 сіл: Костюхівку, Вовчицьк, Яблоньку, Довжицю і Загорівку. Поряд з німцями в ній брали участь також поляки. У квітні

німці разом з польською шуцполіцією двічі нападали на колонію Красний Сад у Горохівському районі. Було спалено 22 господарства і розстріляно близько 100 осіб. З метою ще більше спровокувати німців на українські виступи польські поліцаї підкидали в кожен хату "компрогат" - підсовували в піч, солому або якийсь інше місце зброю та гранати. Так, на території Горохівського району злочинний погром німцями кількох українських сіл був наслідком, як казали, саме "польської провокації". Особливо постраждали 10 квітня жителі с. Княже. Там було спалено 40 господарств і вбито 172 особи. Німці мордували цілі родини, грабували і палили, використовуючи попередньо складені поляками списки. Під час перебування в Горохові рейхскомісар Г. Кох відповідальність за німецьку акцію в с. Княже цілком поклав на поляків. Відзначимо, що на рахунку польської поліції чимало знищених (цілком або частково) українських сіл, про що свідчать не лише оунівські документи, але й матеріали польського підпілля, а також Українського Штабу Партизанського Руху¹⁹.

Документи крайового провіду ОУН на західноукраїнських землях містять згадки про те, що іноді німецька жандармерія відмовлялася від зіткнень з українськими партизанами і від участі в акціях проти українських сіл. Але під тиском з боку поляків "упивалася і усе-таки виїздила на пацифікації". Під час акцій поляки занодіювали найбільше лиха українцям. Вони переконували німців, що своїми діями зупинять рух українців загалом. Прочитуємо уривок з документа, який демонструє те, як оцінювали стосунки між німцями і польським населенням Волині місцеві оунівці: "В ставленні до німців поляки застосовували свою улюблену історичну тактику, підлизувалися до них, запро-

---

шували на усіякі родинні свята, опоювали і омотували своїми впливами, підсовували своїх красунь і так брали їх в руки. У той спосіб вони розігнали не одну бурю, що збиралася над їх головами. Особливо ж з'єднували собі німців відданою співпрацею у поборюванні українців"²⁰.

А от витяг із звіту представника польського емігрантського уряду, у якому йдеться про поширені уявлення про поляків серед німців із служби безпеки і гестапо: "Знайти донощиків і бажаючих співпрацювати з поліцією серед поляків набагато простіше, ніж серед українців. Українці намагаються триматися разом і у певному відсотку стають донощиками, тоді як серед поляків, котрі є народом з великим гонором, знаходиться багато жінок, які за гроші, хутра і коштовності доносять на співвітчизників і діють проти них"²¹.

Переважає більшість місцевої людності однаково погано ставилася до польських поліцаїв і українських шудманів. Представники ОУН-УПА у відозвах неодноразово зверталися до українських шудманів із закликом не брати участь у німецьких облавах на співвітчизників, котрих вивозили на чужину, і пропонували їм піти шляхом волинської і поліської поліції, яка влилася до лав УПА для боротьби за волю українського народу²². В документах українського підпілля зазначалося також, що: "...шудмани у моральному плані стоять дуже низько і не мають почуття національного обов'язку. Але безумовно за теперішньої ситуації кращим є, коли вони несуть службу, ніж поляки. Тим більше, коли вони налаштовані вороже проти останніх"²³.

Слід погодитися з думками деяких українських і польських дослідників з приводу того, що мотиви, з яких українці і поляки йшли на службу до німців, були часто протилежними²⁴. У перші роки війни в лавах ук-

---

раїнських колаборантських військових формувань і органах місцевої влади був дуже великий відсоток національно свідомих українців, які пішли туди тільки тому, що до війни поляки намагалися не допускати їх до адміністративних посад. За таких обставин основним мотивом вступу українців на службу до німців нерідко виступало прагнення зосередити у власних руках хоч мінімальну владу й помститися за довгі роки приниження і образ. Стосовно співпраці з німцями українців-галичан справа виглядала ще простіше, оскільки на багатьох з них, безперечно, мали вплив німецька мова і культура, деякі навчалися в австрійських навчальних закладах і служили в австрійській армії. Певипадково австрійці називали українців-галичан "тірольцями Сходу".

Важливе значення мав також той чинник, що ОУН до певного часу свідомо йшла на співпрацю з німцями, намагаючись завдяки їм озброїти українську молодь і дати їй мінімальний військовий вишкіл. Зрештою, перед західними українцями не стояло питання, як перед поляками, про збереження відданості своїй країні, оскільки II Річчосполиту вони за таку не вважали.

Натомість поляки, які від самого початку війни вступали до лав німецької допоміжної поліції або посідали різноманітні адміністративні посади в окупаційному апараті, становили найгірший суспільний елемент і були відвертими зрадниками. Вони у будь-якому разі не повинні були сумніватися у тому, що йдуть на співпрацю з головним ворогом своєї держави. Виняток може бути зроблений лише для тих осіб, яких скерувало на роботу до німців керівництво підпілля в якості агентів.

Проте, після утворення на Волині УПА не можна не вважати зрадниками тих місцевих українців, які зали-

---

шилися в складі німецьких військових допоміжних формувань і окупаційних адміністративних органах, якщо тільки вони не перебували там за наказом командування УПА. Окреме місце посідає дивізія СС - Галичина, про що йтиметься нижче.

Зовсім по іншому слід трактувати і співпрацю з німцями поляків Волині після масових антипольських виступів загонів УПА. Для багатьох з них йшлося, передусім, про прагнення зберегти своє життя і в якійсь мірі помститися українцям. Адже не випадково у своїй статті під назвою "Куди прямують поляки", опублікованій у підпільному друкованому органі проводу ОУН "Ідея і чин", О.С.Садовий (Мирослав Прокон) написав: "... те, що на польських землях окреслюється як національна зрада, на українських землях поляки прикривають орсолом геройства". Звичайно, ніякого геройства у співпраці з німцями поляки не вбачали, проте ставлення до них на Волині було іншим, ніж в Генерал-губернаторстві. Тут вони розраховували на захист з боку німців під час нападів на них українських військових формувань. Звернемо також увагу на те, що цитована стаття була написана на початку 1944 р., а не в 1943 р., тобто вже після масових антипольських виступів УПА ²⁵.

Крім польської поліції, до участі в антиукраїнських "нацифікаційних" акціях німці залучали також польську жандармерію з ГГ, що складалася з вихідців із Сілезії, Познаньщини та Помор'я. На відміну від "грашової" поліції вояків цих формувань називали "зеленими" через те, що рядові носили радянську форму кольору "хакі". У травні 1943 р. близько тисячі польських жандармів прибуло до Луцька. До того часу вони несли поліційну службу поблизу фронту у Східній Україні. Місцеве польське населення, сподіваючись на

те, що ці формування остаточно розправляться з українцями, "сприймало їх з оплесками радості"²⁶. Ставлення поляків-жандармів до українців було особливо ворожим. Жорстокістю і нещадністю під час нападів на українські села "уславилися", зокрема, загони так званої "жандармері мотоциук"²⁷.

Дуже часто польська поліція і жандармерія підтримували бази самооборони поляків на Волині, взаємодіяли з проаківськими партизанськими загонами під час нападів на українські села. Пізніше чимало польських шуцманів і навіть окремі польські поліційні формації увіллються до АК. Так, наприклад, у січні 1944 р. складовою 27-ї піхотної партизанської дивізії АК, яка буде сформована на Волині, стане шуцмансшафт-батальйон № 107 з м. Матіїва. У зв'язку з цим, іноді важко покласти відповідальність за той чи інший, скоєний стосовно мирної української людності, злочин на якесь конкретне військове формування, що складалося з поляків.

Однак, підкреслимо, що не завжди польські поліцаї і жандарми приходили на допомогу своїм співвітчизникам, навіть якщо мали для цього нагоду. Тому серед збережених архівних документів і спогадів з тих часів можна відпайти чимало негативних висловлювань щодо їх діяльності, поширених серед місцевих поляків, як, наприклад: "Ця польська поліція така сама польська, як шуцмани - українські"²⁸.

Не полишеною інтересу є оцінка дій польської поліції, а також характеру українсько-польського конфлікту загалом, яку дають матеріали прокомуністичних підпільних організацій західних областей України. У зверненні організації "Визволення вітчизни" зазначається таке: "...з нечуваною жорстокістю винищували оунівці польське населення, від малого до великого,

---

спалювали оселі, руйнували сади та поля... Акти насильства супроти мирної польської людності дали німцям нагоду створити з кримінальних елементів польську жандармерію та дали їй вільну руку у винищуванні населення. Але дарма шукав би мирний польський громадянин в цієї жандармерії захисту перед українськими бандами. Вона була створена німцями для винищування української мирної людності і цю брудну роботу намагається виконувати не гірше від УПА..."²⁹.

У центральному органі організації "Гвардія Людова" ("Народна гвардія") "Боротьба" в № 10-11 від 1-15 серпня 1943 р. повідомлялося: "...З відразою та неприємністю дивляться український та польський народи на дурних Грицьків з української поліції, які накривають головою для Гітлера, мордують польське населення та на катів з польської жандармерії, яка проводить масові екзекуції над українською людністю Волині. З погордою та гнівом придивляються український та польський народи до націоналістичних бандитських ватажків, які проголошують гасла польсько-української війни, та до політичних ватажків з Українського Центрального Комітету і Польського Опікунського Комітету, котрі від лютого ворога приймають гроші на допомогу жертвам цієї безглуздої війни, спровокованої цим же підлим ворогом"³⁰.

У серпневому за 1943 р. суспільно-політичному огляді крайового проводу ОУН на ПЗУЗ повідомлялося про те, що від початку цього місяця німці змінили свою тактику у ставленні до поляків і польської поліції на Волині. На початку серпня вони провели масові арешти польської інтелігенції у Луцьку і у районі. У багатьох поляків німці відібрали зброю. Арешти проводилися співробітниками служби безпеки, які спеціально для цієї мети приїхали з Рівного. Заарештованих

поляків німці передавали на допити українській поліції. У тих випадках, коли польські поліцаї стягали "контингент" з українського населення на власну користь, німці також їх "гостро карали". Поряд з тим, як свідчать документи українського підпілля, у деяких місцевостях, що знаходилися поза межами безпосереднього і постійного впливу німців, "воєнне право", носієм якого був кожний озброєний німець чи поляк, продовжувало панувати і надалі, а місце "контингенту" фактично займав грабунок³¹.

Приділення нами стільки уваги питанню служби поляків в німецькій поліції і жандармерії та участі їх в антиукраїнських каральних акціях пояснюється насамперед тим, що ця обставина, безперечно, сприяла скалації напруження в українсько-польських відносинах на Волині. Якщо погодитися з найбільш об'єктивною, на наш погляд, інформацією, що міститься в німецьких документах, про те, що антипольські виступи українських збройних формувань набули масовості саме у квітні 1943 р. (а це і ми хочемо довести), коли першими своїми антиукраїнськими виступами відзначилася і польська поліція, то стає зрозуміло, яку роль відіграла остання в появі у керівників ОУН-УПА намірів по деполонізації західноукраїнських земель³².

Разом з тим ще раз наголосимо, що ні керівництво польського антигітлерівського руху Опору, ні польське суспільство загалом не несуть відповідальності за дії окремих представників своєї нації, які перейшли на службу німецького нацистського режиму. Слід вважати, що це злочини цього режиму. На жаль, в роки війни як польська, так і українська громадськість здебільшого не робила різниці між тими, хто перебував на службі у німців і тими, хто знаходився в лавах патріотичних військових формацій. Визначальним чинником

у відносинах між українцями і поляками була національна приналежність.

Слід гадати, що з травня 1943 р. центральне керівництво польського підпілля у Варшаві вже було докладно поінформовано про ситуацію на Волині. Про це свідчать рапорти генерала С. Ровецького до Лондона*. В одному з них від 4 травня підтверджувався факт втечі до лісу між 19 і 25 березня 6 тис. осіб зі зброєю, які до того часу знаходилися на службі в українській шуцполіції і веркшутцах. Останніми, хто втік до лісу, а сталося це 14 квітня, Ровецький називав людей з української поліційної школи в м. Матіїв.

Напади на поляків, на думку генерала, розпочалися відразу ж після "дезертирства української поліції". В першу чергу, вони були спрямовані проти польських працівників німецької адміністрації, що відала службами охорони лісів і держмаєтків, а потім вже поширилися і на колоністів та сільську людність, зокрема, у Костопільському повіті. У звіті подавалася кількість загиблих поляків, яка на початок травня складала понад тисячу осіб. Як зазначав Ровецький, незважаючи на це, керівництву волинським підпіллям достатньо швидко вдалося "загасити" паніку, що охопила польське цивільне населення. Люди, здатні до праці, розпочали польові роботи. Комендант округу у відозві до української громади наголосив на прагненні поляків до мирного співіснування з українцями, однак попередив, що у випадку повторення антипольських виступів ужис проти них репресивних заходів.

Місцева українська інтелігенція відмежувалася від цих виступів, сприйнявши їх як "витівки молоді". Причини нападів українців на поляків генерал не знав, але

* Про це свідчать також травневі випуски "Інформаційного бюлетеня", у яких вперше йдеться про антипольські напади, що сталися в березні 1943р.

повідомляв, що вивчає. Щодо причини втечі української поліції до лісу, то він називав ту, яку подавали німці, а саме із роззброєнням останніми українських шуцманів під загрозу ставилася подальша дієспроможність організаційної мережі бандерівців. Водночас генерал вказував на існування значного впливу на місцеву людність радянської пропаганди, яка підштовхувала українців і поляків до, на його думку, передчасного антинімецького повстання³³.

У депеші до Лондона від 22 червня 1943р. керівника одного з департаментів Делегатури уряду - Керівництва цивільної боротьби - С.Корбонського кількість загиблих поляків на Волині від рук українців оцінювалася вже у 2 тис. осіб³⁴, а у звіті від 19 серпня нового командуючого АК генерала Т.Коморовського - у 3 тис. осіб. Близько 5 тис. осіб, що залишилися без даху над головою, німці вивезли до Рейху³⁵.

"Одним із найбільших погромів польськості був напад банди поліцаїв на Янову Долину (с. Іванова Долина Костопільського району Рівненської області - авт.) у великдень 23 квітня, під час якого загинуло близько 300 осіб". Така інформація була вміщена у травневому за 1943 р. випуску "Інформаційного бюлетеня"³⁶. Насправді цей напад здійснив бандерівський загін УПА на чолі з "Дубовим" (Литвинчук І.), про що довідусмося з українських джерел³⁷. В історію УПА ця подія увійшла під назвою "кровавої Великої п'ятниці для ляхів". Біля села знаходилася оша із найбільших у Європі у міжвоєнний період каменяря базальту. Тому тут було розташовано німецький гарнізон. Залогу гарнізону становила рота литовської поліції під німецьким командуванням. Слід вважати, що співпраця місцевих поляків з представниками німецького гарнізону і дала підстави українським повстанцям настати на село.

Напад відбувся вночі (за українськими матеріалами в ніч з 21 на 22 квітня) близько першої години. Відразу спалахнули дерев'яні будівлі. Одні люди гинули в полум'ї вогню, а інші, що намагалися дістатися з будівель назовні, розстрілювалися. Власної збройної самооборони в селі поляки на той час ще не створили, оскільки побоювалися присутності німців, котрі у будь-який час могли віднайти у них зброю і суворо за це покарати. Щодо самих німецьких поліцаїв, то вони під час нападу "банди" вирішили для себе за краще не залишати своїх кошар. Тільки, коли унівці наблизилися до їхніх власних оборонних позицій, німці відкрили вогонь.

Внаслідок нічного "бою" за підрахунками української сторони з боку поляків були сотні постріляних і попалених, власні втрати повстанців становили 4 вбитих і 3 поранених. За польськими підрахунками у цю ніч в селі загинуло від 500 до 800 осіб. Ця цифра видається цілком можливою, якщо врахувати, що на той час у селі вже знаходилися втікачі з сусідніх польських поселень. Ті, хто залишився серед живих, наступними днями розпорошилися по інших місцевостях Волині, частину урятованих німці вивезли до Рейху. Зараз поблизу того місця, де колись знаходилося польське поселення, існує українське село Базальтово³⁸.

Документи польського підпілля свідчать про те, що у нападах на польські села на Волині поряд з бандерівськими брали також участь мельниківські і бульбівські загони. Так, 13 травня 1943 р. останні за підтримки української людності із сіл Вілія, Бистриці, Хотин, Холопи напали на польське населення с. Немілія, що на Костопільщині. Одних поляків вбивали сокирами, ножами та вилами, інших - вогненальною зброєю. Загалом під час нападу загинуло від 150

до 200 осіб. Наступного дня німці, що прибули до села, фотографували тіла помордованих. Усіх їх поховали у колективній могилі³⁹.

Пізніше, на початку вересня, поляки під командуванням поручника Л.Ощецького і за підтримки радянських партизанів із з'єднань І.Шитова та Д.Медведєва помстяться жителям с.Вілія і штабній групі бульбівців, яка буде розквартирована на той час у селі. Внаслідок чотирьохгодинного бою загине велика кількість українських селян (польські джерела подають цифру кілька сотень) і близько 40 унівців. Поляки втратять 16 бійців. Тарас Боровець-Бульба у своїх спогадах подає дещо інші цифри⁴⁰.

Згідно із твердженнями багатьох польських дослідників українські повстанці дуже часто пов'язували початок своїх акцій з якимись знаменними датами. Так, наприклад, масовий напад на польські колонії відбувся у другу річницю прийняття Акту відновлення Української держави, тобто в ніч з 29 на 30 червня 1943 р. Генеральний наступ проти поляків на Волині співпав з православним святом Петра і Павла, а саме з 11 липня 1943 р., коли майже одночасно було заатаковано 167 польських поселень⁴¹.

Найдокладніша інформація, що міститься в документах цивільного представництва польського емігрантського уряду на окупованих землях, висвітлює обставини нападу у цей день на містечко Порицьк (Павловка) Володимирського повіту та його околиці. Інформацію подано таким чином: "Протягом 11-13 липня банди майже одночасно напали на кільканадцять сіл, розташованих неподалік м.Порицьк. В складі банд поряд з іншими знаходилися українські селяни із сіл Самоволя, Грушів, Печихвости, Стрільці. Окрім чоловіків в тих бандах можна було побачити жінок і

піддітків. Українці мали різноманітну зброю, починаючи від кулеметів та гранат і закінчуючи лопатами та вилами. Зброя була як радянського, так і німецького походження... Внаслідок нападу українців, наприклад, в колонії Ожешин із 350 її мешканців живими залишилися тільки близько 60. Урятувалися, головним чином, ті, хто на момент нападу не був вдома. Напад стався о 9-й годині ранку. Його здійснила банда на чолі з Григорієм Возняком, який був одягнений у радянську військову форму. Банда мала на озброєнні важкі кулемети і 6 автоматів. Українці повитягали польську людність з хат і вбили поблизу розташованого неподалік лісу.

У самому містечку Порицьк банда з'явилася 11 липня об 11-й годині. Бандити були одягнені у німецькі мундири. Польська людність знаходилася в той час в костьолі, де проходило недільне богослужіння. Бандити встановили перед костьолом кулемет і, дочекавшись, коли люди почали після служби виходити з нього, відкрили вогонь. Від кулеметного вогню і кинутих у натовп кількох гранат загинуло близько 100 осіб. Після цього бандити підклали під вівтар артилерійський снаряд, обгорнули соломною і підпалили. Стався вибух, від якого було зруйновано половину вівтаря. Банда пограбувала містечко і близько 17 години відійшла у ліс⁴². На думку сучасного польського дослідника, а в минулому солдата АК В.Філяра, напад на костьол у Порицьку здійснив загін УПА на чолі з Миколаєм Квітковським (Огороднічуком)⁴³.

Про ті самі липневі події на Володимирщині повідомлялося також у звітах командування АК Львівського регіону: "... О пів на третю вночі 11 липня 1943 р. розпочалася різанина. Кожен польський дім оточили не менш ніж 30-50 селян, озброєні тупими різальними

знаряддями, і кілька чоловіків, які мали вогнеспальну зброю. Отримавши від господарів відмову добровільно відкрити двері, вони трошили двері самі, кидали в середину домів гранати, рубали людей сокирами, кололи вилами, а тих, хто намагався втекти, розстрілювали з кулеметів. Деякі поранені чоловіки померли вже після 2-3 днів страждань. Багато поранених і скалічених дісталися кордону Сокальського повіту. До 11-ї години було цілком знищено населення польських колоній: Новиці, Гурів Дужий, Гурів Малий, Вигнанка, Зигмунтівка і Вітольдівка. Там зазнало жахливої смерті понад тисячу осіб..."⁴⁴

Якщо у Варшаві, як вже згадувалося вище, докладно стало відомо про антипольські виступи у травні, то здавалося б, що місцеве командування АК мало відреагувати на цих відразу ж. Проте для польського підпілля на Волині акції УПА стали в певній мірі несподіванкою, особливо вразила поляків їх кількість і спосіб, у який вони проводилися. Це свідчило, поперше, про поганий стан обізнаності місцевих органів розвідки АК з українськими планами, а, по-друге, про швидкість прийняття ОУН рішення стосовно деполонізації західноукраїнських земель і втілення цих намірів у життя.

Насправді аківське підпілля на Волині на початку 1943 р. було ще дуже слабким. Це було спричинено тим, що влітку 1942 р. німці провели тут численні арешти і фактично знищили місцеву організаційну мережу АК. Головне Командування у Варшаві заборонило проведення від середини 1942 р. усілякої підпільної діяльності на Волині. До січня 1943 р. збережені тут конспіративні осередки лише допомагали діючій на Сході в напрямку Києва польській саботажно-диверсійній організації "Вахляж" ("Віяло").

Ця організація за наказами англійців проводила саботаж, диверсії, а також розвідку на німецьких комунікаційних лініях, по яких відбувалося постачання східного фронту. Зрозуміло, що таким чином, тобто використовуючи поляків, Лондон намагався допомогти Москві. Але на початку 1943 р. організація припинила свою діяльність і була розформована. Члени організації склали кістяк першого на Волині Рівненського районного інспекторату АК, а у подальшому на них спиритиметься вся організація Волинського округу.

В січні і лютому 1943 р. додатково на Волинь була перскинута група офіцерів в кількості 20 осіб, які значно посилили місцевий офіцерський корпус підпілля. В березні 1943 р. до Ковеля прибув новий командуючий округом полковник К.Бомбінський ("Любонь").

З кінця листопада 1942 р., з прибуттям на Волинь окружного делегата уряду К.Банаха, тут почало діяти і цивільне підпілля. Керівники волинської Делегатури уряду розпочали мобілізацію до своєї організації місцевих офіцерів та рядових раніше за командування АК округу і тому в її лавах опинилося чимало військових. Коли про це дізнався полковник Бомбінський, він почав вимагати від представників цивільної адміністрації виконання наказу Головнокомандуючого генерала В.Сікорського про передання до АК усіх осіб, які були здатні тримати зброю. Проте Банях та його колеги відмовилися це зробити, стверджуючи, що військові їм потрібні для реалізації власних завдань. Одним з таких завдань було забезпечення на території Волині суспільної безпеки і порядку шляхом розбудови Державного корпусу безпеки, а також створення загонів Оборони самоврядування і Цивільної оборони. На думку керівників волинської Делегатури уряду, в умовах існування ворожого українського оточення і при загаль-

---

ній слабкості місцевих поляків, які становили не більше ніж 16% від усієї кількості населення Волині, охорона життя і майна польської людності ставала пагальною потребою.

Суперечка, що виникла з цього приводу між місцевими діячами Делегатури уряду і командуванням АК зтягнулася надовго і, слід вважати, що поряд з іншими обставинами (наприклад, до кінця 1943 р. Волинський округ не мав ані внутрішнього, ані зовнішнього радіозв'язку) в значній мірі завадила волинським полякам вчасно підготуватися до опору загонам УПА. Зазначимо також й те, що втеча з німецької служби в березні 1943 р. українських шуцманів і їх перехід в УПА покращили умови польської конспірації у великих містах і містечках, але значно погіршили їх в сільській місцевості.

В організаційному звіті за період від 1 березня до 31 серпня 1943 р. Головний Комендант АК генерал Ровецький таким чином оцінював ситуацію на Волині: "... Доведена до нестерпного стану польська людність ховається від переслідувань у великих містах, в лісі, або самотійно вступає у боротьбу з ворожим елементом заради збереження свого життя і майна. Ці обставини змушують територіальні комендатури до організації ефективного опору ворожим виступам представників інших національностей. Самооборона на східних землях стає завданням, яке за своєю важливістю не має поступатися підготовці до повстання"⁴⁵.

Таким чином, стоячи перед загрозою фізичного знищення польської людності, командування АК на Волині було змушено, водночас з продовженням підготовки до повстання, спрямувати зусилля, наявних на той час в окрузі сил, на створення "волинської самооборони". Про це, зокрема, йшлося у наказі коменданта округу

полковника К.Бомбінського від 22 квітня 1943 р.: "... Упродовж вже двох тижнів польське населення на Волині зазнає варварського мордування, яке коять стосовно цілих родин українські різуні. Мені відома рука, котра пхає українську людину до самовбивчої боротьби проти своїх співвітчизників польської національності на спільній батьківській волинській землі. Цілком зрозуміло, хто може отримати користь від цього внутрішнього безладдя. Це німецькі окупанти, яким простіше поневолити край, коли окремі групи населення проводять між собою боротьбу. Це також радянські партизани, котрі, діючи на землях Речіпосполитої, намагаються зосередити керівництво усім тут в своїх руках. Втрач зазнають тільки господарі цієї землі поляки і українці (чи відчували себе українці справжніми господарями на цій землі? - авт.). Зрозуміло й те, що я не міг залишитися байдужим в умовах, коли кояться злочини проти співвітчизників і при цьому виняток не робиться навіть для жінок та дітей.

Ми вдалися до відплати тим українським провідникам, які всією своєю політичною діяльністю сприяли підбуренню української громадськості до виступу проти співвітчизників поляків на Волині. Однак цей різновид відплати не гарантує польській людині цілковитої безпеки. У зв'язку з цим наказую:

а) Унеможливити, або принаймні ускладнити подальші напади різунів може тільки власна самооборона. На командуючих усіх рівнів покладаю обов'язок зіцінювати цю справу. При цьому слід зробити все, аби наша організаційна мережа залишалася законспірованою... б) Забороняю застосовувати у боротьбі методи, якими користуються українські різуні. Не будемо у відповідь палити українські поселення або вбивати українських жінок та дітей. Самооборона повинна мати

на меті захист населення або покарання нападників при збереженні людського життя та майна; с) Забороняю будь-яку співпрацю з німецькою владою під час здійснення самооборонних акцій. Ні в якому разі не можна за миску сочевичної юшки у вигляді зброї вступати до поліції, вартівних відділів або інших загонів під німецьким командуванням. Дозволяю і навіть наказую здобувати у німців зброю, але в інший спосіб, в залежності від умов; д) Забороняю нав'язувати співпрацю з радянськими партизанськими загонами. Не відбираю у них права перебувати на нашій землі, оскільки йде війна. Командуючі усіх рівнів повинні зробити усе можливе, аби поляки, які знаходяться у радянських партизанів, опинилися в польських загонах. При цьому хочу застерегти від можливого проникнення в польські лави провокаторів і комуністів. З наказом ознайомити усіх командуючих до командира відділення включно. Після ознайомлення усі примірники наказу знищити..."⁴⁶.

У розпорядженні полковника Бомбіньського від 17 травня 1943 р. вже чітко вказувалися ті місця, де мала постати самооборона. По-перше, вона утворювалася в тих сільських місцевостях, де переважало польське населення*. По-друге, в тих районах, де відсоток поляків був меншим ніж українців, самооборону слід було організувати у містах та невеличких містечках. По-третє, на допомогу самообороні в кожному населеному пункті поставали збройні відділи і утворювалася система сповіщення⁴⁷.

На момент видання цього наказу в багатьох польських колоніях і селах самооборонні осередки (пля-

---

* Найбільше поляків проживало у селах на території Володимирщини - понад 20%. В усіх інших районах Волині сільська людина становила близько 14%. В містах - близько 25%.

цувки, пункти, бази) вже існували. Вони були створені місцевими жителями і, як правило, без будь-якої допомоги з боку військового підпілля. Початковим етапом в їх організації було запровадження нічного патрулювання. Багато що в налагодженні системи спостереження і оповіщення залежало від людини, яка за це відповідала. Дуже часто ця людина ставала на чолі всієї самооборони в тому чи іншому населеному пункті.

Наступним етапом була підготовка і організація самої оборони на випадок нападу. Поляки намагалися будувати її таким чином, щоб використати, насамперед, географічні умови, тобто вже існуючі вали, рови, горожі, а потім вже зводили власні фортечні будівлі. Велика проблема полягала в озброєнні пунктів опору. Певну кількість зброї вдалося придбати під час німецько-польської та на початку німецько-радянської воєн. Іноді поляки демонтували зброю із вже знищених танків і літаків, ремонтували та доукомплектовували її. Час від часу у великій таємниці від німців зброю та набой базам самооборони постачала польська поліція. Деяким польським селам на Волині давали зброю самі німці, щоб ті могли боронитися самостійно. Як правило, це робилося в тих місцевостях (найчастіше Луцького, Горохівського і Кременецького районів), звідки окупанти вивозили збіжжя (скажимо, колонія Гали біля м.Сарни). Завдяки отриманій від німців зброї поляки, наприклад, поселення Гута Степанська Костопільського повіту змогли утримувати оборону від нападів боївок УПА упродовж трьох днів від 16 по 18 липня 1943 р.⁴⁸. Польську самооборону окупанти намагалися використати також для боротьби з усе більш міцніючою УПА і радянськими партизанами. Але траплялося, що німці й відбирали зброю, а керівників самооборони заарештовували. Ставлення оку-

---

нантів до українсько-польського конфлікту добре відбивав відповідь на скарги поляків сарненського гебітскомісара: "Ви бажаєте Сікорського, а українці хочуть Бандеру. Ну і бийтеся між собою. Німці допомагати нікому не будуть"⁴⁹.

Упродовж 1943 р. на території Волині постало понад 100 польських осередків самооборони. Перші з них були утворені вже в квітні. До пайбільш потужних самооборонних баз слід віднести ті, які виникли в поселеннях Пшебраже (до 1921 р. - Пшебродзь) Луцького повіту, Гута Степанська і Стара Гута Костопільського повіту, Панська Долина Дубненського повіту, Засмики Ковельського повіту, Білин Володимирського повіту та деякі інші. Переважна більшість пунктів опору, а серед них, наприклад і той, що був у Гуті Степанській, не витримали натиску загонів УПА і були знищені. Тільки із небагатьох населених пунктів місцевій польській людності вдалося свакуватися до міст під охорону німецької адміністрації, або дістатися інших великих осередків самооборони. Люди тікали через кордон до ГГ, або погоджувалися на добровільний виїзд на роботу до Німеччини. Вже наприкінці квітня 1943 р. німці відправили із Сарн цілий ешелон, завантажений поляками. Місцеве командування АК намагалося стримати цей потік польських біженців, але це йому не вдалося⁵⁰.

Вистояти у боях проти українських збройних формувань вдалося тільки тим базам самооборони, які, поперше були багаточисельними і в них зосереджувалося інколи навіть по кілька тисяч осіб, по-друге, які отримали солідну матеріальну підтримку з боку командування АК у вигляді зброї, амуніції, а також добре вишколених військових, по-третє, які користувалися допомогою радянських партизанів (переважно у лісис-

---

тих східних та північних районах Волині).

Слід наголосити на тому, що крім головного свого призначення - захисту власної людності - члени польських баз самооборони і, насамперед, найміцніших з них, вдавалися до акцій іншого характеру. Вони координували оборону іноді кількох населених пунктів, надавали допомогу сусіднім поселенням і у разі потреби евакуювали тамтешнє населення, розшукували і рятували біженців, охороняли людей, що працювали в полі, розташованому далско від поселення, організували "превентивні" напади на упівські осередки і боївки, або напади з метою помсти у відповідь на дії загонів УПА, зрештою, атакували сусідні українські села, вирішуючи таким чином проблему продовольчого забезпечення польської людності.

До останніх акцій слід віднести наступні:

- 7 квітня - напад членів самооборони с.Гута Степанська разом з групою радянських партизанів із загону "Макса" (Ю.Собесяк) на с.Бутейки (50 км південно-західніше Сарн). Загибло кілька десятків українців, а серед них і бійці УПА;

- 26 травня - спалення українського села Бутейки;

- 25 червня - напад польського партизанського загону на чолі з Т.Короною ("Галич") на штаб УПА в с.Літин Ковельського повіту. Загибло близько 100 упівців;

- 27 червня - напад членів самооборони м. Рожище на с.Своз та інші Луцького повіту у відповідь за напад загонів УПА на с.Василювка. Загибло 9 упівців;

- кінець червня - часткове спалення "зеленими" за сприяння членів самооборони с. Гута Степанська сіл Іваничі і Веретеничі на Костопільщині;

- червень-грудень - члени самооборони в с. Цанська Долина Дубненського повіту за підтримка проаків-

---

ського партизанського загону під командуванням З.Кульчицького ("Ольгерд") відбили 7 нападів загонів УПА і здійснили 6 відплатних "пацифікаційних" акцій проти українських сіл, з боку яких існувала загроза (Сали, Острів та ін);

- початок липня - напад членів самооборони с.Гута Стенанська за підтримки радянських партизанів із загону "Макса" на с.Мельниця Ковельського повіту;

- липень - напад членів самооборони м.Рожище на базу УПА в с.Суськ Луцького повіту;

- липень - напад членів самооборони с.Скурч на українські села Туличів, Ватин, Жуковець Горохівського повіту;

- 11 липня - напад членів самооборони с.Пшебраже на с.Тростянець Луцького повіту, де знаходилася підфіцерська школа УПА;

- 1-2 серпня - бої із загонами УПА на території Сарненського повіту радянського партизанського загону під командуванням Ст.Богульського, що складався із поляків, за підтримки членів самооборони сіл Видимир, Пересня, Прурва, Порода, Хоромці, Суня, Антонувка. Загинуло 150 унівців. Захоплено близько 70 коней, 35 возів, 25 корів, 32 гвинтівки, ручний кулемет;

- серпень - "пацифікаційні" рейди членів самооборони поселення Ружин проти сіл Клечковичі, Туровичі, Клевецьк та інших Ковельського повіту;

- серпень - спільні антиукраїнські акції членів самооборони с.Пшебраже і радянських партизанів під командуванням М.Прокоп'юка. Тільки в наслідок однієї з них 31 серпня загинуло близько 300 бійців УПА;

- 30 серпня - напад проаківського партизанського загону під командуванням В.Чермишського ("Яструб") на с.Грушівка Ковельського повіту і розбиття сотні УПА;

· 2 вересня - напад проаківського партизанського загону під командуванням К.Філіповича ("Корд") на упівські загони в селах Красноволя і Лисняки Любомильського повіту;

· 6-8 вересня - спалення загоном "Корда" с.Висоцьк і напад на села Бовтуни, Замлиння, Вишнів та ін. на території Любомильського повіту;

· 2 жовтня - напад членів самооборони с.Пшебраже і радянського партизанського загону під командуванням капітана Коваленко на військову школу УПА в с.Омельне Луцького повіту;

· 5 жовтня - напад загонів "Яструба" і "Корда" на села Полапи і Сокіл Любомильського повіту;

· др.половина жовтня - напад загону "Яструба" на села Озеряни, Каролінка, Дажва Ковельського повіту;

· 27 жовтня - напад членів самооборони с.Пшебраже за підтримки радянських партизанів на с.Славатичі;

· 12 листопада - напад членів самооборони с.Засмики і загонів "Яструба" та "Сокола" (М.Фіялка) на м.Кушчов Ковельського повіту;

· 16 листопада - бої проаківського партизанського загону під командуванням В.Коханського ("Вуек", "Бомба") за підтримки членів самооборони с.Стара Гута і радянських партизанів на чолі з капітаном Когляревим в районі с.Мочулянка Костопільського повіту;

· 25 листопада - напад членів самооборони с.Пшебраже на с.Журавичі Луцького повіту з метою здобуття збіжжя і худоби⁵¹.

Зазначимо, що кількість польських акцій з метою реквізиції збіжжя була набагато більшою. В підпільному друкованому органі АК Львівського округу "Інформаційному бюлетені Червенської землі" наголошувалося на катастрофічній ситуації із збором врожаю і голодуванням міського населення⁵².

Поданий вище напевно далеко не повний перелік "превентивних" і "відплатних" акцій польських баз самооборони багато про що свідчить. По-перше, поляки виявилися здатними на подібні акції тільки з червня-липня 1943 р. До того часу їм доводилося лише оборонятися. Листи з Волині до Варшави тих осіб, які були свідками антипольських нападів, доводять, що декілька десятків тисяч польських селян, далеких від політики, погодилися бути втягнутими в самооборону тільки тому, що хотіли фізично вижити, і діяли вони в ній не стільки з патріотичних міркувань, скільки з метою самозбереження. У такій ситуації люди були згодні шукати підтримки і захисту не лише у німецької окупаційної влади або радянських партизанських загонів, але, як кажуть, й "у самого чорта".

По-друге, після масових антипольських виступів, які з липня 1943 р. охопили майже всю територію Волині, командування АК нарешті зважилося на часткову деконспірацію своїх сил і застосування радикальних заходів у протидії загонам УПА та місцевій українській людності, що брала участь в нападах. Наказом командуючого округом від 19 липня відділи Державного корпусу безпеки, які до того часу належали окружній Делегатурі уряду, підпорядковувалися АК.

Ще раніше значний відсоток офіцерів і рядових бійців кадрового складу АК у містах і сільській місцевості було скеровано в осередки самооборони, насамперед, у найбільш небезпечні північно-східні райони Волині. У підніллі залишилася тільки частина сил округу. 20 липня було прийнято рішення про створення міцних рухливих (летючих) партизанських загонів, які ззовні мали співпрацювати із захисниками баз. Згідно цього рішення у найближчий час постало 9 партизанських загонів. Три з них очолювалися офіцерами, які були перекинуті на

Волинь з Великобританії по завершенню навчання в спеціальній диверсійній школі. Загалом в складі 9 партизанських загонів знаходилося близько 1200 бійців. Ще близько 3600 осіб, які мали зброю, діяли в групах самооборони в базах⁵³. Ця кількість озброєних поляків на Волині не була великою, якщо згадати, що заго-ни УПА в 1944 р. нараховували щонайменше 25-30 тис. бійців⁵⁴. Слід вважати, що на Волині в другій половині 1943 р. в УПА було принаймні понад 10 тис. бійців.

Незважаючи на значне запізнення з прийняттям перерахованих вище заходів, вони дали змогу місцевому командуванню АК зупинити наприкінці 1943 р. натиск загонів УПА і врятувати частину польського населення від смерті.

По-третє, внаслідок дій проаківських партизанських загонів вже влітку і восени 1943 р. постраждала значна кількість цивільного українського населення, яке не було причетне до антипольських виступів. Про це свідчить, наприклад, лист волинського делегата уряду К.Банаха, адресований 26 березня 1943 р. коменданту округу полковникові К.Бомбінському. В листі критикувалася "неналежна позиція окремих партизанських загонів і баз самооборони, яскравим прикладом якої могло бути те, що відбувалося в околицях поселення Ружин... Місцевий загін палить сусідні українські села... Мордує усіх українців, на яких випадково натрапляє на своєму шляху. Грабує майно української людності"⁵⁵.

Про характер дій стосовно українського населення польських баз самооборони, проаківських і прорадянських польських партизанських загонів чимало інформації міститься також у матеріалах УШПР. Взагалі, варто відзначити, що радянські документи чітко фіксу-

---

ють той момент, коли в свідомості польського населення Волині стався злам і воно масово пішло у партизани і, насамперед, у радянські партизанські загони. Остаточо залякані липневими нападами загонів УПА і втративши надію на захист з боку німців, а також власного підпілля, про існування якого багато хто з місцевих жителів навіть не здогадувався, поляки почали шукати порятунку у радянських партизанів. На Волині у складі радянських партизанських загонів воювало близько 7 тис. поляків, тоді як в Східній Галичині тільки 500⁵⁶. Згідно донесень до УШПР командира одного із прорадянських польських партизанських загонів майора Р.Сатановського польська людність у значній кількості вступала до радянсько-польських партизанських загонів не стільки з метою воювати проти німців, скільки тому, що її змушували це робити дії українських націоналістів, в котрих поляки вбачали свого головного ворога⁵⁷.

Не викликає сумніву той факт, що саме масовий вступ поляків у радянські партизанські загони підштовхнув командування АК Волинського округу до створення власних загонів. Нерідкими були також випадки, коли аківські загони переходили під командування радянських офіцерів, або навпаки бійці радянсько-польських загонів тікали до АК. Але в будь-якому випадку, в яких би загонах не знаходились поляки, ставлення до українців було однаково ворожим.

Поряд з цим варто відзначити, що стосунки між польським населенням Волині і радянськими партизанами були непростими. В одній місцевості вони могли складатися добре: поляки постачали більшовикам продовольство, надавали потрібну інформацію і т.ін. В іншому місці між ними відбувалися збройні сутички. Наприклад, на території Сарненського повіту такі сутички відбулися 27 квітня 1943 р. в с.Замрочене, 3 травня 1943 р. в с.Чайків,

---

---

16 травня 1943 р. в с.Стахівка⁵⁸.

А от що, наприклад, повідомлялося у звіті до УШІР командуючого партизанським з'єднанням у Рівненській області В.Бегми: "У с.Пшебраже Ківерцівського району знаходиться до 2 тис. поляків, з яких близько тисячі озброєні гвинтівками і мають кілька кулеметів. Це формування налаштовано відверто вороже щодо партизанів і підтримує тісний зв'язок з німцями. Вбили 6 автоматників партизанського загону під командуванням "Олексія". У середині травня 1943 р. 50 автоматників партизанського загону Медведєва намагалися пройти до залізниці в районі м.Ківерці, але поляки їх не пропустили. Після трьохгодинного бою автоматники були змушені відступити"⁵⁹.

Особливо складними були стосунки у поляків з радянськими спеціальними оперативно-чекістськими групами, які з метою проведення розвідницької і диверсійної роботи у 1942-1943 рр. органами НКВС УРСР були десантовані на бази партизанських загонів УШІР. Одним із таких загонів був загін полковника М.Прокоп'юка, який діяв у районі Цуманських лісів і тісно співпрацював з польською базою самооборони в с.Пшебраже. Як вже зазначалося вище, 31 серпня 1943 р. спільними зусиллями поляків з Пшебраже і партизанів загону Прокоп'юка було розбите одне з міцних угруповань УПА.

Ставлення радянських партизанів до поляків і українсько-польського конфлікту загалом знайшло відображення у звіті М.Прокоп'юка про бойову діяльність загону. У звіті зазначалося: "... У питанні міжусобиці, спровокованої гітлерівцями між українськими і польськими націоналістами, керівники с.Пшебраже*, на жаль, відіг-

* Поселення Пшебраже виникло після скасування царатом кріпосництва у 1864 р. і проведення на Волині парцеляції тамтешніх польських земельних угідь.

равали дурну роль. Будучи осадниками і членами спілки осадників, вони ототожнювали націоналістичні банди ОУН-УПА з усім українським народом, на який дивилися не інакше, як очима свого колишнього вояки Юзефського. Одна із заслуг радянських партизанських загонів полягала у тому, що вони кляли край будь-яким підступам націоналістів з одного і іншого боків надати подіям "всенародного" характеру, рівно як спробам помститися на ні в чому не винній місцевій польській і українській людині. Від часу нашого прибуття в район Пшебража вилазки польського гарнізону проти українських сіл припинилися"⁶⁰.

Можна по-різному ставитися до цього звіту, але він зайвий раз свідчить про те, що внаслідок дій польських баз самооборони, викликаних українсько-польським протистоянням, потерпало цивільне населення. Методи боротьби на Волині полякам нав'язували загопи УПА, тому польське підпілля також не переобтяжувало себе вибором засобів у веденні цієї війни. Як вже згадувалося, накази командуючого Волинським округом АК забороняли діяти на засадах колективної відповідальності за здійсненні українськими боївками напади і брати участь у "пацифікаційних" акціях проти українських сіл спільно з німцями, радянськими партизанами або окремо. Проте ці накази не забороняли акцій у відповідь на напади загонів УПА, або превентивних дій проти сіл, де могли концентруватися українські збройні формування. Відомі випадки, коли окремі місцеві керівники АК не дотримувалися цих наказів і вдавалися до так званих "сліпих" відплатних акцій. Зрозуміло, що їх наслідком були численні жертви серед цивільного українського населення.

Про одну з таких акцій йдеться, зокрема, у розвіддонесенні УШПР секретарю ЦК КП(б)У Д.Коротченку. В ньому повідомлялося, що після того, як українці розби-

---

ли польську базу самооборони в с.Гута Степанська один із її керівників В.Коханський із залишками своєї групи відійшов у ліси в районі Сарни-Моквин. Там було сформовано міцний партизанський загін, який нараховував близько 800 бійців. Польські партизани були озброєні станковими і ручними кулеметами, автоматичною зброєю. Загін здійснив рейд у напрямку Цуманських лісів, знищуючи на своєму шляху всі українські села і загони бандерівців⁶¹. Виконання наказів командуючих АК, так само як і УПА, не завжди можна було проконтролювати, а тому характер боротьби між українцями і поляками у багатьох випадках був дуже складним.

Сучасні польські історики наполягають на тому, що більшість випадків масових вбивств українців пов'язана з діяльністю шуцмансшафтів, у яких служили поляки. Але, погоджуючись з цим, слід сказати і про акції під командуванням офіцерів АК. Вони також інколи посилили щодо мирного українського населення відверто "пацифікаційний" характер. До того ж, слід ще раз нагадати про те, що з наближенням фронту чимало польських поліцаїв прийняли присягу і стали бійцями місцевих аківських загонів. Усі вони воюватимуть в складі 27-ї Волинської піхотної партизанської дивізії АК, яка буде сформована протягом січня-березня 1944 р.

Створення цієї дивізії буде викликане бажанням постати перед радянським командуванням, під час здійснення плану "Бужа"*, "у всеозброєнні", заманіфестувавши таким чином своє прагнення до боротьби

---

*План "Бужа", прийнятий до виконання ГК АК у листопаді 1943 р., передбачав проведення силами змобілізованих партизанських загонів на всіх довоєнних польських землях антинімецької "посиленої диверсійної акції". Кінцевою політичною метою плану було визнання Москвою прав Польщі на "східні кресли", а також - польського емігрантського уряду за офіційного представника Польщі на міжнародній арені.

з німецькими окупантами заради звільнення від них польської державної території, у тому числі території Волині.

Перший етап бойової діяльності польської партизанської дивізії пов'язаний із створенням оперативної бази, з території якої її окремі підрозділи і вона в цілому зможуть діяти в усіх напрямках. Район оперативної бази охоплюватиме західну частину Волині. Головним противником польських загонів під час боротьби за оперативну базу знову стануть підрозділи УПА, що в умовах швидкого наступу радянських військ також будуть змушені відійти у західні райони Волині. На відміну від боїв 1943 р. цього разу загоони АК здійснюватимуть, як правило, наступальні акції, метою яких стане знищення, по можливості, всіх опорних пунктів УПА, що оточуватимуть район формування польської дивізії.

У наказі від 16 січня 1944 р. полковник К.Бомбішський звернувся до командуючих партизанських загонів округу з такими словами: "Наказую проводити боротьбу з українськими групами з усією нещадністю і суворістю, особливо акції у відповідь за вбивства цілих польських родин. Для вбивць жінок і дітей немає милосердя та поблажливості. Цієї боротьби ми не хотіли, прагнули жити в сусідській згоді з українським населенням Волині. Трапилося по-іншому, не ми відповідальні за цю кров. Використання раптовості і неочікуваний напад, швидкий та чіткий відступ після бою - запорука нашого успіху."⁶²

Виконуючи цей наказ, аківські загоони рознючали наступальні дії проти підрозділів УПА, основні бази яких були розташовані на схід від Володимира-Волинського у селах Могильно, Гнойно, на території комплексу Свинарських лісів і на південь від Любомиля в селах Ставки, Овлочим, а також на території Мосурських лісів.

Подано календар боїв між підрозділами УПА і польськими партизанськими загонами під час боротьби останніх за розширення своєї оперативної бази у західній частині Волині за період січень-березень 1944 р.:

· 10 січня - бій загонів під командуванням поручника З.Кульчицького і поручника В.Цеслінського ("Пьотрусь") в с. Крач (неподалік від с. Ставки) з підрозділами УПА. Атакуючою стороною були українські загони. З польського боку загинуло 6 осіб. Цей бій перекреслив можливість створення в цьому районі опорного пункту, який міг би використовуватися для прийняття військових вантажів, що доставлялися аківським загонам в якості союзницької допомоги повітряним шляхом*. Напередодні бою в с. Крач партизани із загону "Ольгерда" роззброїли загін УПА (близько 20 осіб) в с. Блаженик;

· 19 січня - невдалий напад партизанів загонів "Пьотруся", "Ярослава" (підпоручник Л.Домка-Дембіцький) і "Леха" (підпоручник Є.Красовський) на чолі з командуючим угруповання "Основа" поручником "Богорією" (С.Броковський) на с. Гнойно з метою знищення місцевої бази УПА;

· 29 січня - наступальні бої загонів "Сокола" і "Яструба", а також окремих партизанських груп загонів

---

* Західні союзники Польщі (Великобританія і США) надавали допомогу загонам АК зброєю, набоями та військовим спорядженням, перевозячи її літаками з Британських островів, а пізніше і з Італії та скидаючи у визначені місця на окуповані польські території. Проте, рішення західних союзників, прийняте під час серпневої 1943 р. зустрічі У.Черчеля і Ф.Рузвельта у Квебеку (Канада), про неможливість залучення АК до участі в англо-американських військових операціях на європейському континенті і надання польському підпіллю збройної підтримки у підготовці до загальнонаціонального антинімецького повстання, фактично значно обмежило цю допомогу, до того ж, надало їй "пелегального характеру".

"Тшаски" (поручник З.Твардий), "Сивого" (поручник В.Крокай) і "Луна" (назва загону під командуванням З.Кульчицького) з формуваннями УПА в с. Бабе і с. Щурин. Село Бабе було спалено;

- Протягом січня - перехід загону "Бомби" на чолі з підпоручником "Слуцьким" (Ф.Щепаняк) із Заслуча в район концентрації дивізії. Сутички з підрозділами УПА біля с. Яромля та інших. Перехід загону "Гзимса" (поручник Ф.Пукацький) з району Острога. Наступальні бої із загонами УПА в районі с. Папська Долина;

- Початок лютого - захоплення спільними зусиллями польських і радянських партизанських загонів Свинарських лісів і ліквідація місцевої бази УПА, зокрема:

- 1 лютого - зайняття загonom "Тшаски" с. Будище, а також

- 2 лютого - зайняття загonom "Яструба" с. Вербично і с. Осси, загonom "Луна" - с. Ревушки, с. Волчак і с. Домінополь, загонами "Сокола" та "Сивого" - с. Черпів, с. Свинарин, с. Осекрів та деяких інших;

- 5 лютого - бої партизанів загону "Тшаски" з підрозділом УПА біля с. Новий Двір;

- 8 лютого - група партизанів загону "Пьотруся" допомогла базі самооборони в с. Едвардполе відбити напад підрозділу УПА, а також ліквідувала угруповання УПА в с. Верів, с. Ворчин і с. Пузів;

- 10-11 лютого і 20 лютого - напади загонів "Леха" і "Богорії" на базу УПА в с. Стезажиці. З українського боку загинуло 23 особи;

- 20 лютого - засідка партизанів УПА на загін "Гзимса" біля с. Твердиня. З польського боку загинуло 15 осіб;

- 29 лютого - невдалий напад загонів "Гзимса", "Луна", "Тшаски" на базу УПА в с.Ожджютичі. З польського боку загинуло 20 бійців і приблизно стільки ж

було поранено;

· 29 лютого - напад загону "Корда" на базу УПА в с.Пшекурка та її знищення. З польського боку загинула 1 особа і 2 було поранено. З українського - 5 осіб загинуло і 1 був поранений;

· 5 березня - бій партизанів загону "Леха" з підрозділом УПА біля с.Гайки. З польського боку загинуло 2 бійця і 3 було поранено;

· 12 березня - напад партизанів загонів "Сокола" і "Малого" (поручник С.Вітамборський), а також варшавської роти саперів "Петра" (поручник З.Золочинський) на базу УПА в с. Коритниця;

· 19 березня - напад партизанів загонів "Корда" і "Сокола" на підрозділ УПА в с.Запілля⁶³.

Загалом за період січень-березень 1944 р. польські партизанські загопи провели близько 17 боїв і збройних сутичок з підрозділами УПА. Частина з них була невдалою для польської сторони (як, наприклад, біля с. Гнойно і с.Ожджютичі), але внаслідок більшості переможних боїв були знищені бази УПА в селах Щурин, Бабе, Свинарин, Верів, Ворчин, Пузів, Стезажиці, Пшекурка, Коритниця та деяких інших. Під контролем дивізії опинився район, який охоплював 4 повіти у західній частині Волині (за винятком міст): від р.Стохід, а частково і р. Стир на сході до р. Буг на заході, від шосе Луцьк-Володимир-Волицький на півдні до залізничної лінії Ковель-Дорохуськ на півночі. Проживало на цій території понад 15 тис. поляків, котрим загопи дивізії деякий час забезпечували охорону.

Під час січнево-березневих боїв 1944 р. між АК і УПА не обійшлося без жертв серед цивільного населення, головним чином, з українського боку. Певне уявлення про характер тих боїв можна скласти на підставі свідчень їх очевидців і учасників. Паведемо ури-

---

вок із рапорту від 31 січня 1944 р. діяча волинської Делегатури уряду, котрий сховав своє справжнє прізвище під псевдонімом "Новий", на ім'я К.Банаха про власні спостереження за тим, що відбувалося в той період у західній частині округу: "З власних спостережень, а також від звільнених у відпустку солдатів партизанських загонів і родин, які свого часу ховалися на базах, а зараз повертаються до міст, можна дізнатися про речі, які повинні у кожного поляка викликати обурення. Те, що зараз діється у сільській місцевості нічим не відрізняється від тої звірчості (od bestialstwa), яку виявляли українські банди у своєму ставленні до поляків. Польські партизанські загопи організовують "наскоки" на українські села, виганяють з них українців, відбирають інвентар, а селища цілком спалюють. Тих українців, які не встигли втекти, застрелюють на місці, не роблячи вищатку, здається, навіть для жінок і дітей. Доводиться чути, що партизанські загопи проводять реквізиції навіть у поляків. Через це поширюються нарікання. Поляки говорять, що "грабували німці, українці, а зараз грабує наше військо". Зрозуміло, що в деяких випадках подібні реквізиції є необхідними, однак вони повинні проводитися у такій формі, щоб не викликати ненависть до партизанських загонів"⁶⁴.

Особливу активність у розширенні бази формування 27-ї Дивізії виявив загін поручника "Корда". В районі діяльності цього загону на території Любомильського повіту для населення українських сіл був встановлений термін добровільної евакуації і лише після цього було застосовано силу. Щоб захистити жінок, дітей і старих від можливої помсти з боку польських партизанів командування АК в деяких випадках забезпечувало їх особистою охороною. Але траплялося і так, що за відсутності місцевих командувачів АК групи озбро-

---

сних членів загонів самооборони при підтримці шуцмансшафтів проводили "пацифікаційні" акції, які носили відверто злочинний характер. Однією з таких акцій була помста загону польської поліції з м.Рожище і членів самооборони с. Копачівка населенню сусіднього українського села Тростянка за жертви, які зазнали мешканці Копачівки під час нападу підрозділу УПА 27 січня 1944 р. Командуючий дільницею АК у м.Рожище і комендант Здолбунівського району В.Романовський з цього приводу зазначав: "...поляки в своїх діях застосовували принцип колективної відповідальності і на напади, розбій і грабунок відповідали вбивствами, реквізиціями, пограбуванням. Вбивства вважалися справою честі. Молоді хлопці, які втратили родини, на прикладах гвинтівок робили помітки, рахуючи таким чином кількість своїх жертв. Людське правосуддя перетворювалося на звірячу помсту"⁶⁵.

За підрахунками польських істориків протягом 1943-1944 рр. між загонами АК і УПА на Волині відбулося близько 150 збройних боїв та сутичок, під час яких з обох сторін загинуло щонайменше по 200 бійців. Внаслідок безносередніх дій аківських формувань загинуло також щонайменше 2000 цивільних українців⁶⁶. Про втрати серед польського цивільного населення вже повідомлялося вище.

Проте дії УПА, спрямовані проти поляків, які часто блокувалися то з радянськими партизанами, то з німцями, викликали безліч зворотних антиукраїнських репресивних заходів з боку вже тих двох останніх головних противників українських повстанців. Більшовицькі партизанські загони вели безкомпромісну боротьбу проти УПА по знищенню її кадрових та продовольчих баз. Завдавали жорстоких репресій ОУН-УПА і німці: українців, незалежно від їхньої політичної

орієнтації кидали за ґрати, де нищили нарівні з поляками; над захопленими у полон ув'язнаними проводилися публічні езекуції; за підтримки війська і поліції "нацифікувалися" українські села, що чинили опір окупаційній політиці. І тому кількість жертв, які поцесли ОУІІ-УПА внаслідок тих дій, набагато вища за ту, що мали українці у безпосередньому зіткненні з поляками. Такими були наслідки українсько-польського конфлікту на Волині.

У вже згадуваній статті О.С.Садового (М.Прокона) чи не вперше офіційно стверджувалося, що "волинська різанина" в значній мірі була спричинена масовими вбивствами провідних українців польськими боївками на Холмщині у квітні 1942 р.⁶⁷. На думку польських науковців (Р.Тожецький, З.Мацьковський), події на Холмщині не мали ніякого або майже ніякого впливу на розвиток ситуації на Волині і в жодному разі не були причиною "волинської різанини". Отже, вважаємо за потрібне висвітлити обставини українсько-польської боротьби і на території Люблінського дистрикту ГГ.

Загостренню взаємин між українцями та поляками в ГГ сприяла розпочата гітлерівцями в листопаді 1942 р. акція по виселенню з чотирьох повітів південної Люблінщини (Замойського, Білґорайського, Грубешівського і Томашівського) місцевого цивільного населення і заселенню цієї території німецькими колоністами. У подальшому остатніх мали охороняти поряд з іншими військовими формуваннями і загони української поліції, а також українська людність, яку окупанти свідомо оселяли у звільнених від поляків господарствах, підсилюючи таким чином існуючий між українцями і поляками антагонізм⁶⁸. Проти цієї акції запротестував В.Кубійович, побоюючись, і не безпідставно, що вона паразить українське населення на помсту з боку поль-

---

ських підпільних організацій.

У документах польського підпілля можна віднайти чимало прикладів помсти загонів Кедив (Керівництво диверсіями) представникам української національності, котрі, як вважали поляки, у своїй більшості були зацікавлені у проведенні німцями переселенської акції, а тому нібито сприяли їй. У звіті працівників департаменту інформації і преси Делегатури уряду за період від 15 березня до 15 липня 1943 р. повідомлялося: "Переселення українців із Замоїщини на місце поляків у Грубешівський повіт, що проводилося за участю місцевого УДК, мало наслідком вбивство польськими бовівками голови комітету адвоката Струтинського, його співробітника полковника Войнаровського, у Підляшші - колишнього сенатора Пастернака, а також багатьох українських войтів, солтисів, поліцаїв; вбивства не припиняються, а тим часом спостерігається значне загострення польсько-українських взаємин..."⁶⁹

Серед польських істориків поширена думка, що причиною вбивств названих осіб, як і багатьох інших представників української інтелігенції протягом 1942-1943 рр., було не прагнення польського підпілля позбавити місцеву українську людність їх керівної верстви, а "фактична співпраця цих людей з німецькими окупантами". Визнаючи можливість такої співпраці, водночас відзначимо, що польська сторона могла трактувати її дуже широко, подібно до того, як трактувала ОУН (СД) співпрацю поляків з німцями на Волині. Через це керівництво аківського підпілля могло визнати за "співпрацю з німецькими окупантами" цілком зрозумілу і виправдану з українського погляду діяльність петлюрівських діячів з Грубешіва М.Струтинського і Я.Войнаровського, як, до речі, і багатьох інших, спрямовану на створення загонів української самооборони,

---

що, безперечно, робилося за згодою німців.

У звіті за період від 15 липня до 15 вересня 1943 р. його автори знову відзначали факт проведення польськими боївками антиукраїнських акцій і погіршення у зв'язку з цим польсько-українських стосунків: "Під час паціфікації Білгорайського повіту місцеве українське населення розкратило значну частину майна, що залишилася від поляків. Поселені у подальшому сюди українці із Грубешівського і Томашівського повітів потрапили у складні умови... вони розпродують за безцінь решту реманенту і збіжжя аби повернутися у колишні свої господарства... Польська контракція відбирає в українців їх найцінніших людей: на початку вересня в Любартові вбито відомого довосплого діяча доктора Остапа Бурку. Те, що відбувається навколо, позначається на всіх ділянках національного життя, особливо, на шкільництві, стан якого значно погіршився у зв'язку з нестачею вчителів (галичани реемігрують) і зменшенням кількості учнів; згасає діяльність місцевих організацій... тим часом в умовах, коли анархія посилюється, сталися перші випадки мордування поляків на зразок тих, що мали місце на Волині"⁷⁰.

У документації польського підпілля за 1943 р. значна увага приділялася стану польсько-українських взаємин не тільки на Холмщині і Підляшші, але також на Лемківщині і Надсянні. У вищезитованому останньому звіті зазначалося, що: "Якщо до війни у таких місцях як Сянок, Кросно, Жешів, Ярослав та інших проживала незначна кількість українців, то після 1940 р. вони цілком перетворилися на українські осередки... Лемки загалом неохоче сирймають українську націоналістичну пропаганду, проте не слід недооцінювати можливості української диверсії на цих землях."⁷¹

Щоб уникнути однобічності і з'ясувати погляд на ті

самі події ОУН, зачитуємо витяг з документів українського підпілля за весну 1943 р.: "Українське населення Холмщини і Підляшшя переживає від ряду місяців, а навіть років, страшний терор, як з німецького, так і з польського боків. На терені Замойщини ("Гімmlерштaдт") гестапо творить зразкову німецьку колонію і в зв'язку з цим виселило 11 збірних громад повіту. Виселяють і українців і поляків, причому українців з розмислом поселяють у польських господарствах у Грубешівщині. Поляки майже поголівно пішли в ліси і, створивши партизанські банди, почали нищівну акцію, яка спрямована, передусім, проти українського населення. Крім проведення саботажної акції як зривання мостів і телефонічних сполучень, висаджування у повітря поїздів і т.п. польська партизанка грабує всяке майно населення, особливо харчі і одяг. Дійшло до низки сутичок з жандармерією, поліцією і військом. Вбивство польськими партизанами кількох німців спричинило репресії гітлерівців проти невинного мирного населення. В декількох селах розстріляно десятки родин. Сотні селян, жінок і дітей загинуло і продовжують гинути від німецьких куль через звинувачення у підтримці партизанів. Села, що підозрюють у співпраці з партизанами, німці палять. При цьому гітлерівці грабують українців так само беззастережно як і польсько-більшовицькі банди..."⁷²

Зміст наведених документів односторонньо свідчить про те, що з кінця 1942 р. і принаймні до осені 1943 р. на території Люблінського дистрикту ГГ польське підпілля мало значну перевагу над українськими силами. Фактично єдиним захисником українських інтересів на той час на вказаних землях, здатним протидіяти польськими партизанам, була лише українська поліція на службі у німців (шудцмансшафт, Зельбшпуг, навіть зга-

---

дується про батальйон СС - Холмщина). Національно свідомі місцеві українці перебували у її лавах, хоча вся поліція на Холмщині була галицького походження. У кожному комісаріаті кримінальної поліції було до 40% українців, а решта поляки. Українська поліція знаходилася в Грубешові, Холмі, Замості, Томашові, Білгораї та Білій Підлясці. На інших теренах розташовувалася польська поліція⁷³.

Стосовно ОУН зауважимо, що вона на цих землях своєї ролі захисника майна та життя українців не виконала. Пояснення цьому, на наш погляд, слід шукати не лише у тому, що значна кількість місцевих українських націоналістів в складі "похідних груп" відійшла в 1941 р. на Схід. Важливим було й те, що незважаючи на активну агітацію УЦК, яка здійснювалася, зокрема, і завдяки існуванню спеціального тижневика "Холмська земля" (редактор С.Баран), українське населення Холмщини у своїй більшості не сприймало націоналістичних гасел, було налаштовано радше прорадянськи і старанно прислухалося до відгуків, що надходили з Волині. Невипадково діячі ОУН визнавали, що саме німці і поляки своїми діями на цій території допомогли їм підвищити національну і політичну свідомість місцевої людності⁷⁴.

Однак зазначимо, що антиукраїнські "відплатні" акції польського підпілля до осені 1943 р. ще не набули масового характеру, а спрямовувалися, головним чином, проти окремих представників української інтелігенції. За матеріалами політичної референтури крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях протягом 1942-1943 рр. внаслідок польського терору на Холмщині загинуло близько 400 осіб української національності⁷⁵. Слід вважати, що це були переважно українські провідні діячі. Якщо врахувати, що гинули і

селяни, то можна напевно прийняти на віру кількість загиблих українців, яку, наприклад, подає В.Косик - понад 2 тис. осіб⁷⁶. Для порівняння нагадаємо, що згідно вже цитованого звіту волинського делегата уряду К.Банаха від 7 жовтня 1943 р. на Волині на той час внаслідок дій українців загинуло понад 15 тис. поляків⁷⁷. Навіть якщо припустити, що остання цифра де-що завищена, то у будь-якому випадку це порівняння дозволяє продемонструвати масштабність дій з боку українських і польських сил, а також їхній військовий потенціал упродовж 1943 р. по обидва боки р.Буг.

З осені 1943 р. дії польського підпілля, спрямовані як проти німецьких колоністів, так і проти українців, набувають масового характеру. На нашу думку, це сталося внаслідок виданого Головним Командантом АК генералом Т.Коморовським ("Бур") 4 серпня 1943 р. наказу № 107 про початок загальної "відшаматної" акції за участь у німецьких "паціфікаціях". Цєю мала бути охоплена майже вся територія Генерал-губернаторства за винятком дистрикту Галичина⁷⁸. Масштабності антиукраїнським діям падали і польські втікачі з Волині, які влилися у партизанські загони. Тільки у Грубешівському повіті в серпні 1943 р. їх знаходилося близько 6 тисяч⁷⁹.

Головну роль у боях проти українців на території цього повіту відіграв I Батальйон БХ (Батальйони Хлопські)* Ст.Басая ("Рись"). В Томашів-Любельському повіті основний тягар боротьби з українськими силами взяли на себе місцеві загони АК на чолі з комендантом району В.Щепанкевичем ("Другак")⁸⁰. У окремих керівників загонів АК і БХ навіть існувала думка про необхідність організації силами округу антиукра-

---

* Батальйони Хлопські - військова організація, створена у 1941 р. представниками Селянської партії (СЛ).

їнської акції за Бугом, на території Волині, однак, Узгоджувальна комісія політичних партій не дала на це своєї згоди⁸¹.

З осені 1943 р. значно посилювався опір польським партизанам з боку українського підпілля. Обидві фракції ОУН створюють перші самооборонні відділи - Українську Національну Самооборону (УНС). На Холмщину і Підляшшя з Волині переходять окремі загони бандерівської УПА та переводиться мельниківський Український Легіон Самооборони (УЛС). У боях проти поляків беруть участь загони дивізії СС - Галичина⁸². Слід вважати, що посилення українського опору також у значній мірі сприяло загостренню боротьби у південній Люблінщині та зростанню кількості обопільних збройних акцій.

З листопада 1943 і до червня 1944 рр. місцем запеклих боїв між польськими і українськими силами стала південна частина Грубешівського і прилегла до неї ділянка Томашівського повітів. В організаційно-територіальній структурі АК-БХ це був район № 5. Зі сходу його обмежувала р. Буг, з півдня - р. Солокія, з півночі і заходу - р. Гучва та лінія Лашчів-Корчів. У березні 1944 р. грубешівські і томашівські загони АК і БХ провели тут "відплатно-превентивну" акцію проти українців, яка увійшла в історію польського підпілля під назвою "грубешівська революція". Її ініціатором був комендант Грубешівського району АК М. Голембєвський ("Ірка"), а основною ударною силою - І Батальйон БХ "Рисі" і батальйон АК З. Яхимки ("Віктор"). Польські об'єднані сили під час акції (фактично кількох) знищили українські села: Прихорице, Мешке, Сагринь, Шиховичи, Теребінь, Стрижсонець, Турковичи та ін., у яких розстріляли або замордували майже півтори тисячі українців. Близько 70% жертв складали жінки і діти.

Тільки в Сагрино в ніч з 9 на 10 березня загинуло близько 200 українців. Загалом до червня 1944 р. було спалено близько 150 українських сіл, у яких мешкало близько 15 тис. осіб⁸³.

Кривавими були також "відплатні" дії українських і німецьких сил. Вони змусили I Батальйон Ст.Басая разом з місцевою людністю залишити Грубешівський повіт і відійти на територію Пущі Сольської у Білгорайському повіті. Це викликало певне збентеження у місцевого командування АК. Комендант Грубешівського району поручник "Ірка" розцінив відхід "Рисі" за р. Гучва як дезертирство і домагався притягнути його до військового суду.

У рапорті до комендатури округу від 29 квітня 1944 р. один із керівників Грубешівського району БХ Ю.Блашак ("Грох") наступним чином оцінював березневі події польсько-української громадянської війни: "Викликана окупантами національна боротьба принесла польській стороні на терені району № 5 цілковиту поразку. На теперішній час він цілком втрачений. Сталося це внаслідок застосування польським командуванням помилкової тактики. Наша позиція у цій справі була наступною: організувати самооборону польських сіл; превентивних акцій проти руських сіл не проводити, а знешкодити тільки тих осіб, які керували діями українців. Тим часом керівництво ЗВЗ, початково дотримуючись цієї тактики, у подальшому її змінило і перейшло до організації відплатних акцій; за допомогою людей з Томашівського повіту розпочалося спалення руських сіл і мордування їх мешканців, котрі першими потрапили під руку. Подібні дії викликали контракцію з боку українців та окупантів і замість того, щоб покращити становище польської людності, навпаки, його погіршили, оскільки загони ЗВЗ після

проведення антиукраїнських нападів відійшли у безпечні місця..."⁸⁴.

Після відступу I Батальйону БХ панівною силою в Грубешівському повіті стала УПА. Із-за Бугу, а також дистрикту Галичина до повіту надійшли численні українські загони. 1-го квітня вони подолали р. Солокія і вціент спалили польське село Острів, що розташовувалося західніше Кристинополя. У південно-східній частині повіту командуванням УПА був утворений спеціальний "тактичний відтипок Холмської землі", який у подальшому мав стати на перешкоді керівництву АК у наданні допомоги полякам Львова під час можливих українсько-польських боїв за місто. Противагою УПА виступило угруповання томашівських загонів АК і БХ чисельністю 2 тис. бійців, яке зосередилося в околицях Лащчива. У квітні на цьому відтинку утворився регулярний фронт. Бої тривали до червня 1944 р. і були призуинені тільки у зв'язку з підходом східного фронту. Їх наслідком став відступ загонів АК за р. Гучва також на території Томашів-Любельського повіту⁸⁵.

Як слушно зазначають польські дослідники, бої між українцями і поляками у південній Люблінщині протягом 1943-1944 рр. були одними із найкривавіших на сучасних землях Польської Республіки. Кожна із сторін конфлікту мала близько 3-4 тис. жертв⁸⁶. Тому і ми вважали за потрібне приділити увагу цим подіям.

На наш погляд, давати юридичну оцінку характеру дій ворогуючих сторін у відповідності до діючих у ті часи міжнародних правових норм не є справою істориків. Наша оцінка може бути тільки моральною. І вона паствуна. Ніякою провинною винних у роздмухуванні національного конфлікту чи то українських, чи то польських політичних провідників, не можна пояснити і виправдати трагедії мирного цивільного населення,

---

яке безвинно постраждало від його наслідків.

На початку 1944 р. українсько-польський конфлікт поширився і на територію Східної Галичини. Якщо керівники ОУН-УПА в своїх стратегічних планах продовжували відводити боротьбі з поляками роль "третього фронту", то для аківського підпілля Львівського, Тернопільського і Станіславівського округів, як до цього часу і для Волинського, протистояння українському визвольному рухові, очолюваному ОУН(СД), і намірам УПА деполонізувати західноукраїнські землі було чи не найважливішим напрямком діяльності.

Активізація на території дистрикту Галичина розбудованої упродовж 1943 р. на Волині і Поліссі УПА була пов'язана із піднесенням у тилу німців радянського партизанського руху (карпатський рейд у Станіславський регіон Сумського з'єднання під командуванням С.Ковпака в лінії-серпні 1943 р.) і наближенням до західноукраїнських земель Червоної Армії (4 січня 1944 р. неподалік від Сарн в районі поселення Рокитно радянські війська вступили на довоєнні східні польські землі). Під тиском наступаючої Червоної Армії окремі загони УПА були змушені відійти на територію прилеглих до Волині північних районів Тернопільщини і Львівщини та розпочати підготовку до можливої збройної сутички з більшовиками вже тут - у твердині українства. Як відомо, керівництво ОУН(СД) відвело Галичині вирішальну роль у боротьбі за створення УССД. Тому існуюча тут АК, яку підтримувала місцева польська людність і котра мала власні наміри відстояти за будь-яких обставин територіальну цілісність довоєнної Польщі, поза сумнівом ставала не меншим ворогом українців, ніж більшовики та гітлерівці, до того ж слабкішим за двох останніх.

Загони і боївки Служби Безпеки УПА здійснювали

напади й удень і вночі. Вони нападали на поодиноких осіб і невеличкі групи польського сільського населення, яке працювало в полі або переїздило з однієї місцевості до іншої. Поряд з цим упівці нападали на скупчення польських родин, які мешкали в українських селах, або неподалік від них. Зрештою поступово масового характеру набувають напади загонів УПА за підтримки місцевого українського населення на великі польські села і колонії.

Протягом перших двох місяців 1944 р. напади УПА поширилися на територію північної та східної частини Львівщини, зокрема, їх зазнали польські поселення Рава-Руського, Сокальського, Яворівського, Радехівського, Кам'янського, Жовківського та Перемишлянського повітів. Внаслідок цих нападів поляки або гинули, або намагалися втекти до інших польських поселень і навіть у великі міста, де вони могли розраховувати на захист з боку німецької окупаційної адміністрації. Все частіше поляки тікали до Центральної Польщі. Лише в одному випадку - в с.Ханачов Перемишлянського повіту - бійці АК активно виступили на захист свого села в ніч з 2 на 3 лютого 1944 р., хоча усе одно згідно із звітом командування округом загинуло кілька десятків осіб⁸⁷.

По цих акціях 25 лютого 1944 р. з'явився наказ командуючого Львівського регіону* полковника В.Філіпковського ("Чис", "Янка"), адресований усім солдатам АК. В ньому, зокрема, зазначалося: "В цей важкий для нас час ми не маємо права піддаватися розпачу. Не ми розпочали цю боротьбу, а українці, щоб знищити "польськість" як на Волині, так і на наших землях. Ми змушені взяти участь у цій боротьбі аби захистити на-

---

* До Львівського регіону АК (Регіону № 3) входили Львівський, Тернопільський та Станіславівський округи.

пі родини, оселі і життя. Це природне право кожної людини... Ви повинні зосередитися разом зі своїми родинами у великих польських поселеннях і з усією ретельністю підготуватися до оборони, а у разі нападу - вступити у боротьбу. Тільки належна організація оборони і рішуча боротьба здатна захистити вас від різанини, жертвами якої стали останніми днями сотні наших співвітчизників"⁸⁸.

Після появи наказу полковника В.Філіпковського було вирішено провести в українських селах силами боївки Кедив Львівського округу "пацифікаційну" операцію. Вона повинна була носити характер відплати за дії УПА і водночас переслідувала мету запобігти можливим новим нападам українських збройних угруповань. Операцію було проведено у період 15-22 березня на південний схід від Львова у селах Хлебовичи і Черенин. Її наслідком стала загибель близько 130 цивільних українців, а в Хлебовичах - і поляків, які розмовляли українською мовою. "Пацифікаційний" рейд Кедив округу викликав осуд з боку польського населення, а ще більший - з українського боку, адже українські селяни із с. Хлебовичи і с. Черенин до того часу не брали участі у антипольських акціях. Нова хвиля нападів УПА, що мала місце відразу ж після повернення загонів Кедив до Львова, свідчила про безглуздість подібних дій АК і переконала командування округу в необхідності змінити тактику дій.

Процитусмо уривок із звіту про тогочасну ситуацію в Галичині працівників Східного бюро департаменту внутрішніх справ Делегатури уряду: "У березні 1944 р. по всій Східній Малопольщі (Східній Галичині - авт.) прокотилася нова, ще більш страшна за попередню, хвиля мордувань польської людності, здійснюваних українськими бандами. Таким чином, це вже

третя фаза української злочинної акції. Перша з цих тривала до середини грудня 1943 р. і полягала у мордуванні поодиноких поляків. На території Східної Малопольщі було тоді вбито близько тисячі осіб. Друга фаза розпочалася напередодні Різдва Христового і тривала протягом січня і лютого. Вона полягала вже не стільки на здійсненні індивідуальних вбивств, скільки на проведенні організованих нападів багаточисельних і добре озброєних українських банд на цілі польські поселення, що були, переважно, безборонними. Жертвою гайдамацьких елементів стали в той час найправдоподібніше близько 2 тис. поляків. Внаслідок акції українських банд поляки почали скупчуватися у великих польських осередках і організовувати самооборону. Дії українців цього разу були спрямовані, передусім, проти цих скупчень. Злочинні українські елементи стверджують, що концентрація поляків у більших осередках їм нічим не допоможе. Визначення кількості жертв за період від березня 1944 р. є поки що неможливою справою, але у будь-якому випадку ця кількість дуже велика⁸⁹. Важко, звичайно, погодитися з тими оцінками, які даються в цьому документі українському самостійницькому рухові, проте фактичний бік подій видається нам правдоподібним.

Надалі командування Львівського округу, як і всього Регіону № 3, цілком зосередило свою увагу на організації в польських поселеннях самооборони. По-перше, як і на Волині, в Галичині з кількох розташованих неподалік одне від одного сіл з польським населенням почали утворюватися оборонні пункти чи бази, які обгороджувалися та обносилися ровами. Для захисту цих укріпрайонів створювалися спеціальні групи людей, що склалися із місцевих жителів. По-друге, з кінця березня йшла організація партизанських (лісових) за-

---

гонів, які мали взаємодіяти з базами самооборони ззовні. Ці загони не були лісовими в цілковитому розумінні цього слова. Тільки декілька з них розташовувалися у лісах. Бійці цих загонів, а це були переважно аківці, мешкали у землянках, курінях та наметах. Однак більшість партизанів було розквартировано у сільських будинках, хоча і в тих селах, що знаходилися неподалік від лісів. Створення і озброєння партизанських загонів стало можливим завдяки отриманому 18 березня в районі поселення Чишки першого на території Львівського регіону АК союзницького вантажу зі зброєю⁹⁰.

Варто сказати про те, що деякі із офіційно діючих у Львові польських добродійних організацій, зокрема, Головна опікунська рада (Рада глвна опекуньча - РГО) звернулася до губернатора дистрикту О.Вехтера з проханням дати дозвіл на концентрацію польської людності у найпотужніших польських осередках та її озброєння. Окупаційна адміністрація відмовила в наданні зброї полякам, проте пообіцяла розташувати в польських поселеннях німецькі залоги. Коли про це дізнався полковник В.Філіпковський він категорично відхилив можливість подібної організації самооборони в порозумінні з пімцями⁹¹.

Протягом квітня постали перші на території Львівського округу міцні польські бази самооборони - в Ханачові, Білці Крулевській, Білці Шляхетській та інших селах. Двом останнім базам довелося винести основний тягар боротьби із загонами УПА, а також по наданню допомоги сусіднім польським поселенням, що знаходилися східніше і південніше Львова. Організуючи тут самооборону, місцеве командування АК поділило всіх чоловіків, здатних тримати в руках зброю, на взводи і відділення. Старші за віком чоловіки мали забезпечувати протипожежну охорону, а також допо-

---

магати жінкам в опіці над дітьми та хворими. Хоча в організації самооборони були задіяні майже всі жителі сіл, однак до складу АК включали небагатьох, і тому існуюча до того часу система конспірації - система трійок - зберігалася надалі. Функції командуючих взводів і відділень було доручено тільки тим особам, які склали присягу і стали бійцями АК. Проте не вистачало не лише офіцерів, але навіть підхорунжих і старших підфіцерів. Кожне з відділень мало власну дільницю самооборони, а також вартовий пост. Білку Шляхетську захищало 12 взводів, а також 2 опергрупи. Меншу за чисельністю населення Білку Крулевську - 4 взводи і 1 опергрупа. Вночі опергрупи надсилалися до сусідніх польських або українсько-польських сіл з тим, щоб у випадку нападу загонів УПА утримувати оборону цих сіл до моменту надходження допомоги із Білок. Між Білками за посередництва кінних зв'язківців підтримувався постійний зв'язок. В самих селах, на кожному подвір'ї було викопано схрон, який з'єднувався підземним коридором із помешканням і мав кілька виходів. Зброю удень ховали, наприклад, у законані в землю бочки, засаджені поверх квітами. Загальне командування самообороною всього осередка здійснював поручник АК М.Б. Чайковський ("Томаш")⁹².

Після другого нападу УПА на с. Ханачов вночі з 8 на 9 квітня (на відміну від компактно розташованих обох Білок Ханачов мав певну протяжність, а тому боронити все село було занадто важко), а також нападам на деякі інші польські села Львівського, Пермишлянського та Бобрецького повітів навесні 1944 р. виникла необхідність евакуації мешканців багатьох сіл цього регіону до Білок. Напередодні наближення до Львівського округу АК східного фронту місцеве командування провело евакуацію до Білки Крулевської поляків

із сіл Ханачов, Джеджилово, Цеперово, Подліски, Ку-кізов, Гриньов, Міклашов, Зухожичі та ін., до Білки Шляхетської - із сіл Германово і Чернушовиці. Евакуацію населення вдалося провести, так само як і уникнути каральної експедиції з боку загонів німецької та української поліції за переховування зброї, в значній мірі завдяки контактам місцевого солтиса М.Карпи з німцями із містечка Барщовиці⁹³.

В цей же час тривали напади загонів УПА на польські поселення, розташовані північніше і західніше Львова. У квітні значно погіршилася ситуація на території Любачівського повіту. У самому Любачіві з'явилися листівки із закликами до поляків залишити українські етнічні землі. Напруження у відносинах між українським і польським населенням в цьому регіоні було викликано подіями вже згадуваної вище так званої "грубешівської революції", яка відбулася на прилеглий до Львівського округу АК території південної Люблінщини.

Слід наголосити на тому, що на території дистрикту Галичина німецька адміністрація намагалася докласти значних зусиль, аби не допустити в суспільстві анархії, яка, безумовно, найгіршим чином могла позначитися на ефективності господарювання місцевого населення, а отже на становищі самих німців. Дії радянських партизанських загонів, так само, як і протипольські акції все більш міцніючої УПА підірвали стабільність німецького тилу і сприяли цій анархії. Ще в серпні 1943 р. віце-губернатор дистрикту О.Бауер у зверненні до керівництва УЦК, а опосередковано і до мітрополита А.Шептицького вимагав, аби вони "заспокоїли своїх співвітчизників" і, передусім, молодь. У противному разі німці погрожували проведенням масових репресій в середовищі української інтелігенції ГГ. В провінції представники окупаційної влади залякували

тим, що за кожного вбитого поляка будуть розстрілювати 10 українців, а за кожного вбитого німця - 100 українців⁹⁴

Є чимало прикладів, коли польські бази самооборони на території Східної Галичини підтримувалися німцями. Як визнавали самі вояки АК, присутність німців в деяких польських селах зменшила загрозу нападів на них з боку УПА⁹⁵. Чимало траплялося і таких випадків, коли німці відбирали у поляків зброю, а керівників баз заарештовували. Показовим прикладом такого ставлення німців може бути база самооборони в с.Адами повіту Кам'янка Струмилова. Завдяки одержаній від німців значної кількості зброї місцевій самообороні вдалося навесні 1944 р. двічі відбивати сильні напади загонів УПА. Однак приблизно 16 квітня німці усю зброю відібрали, мотивуючи свої дії тим, що поляки нібито підтримують більшовиків. Наступної ночі українські повстанці затакували безборонне село. Частина мешканців загинула, а село було цілком спалене.

Неодноразово німці застосовували репресії і щодо тих польських поселень, жителі яких самі здобували зброю і переховували її у себе. Так, наприклад, сталося у квітні з членами бази самооборони с.Рудки біля Кам'янки Струмилової⁹⁶. Чим ближче надходила Червона Армія і чим частіше траплялися випадки польсько-радянської військової співпраці, тим гірше німці ставилися до поляків і відмовляли польським базам самооборони у підтримці. Німецька пропагандистська машина почала представляти факти вбивства поляків як справу рук радянських військових⁹⁷.

В середині квітня відбулися бої загонів Кедив із формуваннями УПА на території Жовківського повіту, зокрема, біля с.Станіславка. У звітах місцевого командування АК зазначалося, що напади загонів УПА на

польські поселення і бої з місцевою самообороною відбувалися на зовсім близькій відстані від м. Жовква, а тому, коли там горіли оселі, клуби диму і вогню можна було побачити навіть із міста. У другій половині квітня підрозділами української дивізії "Галичина" були спалені польські села Будки Незнановські в повіті Кам'янка Струмілова і Цавлув у повіті Радехів за опір і небажання їх мешканців залишити українську територію. Взагалі на той час на території Кам'янецького, Радехівського та Сокальського повітів польського населення вже майже не залишалося. За повідомленням керівництва так званого Північного інспекторату АК він знаходився в стані ліквідації⁹⁸.

В кращому стані перебував Західний інспекторат АК, хоча і тут внаслідок втечі польської людності до Центральної Польщі протягом першого кварталу 1944 р. чисельність АК в повітах Яворів, Грудек Ягеллонський і Рудки скоротилася. На території Яворівського повіту місцеві поляки зосереджувалися вже тільки в трьох місцевостях - самому Яворові, Краковці і Великих Очах. Відносному посиленню місцевих баз самооборони сприяла та обставина, що на території інспекторату до липня 1944 р. було отримано 12 союзницьких вантажів зі зброєю (майже половина від загальної кількості вантажів, отриманих в Регіоні № 3.), що дало змогу порівняно добре озброїти місцеві лісові загони. Вже з кінця березня під Мостиською йшло формування першого на території Львівського регіону партизанського загону під командуванням поручника З. Кубського ("Лех")⁹⁹.

У звітах працівників департаменту внутрішніх справ Делегатури уряду підкреслюється особлива активність польських партизанських загонів, а також інтенсивність українсько-польських боїв на території

Львівського округу і, передусім, південніше Львова у червні 1944 р. Зростання бойових можливостей АК і наближеність боїв до Львова підштовхнули командування округу до поновлення антиукраїнських репресивних акцій з метою запобігти подальшим нападам загонів УПА на польські поселення. В ніч з 9 на 10 червня силами лісових загонів за підтримки жителів сіл Чишки, Ганьчар, Віпнічки, та обох Білок було спалено українське село Шоломия. У відповідь за папад 13 червня загонів УПА на с.Румно біля Комарно, місцеві відділи АК і БХ вбили понад 20 провідних українських діячів - мешканців сусідніх сіл, а в с. Конюшки Тулігловські спалили 10 українських господарств.

На території Самборського повіту (і не тільки цього повіту) в деяких українських селах з'явилися листівки наступного змісту: "До українського населення Східної Малопольщі (Східної Галичини - авт.). Українці! Напади ваших банд на мирне польське населення та його мордування у злочинний спосіб унеможливають наше співжиття і змушують нас до відплати. Наказуємо українському населенню упродовж 48 годин залишити місцевості, де проживають поляки. Невиконання наказу буде покарано смертю. Командуючий відплатними польськими загонами Ярема"¹⁰⁰. Навряд чи польські листівки подібного змісту, а також "відплатні" акції загонів АК могли запобігти подальшому розгортанню українсько-польської ворожнечі.

Незважаючи на опір з боку польських партизанських загонів та баз самооборони на той час вже фактично не діяли Північний і Північно-Західний інспекторати АК. Відчутні втрати поніс також Південно-Західний інспекторат. Наперсодні здійснення загонами АК акції "Бужа" (липень 1944 р.) чинними у Львівському окрузі залишалися лише інспекторати Львів-

---

місто і частково Західний інспекторат (без Яворівського району) та декілька потужних баз самооборони, головним чином, у Південному інспектораті (наприклад, в селах Броздовці і Старе Село). Навіть у містах польського населення залишилося небагато. За повідомленням місцевого командування АК, наприклад, в Бобрці поляків нараховувалося ледве 200 осіб, в Перемишлянах - близько 300 осіб.

В ніч з 10 на 11 липня 1944 р. Львівський округ АК отримав останній союзницький ваптаж зі зброєю. Це дозволило доозброїти лісові загони, хоча частина зброї внаслідок початку близько 14 липня радянського наступу на Львів вже не потрапила до місць свого призначення¹⁰¹.

Подібно до загонів АК Львівського округу, в боротьбу з УПА ув'язалися польські партизанські угруповання Тернопільського округу, захищаючи цивільне населення і водночас відстоюючи права Польщі на "східні креси". Як зазначав в організаційному звіті № 240 від 1 березня 1944 р. командуючий АК генерал Т.Бур-Коморовський на території Тернопілля: "...жертвами українських злочинців стали у серпні 1943 р. - 45 осіб, у вересні - 61, у жовтні - 93, у листопаді - 309, у січні 1944 р. - 466". Про кількість жертв у лютому Головне Командування на той час ще не було поінформоване¹⁰².

Першими прийняли на себе удар УПА загони АК і бази самооборони Золочівського інспекторату. Одна із таких баз постала в листопаді 1943 р. неподалік від самого Золочівця в поселенні Сасово. Аби бути готовими до можливого нападу українських збройних угруповань комендант інспекторату К.Маршалек ("Липа") зосередив під Сасово близько 200 солдатів із сформованих у сусідніх селах аківських загонів. До нападу УПА на Сасово в листопаді не дійшло¹⁰³.

Упродовж січня, лютого і березня 1944 р. нападів загонів УПА, а також відділів української поліції і батальйонів української дивізії "Галичина" зазнавали польські поселення вже по всій території округу. Особливо масового характеру напади та вбивства набули в лютому. Згідно з повідомленнями місцевих керівників АК, а також післявоєнними спогадами наявних свідків подій, тоді від дій УПА і українських формувань, що знаходились на німецькій службі, загибло в с.Мала Березовиця Збараського повіту - 131 особа, в с.Липівці Борщівського повіту - 80 осіб, в с. Коростятин Бучацького повіту - 78 осіб, в с. Бичковиці Чортківського повіту - 73 особи, в с.Гермакувка Борщівського повіту - 30 осіб¹⁰⁴.

Не можна не згадати про те, що найбільша кількість людей загинула під час "пацифікації" 28 лютого за співпрацю з радянськими партизанами с.Гута Пеняцька Бродського повіту. Напередодні трагедії в селі якийсь час перебував загін на чолі з лейтенантом Б.Крутіковим зі складу угруповання полковника Д.Медведєва. Спільними зусиллями радянських партизанів і місцевого загону Кедив на чолі з К.Войчеховським ("Сатира") було проведено кілька антинімецьких диверсійних акцій, зокрема, висадження в повітря залізничного моста в районі поселення Плухов. Члени бази самооборони Гути Пеняцької під командуванням М.Шерочука надали допомогу радянському розвідникові М.Кузнєцову в його подорожі до Львова і зав'язанні контакту з місцевим керівництвом Гвардії Людової.

Звіт представника департаменту внутрішніх справ Делегатури уряду з приводу "пацифікації" Гути Пеняцької однозначно вказує на відповідальність за неї підрозділів української дивізії "Галичина". З огляду на те, що в українській науковій літературі заперечуєть-

---

ся причетність до вбивств у цьому селі солдатів дивізії, а відповідальність покладається на німецький каральний загін, процитуємо уривок із звіту про ці події. "Напад українського відділу СС на село був наслідком доносу української поліції з поселення Підгірці, яка надала німцям інформацію про те, що поляки в Гуті Пеняцькій переховують євреїв, підтримують більшовицьких партизанів, зберігають зброю і т.ін. Коли українські есесівці прибули до села з метою проведення ревізії і почали грабувати місцеву людинність, розмовляючи між собою українською мовою, поляки, вважаючи, що мають справу, як це часто бувало, з переодягненими звичайними бандитами, почали боронитися. Тоді із Підгірців до села підійшов міцний український загін СС, який оточивши його кільцем, почав мордувати людей..."

Далі у звіті йдеться про жахливі методи знущання над людьми, які важко вигадати і у можливість яких водночас важко повірити. Кожний, хто читатиме цитований тут документ, переконається в цьому. Окрім людей, що загинуть від куль, значну кількість жертв Гуті Пеняцької становитимуть жителі села, яких сплять у стодолах. Загалом під час "паціфікації" загине понад 500 осіб. Урятуватися втечею вдасться близько 50 мешканцям. Саме село - 172 хати - буде спалено вщент. На офіційний запит поляків у представників влади дистрикту про причини "паціфікації", німці дадуть відповідь, що "вона була спричинена помилкою"¹⁰⁵.

Докладний опис у звіті сцен мордування в Гуті Пеняцькій свідчить про те, що дізнатися про події в селі автори звіту могли лише від їх свідків. Постає питання, чи могли помилитися останні щодо того, з ким мали справу вже під час мордування людей у костьолі,

---

стодолах та інших місцях, які згадуються у звіті? Все може бути. А тому подамо іншу версію подій в Гуті Пеняцькій, що міститься у нещодавно опублікованій праці, присвяченій історії дивізії "Галичина".

"Бойове хрещення галицьких добровольчих відділів припало під час атаки стрільців другого куреню 4-го полку на польське село Гуту Пеняцьку (Бродівщина)... В результаті атаки українських вояків 23 лютого 1944 р. двоє з них загинуло. Підрозділ відступив під наступом польських партизанів, які, втім, з флангу зазнали удару з боку місцевого відділу УПА, поінформованого про присутність у місцевості українських галицьких добровольців. Цим був повстанський курінь особливо-го призначення "Сіроманці", яким командував Дмитро Карпенко ("Яструб"). Після цього німецький каральний підрозділ сналив цей населений пункт і знищив більшість його мешканців"¹⁰⁶.

Як відомо, 4-й та 5-й полки дивізії "Галичина" були підпорядковані не військовому, а поліційному німецькому керівництву, зокрема, вищому керівникові СС і поліції ГГ. Ця обставина, з одного боку, викликала невдоволення галицьких добровольців, які прагнули бути в дивізійних полках, а не в німецькому поліційному підпорядкуванні, а, з другого боку, сприяла встановленню найтісніших зв'язків між підрозділами цих полків та загонами УПА¹⁰⁷. Відзначимо, що перше публічне підтвердження існуючої співпраці між УПА і дивізією приніс репортаж українського військового кореспондента в № 105 газети "Львівські вісті" від 10 травня 1944 р.¹⁰⁸

Ще одна трагедія сталася в березні в невеличкому містечку Підкамсьь Бродського повіту, де в місцевому домініканському монастирі солдатами дивізії "Галичина" і українськими партизанами було знищено по-

---

над 250 поляків. У згадуваній вище праці, як і у багатьох інших, присвячених історії дивізії "Галичина", про події у Підкамені не згадується. Однак кількосторінковий звіт, який тут частково цитуватимо, не залишас сумнівів щодо причетності галицьких добровольців до мордувань поляків у містечку.

За повідомленням керівництва Золочівського інспекторату АК "...частина українських солдатів увійшла в середину місцевого монастиря, де сховалися люди, і почала вбивати усіх присутніх там, хто не встиг, або не зміг раніше втекти, інші українці ходили по хатах у містечку і вимагали показати "аусвейс". Хто в "аусвейсі" був записаний поляком, того вбивали. Хто зміг довести, що не є поляком, був урятований." Приводом для проведення цієї акції стало переховування в монастирі зброї, про що, між іншим, німецька комендатура Підкаменя була поінформована і ставилася до цього нібито спокійно¹⁰⁹.

Цікавим, однак, є той факт, що саме напередодні трагедії в Підкамені, 2 березня 1944 р., з'явилася відозва під назвою "До охочих і української молоді", авторами якої були українські військові, пов'язані з Військовою Управою*. Всю провину за мордування польської, а водночас і української людності вони покладали на радянських партизанів. Військові підкреслювали, що "... боронь боже, якщо серед тих, хто припустився тих нелюдських діянь, знайдеться українська рука, вона буде виключена із української національної спільноти"¹¹⁰. У відозві йшлося про події в Гуті Ценяцькій.

Велика кількість жертв з польського боку була в одних випадках наслідком поганої організації самообо-

---

* Військова Управа - допоміжний орган, створений при дивізії "Галичина" для задоволення усіляких потреб її вояків.

рони (через відсутність вмілого командування, недостатню кількість зброї та набоїв тощо), в інших випадках пояснювалася тим, що загони УПА часто взаємодіяли з українською поліцією та підрозділами дивізії "Галичина" і за таких обставин поляки не зважувалися на оборону, а ховалися, оскільки будь-який спротив німцям суворо карався. Після "пацифікації" Гути Пеняцької деякі місцеві керівники АК заборонили приймати в селах радянських партизанів, адже їхня присутність в тилу у німців використовувалася останніми як привід для знищення осередків польської самооборони. Це зайвий раз підтвердила акція по знищенню в травні 1944 р. німцями с.Ханачов¹¹¹.

Проте поляки не тільки продовжували забезпечувати радянських партизанів житлом та продуктами харчування, не тільки надавали їм необхідну інформацію про німців та УПА, не тільки брали участь у спільних з ними антинімецьких та антиукраїнських акціях, а й вступали до радянських загонів. У звіті генерала Т. Бур-Коморовського від 22 березня 1944 р. навіть повідомлялося про те, що: "...з кожним днем усе більше людей чекає на більшовиків, як на захисників і месників за різанину, вчинену українцями¹¹².

Як і у Львові, місцеві харитативні організації - польські комітети опіки (ПКО) - не дуже сподіваючись на здатність співвітчизників власними силами захистити себе, зверталися за допомогою у цитанні створення загонів самооборони до німецької окупаційної адміністрації. Керівництвом тернопільського підпілля АК подібні дії розцінювалися як зрада Польській державі. Було відомо, що серед членів ПКО є чимало агентів гестапо, а тому співпраця з ними діячів підпілля в складі одних і тих самих адміністративно-військових структур ставала ризикованою справою для організації

загалом. До того ж, надаючи допомогу польській самообороні, німці дуже часто намагалися використати її у своїх власних цілях: для боротьби з радянськими і навіть польськими партизанами, при проведенні рєквізицій сільськогосподарських продуктів серед, переважно, українського населення, у здійсненні облав на знов ж таки, передусім, українську молодь, призначену до вивезення в Німеччину і т.ін.

Лякало командування округу й те, як поставляться до подібної співпраці поляків з німцями після свого повернення більшовики. Інструкція командуючого Тернопільським округом АК підполковника Ф.Студзинського ("Скава") від 4 березня 1944 р. дозволяла "співпрацю" з ПКО лише поодиноким членам підпілля з метою проведення спостереження та контролю за їхньою діяльністю. Однак, незважаючи на категоричну заборону підполковника "Скави" "...під загрозою спеціальних судів будь-кому з членів організації вступати до утворюваних ПКО загонів самооборони...", аківці були змушені це робити. Ситуація була такою, що вирішальним чинником у виборі свого місця у протидії УПА для поляків були частіше не накази керівників підпілля, а інстинкт самозбереження¹¹³.

Із рапортів відділів бойового призначення АК постає картина загальної паніки та психозу, що охопила польське населення. Воно масово виїздило в західні райони ГГ. Так, лише протягом тижня місцевий комісаріат у м.Борщіві видав близько 2500 перепусток для евакуації поляків до Краківського та Мєхівського воєводств. Комендант Чортківського інспекторату капітан С.Чернецький зазначав, що існуюча з боку УПА "...загроза має для населення більше значення, аніж наказ про утримання стану польського посідання (присутності - авт.)... Поляки, які, однак, вирішили тут за-

---

лишитися благанно прохають: зброї, зброї і ще раз зброї, якщо хочемо у найближчий час сюди повернутися. З боку поляків часто чути такі голоси: де наш уряд, де наша влада, що на це говорить Варшава, чому не прийде з якоюсь допомогою?"¹¹⁴

За таких обставин командуючий округом підполковник Ф.Студзинський вимагав підвищити персональну відповідальність командирів усіх рівнів за організацію самооборони у підлеглих їм районах. Він наполягав на необхідності знімати недостатньо енергійних з їх числа, висувати на керівні посади підофіцерів, рядових і навіть таких, які не служили у війську, тільки б вони відповідали вимогам часу. Керівники бойових відділів повинні були звітувати про стан самооборони 5 і 20 числа кожного місяця. Рапорти мали містити наступну інформацію: "1) які села і поселення зазнали нападів; 2) в яких поселеннях самооборона діяла, а в яких ні; 3) докладний перебіг бою; 4) власні втрати; 5) українські втрати"¹¹⁵.

Найкраще організованими на території Тернопільського округу АК виявилися бази самооборони в пастушних селах: Джурипська Слободка (допомогла в евакуації жителям с.Половці під час нападу на село загонів УПА у січні 1944 р.), Косов і Хом'яківка Чортківського повіту, Гучиски Березанського повіту (відбила 4 напади УПА), Великий Тростянець Зборівського повіту, Вічин, Струтинські Воропьяки і Черемошпя Золочівського повіту (останньою відбито три напади УПА). Захисникам с.Гучиски Бродзькі допоміг відбити напад українських партизанів у лютому 1944 р. дислокований неподалік підрозділ вермахту. В с.Скважава Золочівського повіту поляків у боротьбі з нападниками підтримали місцеві українці. А в с.Черниці Бродзького повіту українці тривалий час переховували вночі сусі-

---

дів-поляків у своїх хатах доти, доки в березні 1944 р. не стався напад загонів УПА вдень¹¹⁶.

Із вступом радянських військ на територію Тернопільського округу і початком здійснення місцевими підрозділами АК плану "Бужа" українсько-польська ворожнеча не припинилася, вона лише набула нових форм.

До організації самооборони і проведення "відплатних" акцій за напади УПА фактично звелася і діяльність загонів АК Станіславівського округу. На особливу увагу заслуговує "зразково організована" самооборона в с. Мікулічин Надворнянського повіту. На напади українських збройних формувань влітку 1943 р. місцеві поляки не лише відповіли негайною та вдалою відсічю, але водночас польська акція спричинила німецьку "пацифікацію" сусідніх українських сіл. Згідно з донесенням командування Коломийського інспекторату АК внаслідок німецької каральної операції були розбиті деякі організаційні осередки "українських банд і загалом ця операція принесла українському рухові більше втрат, ніж нам завдали напади УПА на нашому терені до цього часу". На початку жовтня 1943 р. поляки під тиском українських збройних формувань були змушені залишити с. Мікулічин¹¹⁷.

В 1944 р. потужні осередки самооборони постали в с. Луковець Журавський і с. Луковець Вишньовський Рогатинського повіту, с. Корчунек Дашавський Стрийського повіту, с. Роздол Жидачівського повіту, м. Биткові та інших поселеннях. Крім того, поляки скупчувалися у містах Рогатин, Долина, Калуш, Глумач та Стрий. Проте у багатьох випадках місцеві керівники АК не змогли організувати самооборону, оскільки сдиний порятунок для себе польське населення вбачало у втечі на Захід. Дехто з поляків переходив у греко-католицьке віросповідання і змінював національність. В

Станіславівському і Калуському повітах це явище було особливо поширеним¹¹⁸.

Масова втеча поляків і як наслідок виникнення анархії у виробництві і суспільному житті Станіславівського краю змушували німців брати під захист поляків, сірияти в створенні ними баз самооборони та їх озброєнні. Так, зокрема, після звернення станіславівського ПКО до шефа гестапо Ассмана з проханням надати допомогу у захисті від українців принаймні три польські бази самооборони - в поселеннях Медужі Станіславівського повіту, Беднарувці і Волосові Надворнянського повіту - отримали по 20 гвинтівок¹¹⁹.

Особливістю українсько-польського протистояння на Станіславівщині була присутність тут угорських військ, які стали "справжніми приятелями" місцевих поляків. Загони УПА неодноразово нападали на угорців, котрі, як правило, захищали польське населення. Тривалий час німці заперечували проти проведення угорцями "відплатно-паціфікаційних" дій. На цьому ґрунті між німецьким та угорським командуваннями виникали гострі зіткнення. Зрештою німці поступилися і з другої половини травня 1944 р. угорці на території Дрогобицького, Долинського, Стрийського та Жидачівського повітів розпочали масову репресивну акцію. Між німецько-угорськими підрозділами та загонами УПА відбулося чимало запеклих боїв. Наприклад, в околицях Солотвина битва між ними тривала кілька днів. Багато бійців УПА і тих осіб, які їх підтримували були заарештовані. В Стрию, Станіславові та інших містах проводилися публічні розстріли¹²⁰.

В антиукраїнських репресивних заходах активну участь взяла польська поліція. В дистрикті Галичина польська поліція вперше опинилася саме на Підкарпатті. В травні 1944 р. до Долини прибули німецькі

відділи, які були сформовані виключно із поляків Сілезії ("шльонзаків"). Польська поліція брала участь в "пацифікаціях" українських сіл Колодзівка, Велчинець, Сулатичі Калуського повіту, Белшів, Болашівка, Большовецька Слободка Станіславівського повіту та інших¹²¹. Неодноразово вона надавала допомогу в обороні польських осередків, передавала аквіціям зброю, провокувала німецько-угорські "пацифікації" українських сіл. Чимало поліцаїв із числа поляків приєднувалося до членів баз самооборони і навіть входило до їх керівного складу. Так, наприклад, заступником керівника бази АК в селах Луковець Журавський і Луковець Вишньовський підпоручника Є.Поляка ("Август", "Пан") був дезертир вермахту "шльонзак" П.Круль¹²².

Бази самооборони отримували допомогу і з боку тих поляків, які служили в німецьких адміністративних органах влади, зокрема, в кримінальній поліції. Ценою окремих випадків, коли до німців і тут на службу свідомо потрапляли члени підпілля. Наприклад, до станіславівського відділення Державного корпусу безпеки, що підлягало львівській Делегатурі уряду, входили поляки із кріно, котрі, як зазначено в документах підпілля, викликали цілковиту довіру¹²³.

Серед партизанських (лісових) загонів, які брали активну участь у захисті польського населення, а також у проведенні "відплатних" антиукраїнських акцій варто згадати загін поручника З.Пацака із с.Корчунек Дашавський, загін підпоручника Є.Поляка, який взаємодіяв з базою самооборони в селах Луковець Журавський і Луковець Вишньовський, загін підпоручника Т.Мічика, загін капітана М.Вілчевського, який здійснив у червні 1944 р. 100-кілометровий рейд через лісові масиви, опановані УПА, із с.Корчунек Дашавський в район нафтового басейну - до Биткова та ін.

Усі пазвані загони діяли, головним чином, на території Стрийського інспекторату. В Коломийському інспектораті особливу активність у протидії українцям виявив загін С.Кошиби, зокрема, під час запеклих боїв з формуваннями УПА у квітні 1944 р. за Битков на території Надворнянського повіту. Усі бійці лісових загонів були, як правило, аківцями, а керівники відповідних районів АК несли персональну відповідальність за організацію самооборони в селах і містах та діяльність партизанських загонів на підлеглих їм територіях. Чимало партизанів прибуло на Станіславівщину зі Львова, скориставшись курсуючими потягами між Львовом і Стриєм. Завдяки отриманим протягом травня 1944 р. чотирьом повітряним союзницьким вантажам зі зброєю та набоями місцеві бази самооборони та партизанські загони вдалося доозброїти¹²⁴.

В підпільному друкованому органі "Тиждень" за 15 червня 1944 р. "санаційної" групи "Конвент організацій незалежних" (КОН) містилася інформація про те, що до березня 1944 р. на території Східної Галичини так званими польськими карпатськими бойовими загонами було проведено 20, а протягом березня-травня ще 14 акцій антинімецької та антиукраїнської спрямованості. Проте, оскільки в ніяких інших документах піділля навіть не згадується про ці акції, то є всі підстави вважати цю інформацію вигаданою. Зовсім небагато відомо і про самі польські карпатські бойові загни.¹²⁵

Завершуючи аналіз українсько-польського конфлікту в 1943-1944 рр. на територіях зі змішаним населенням, наголосимо на головному. Надзвичайна жорстокість цього конфлікту була обумовлена як взаємною національною недовістю, що накопичувалася у свідомості українців і поляків упродовж століть, так і ради-

---

кальністю заходів, вжитих ОУН (СД) - УПА, у протидії польським прагненням поновити панування на західноукраїнських землях.

Ми намагалися пояснити мотиви дій українських націоналістів тим, що ці дії були помстою полякам і за їхню історичну зневагу до українського народу, і за програпу українсько-польську війну 1918-1919 рр., і за політику урядів II Речіпосполитої щодо української меншини у міжвоєнний період, і за співпрацю польського населення Волині і Східної Галичини вже під час Другої світової війни з радянськими партизанами та підрозділами Червоної Армії, у яких ОУН-УПА вбачали свого ворога № 1, і за участь поляків в складі німецьких поліційних допоміжних формувань в антиукраїнських акціях, і за вбивства польськими партизанами (АК, БХ) українців на Холмщині і Грубешівщині, і, зрештою, за всю ту діяльність польського емігрантського уряду, аківського підпілля і волинсько-галицьких поляків, яка об'єктивно гальмувала розвиток українського національного самостійницького руху в Західній Україні. Однак, зауважимо, що пояснити мотиви дій ОУН-УПА це не означає їх виправдати. Якщо навіть погодитися з тим, що форми і методи боротьби, застосовані ОУН(СД)-УПА, відповідали умовам війни, то й тоді мусимо їх засудити.

Українсько-польський конфлікт за західноукраїнські території не міг не мати трагічних наслідків для місцевого цивільного населення. Переважна його більшість, як українці, так і поляки, небезпідставно вважали Волинь, Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Лемківщину та Надсяння своїми рідніми землями, придбаними завдяки важкій праці багатьох поколінь. З цієї причини вони були безпосередньо зацікавлені у перемозі однієї із ворогуючих сторін - УПА чи АК, а

тому зрештою дали себе втягнути в конфлікт. Утім рацію мали ті, хто вважав боротьбу між сусідами безперспективною і намагався її припинити. Хоча були й такі, які залишали території, охоплені конфліктом, втрачаючи дім і усе майно, але рятуючи життя.

Як для українців, так і для поляків зіткнення за західноукраїнські землі виявилось не потрібним. Користь від цього мала лише третя сторона - нацистська Німеччина та СРСР. Берлін і Москва прагнули до забезпечення власного панування на окупованих територіях Західної України, а тому були зацікавлені у роздмухуванні ворожнечі між тими українськими і польськими незалежницькими організаціями, які цьому протидіяли.

РОЗДІЛ III

УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМА В ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОГО УРЯДУ Й ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ В 1942-1945 рр.

Отож запитаю українців: чи можемо позбутися ідеї власної незалежної держави і чи мусимо вічно служити полякам? Та ні за що. Народ, який зрікається надії на побудову своєї держави, не вартий того, щоб жити на світі... Історія пов'язала обидва наші народи не для того, аби вони поборювали, ненавиділи та нищили один одного, але щоб узгоджували свої стосунки і здійснювали велику місію, яка чекає на обидва народи на Сході.

(З пастирського листа станіславівського єпископа Г.Хомишина, 1931 р.)

Панередодні візиту голови польського емігрантського уряду генерала В.Сікорського до Москви у грудні 1941 р. радянський уряд видав ноту, в якій стверджувалося, що мешканці всіх східних територій Польщі, які у 1939 р. були зайняті СРСР, одержують радянське громадянство¹. Надалі громадянами Польщі вважалися лише поляки, що проживали на цих землях, але не українці, білоруси та євреї. Це рішення, як з погляду радянських, так і на думку польських керівників,

---

вілобразало остаточну позицію Й.Сталіна у питанні радянсько-польського кордону.

Зрозуміло, що польська сторона цього не визнала. Під час переговорів у Кремлі 3-4 грудня 1941 р. зі Сталіним В.Сікорський відмовився обговорювати питання про східні кордони Польщі, підкресливши, що лінія від 1921 р. не може бути об'єктом переговорів, а також, що остаточно це питання буде вирішено після війни за участю західних країн².

Незважаючи на заяви польського прем'єра у Москві, поляки у подальшій своїй політичній діяльності були змушені рахуватися з територіальними претензіями СРСР (і чим ближче до кінця війни, тим більше). Українське питання остаточно перестало бути лише внутрішньою справою Польщі, а набуло міжнародного звучання. Через це польські військові та політики протягом 1942-1945 рр. розглядали його в іншій площині, ніж робили це до війни, або навіть у 1939-1941 рр.

З 1942 р. характерною рисою польських планів стосовно вирішення української проблеми був її розгляд з точки зору перспективи післявоєнних польсько-радянських відносин. Помірковані діячі уряду і підпілля схилялися до думки, що СРСР вийде з війни приблизно з тим самим "політичним обличчям", яке він і мав до 1939 р. Ці люди вже не сподівалися на розпад СРСР і утворення незалежної Української Республіки у поточній війни. Крім того, вони вважали, що радянська країна у післявоєнний час, незважаючи на її політичний устрій, залучатиметься до співпраці з рештою світу. Останнє твердження, однак, не означало, що нові концесії польських політиків не передбачали можливості нової війни між демократичним Заходом і Радянською Росією після їх спільної перемоги над Німеччиною. Навпаки, поляки дуже розраховували на таку вій-

---

ну і шукали ті сили, які діятимуть в напрямку послаблення країни Рад.

Досить цікавою в цьому відношенні є та обставина, що серед таких сил представники АК прагнули бачити "польських" українців. Як зазначав керівник другого відділу (розвідки і контррозвідки) штабу Львівського регіону АК майор Г. Похоський ("Валері"), "підтримка українського націоналістичного П'ємонта цілком відповідала польським інтересам", а тому, на думку майора, "не було парадоксом твердження, що якщо б ОУН не існувало, то слід було б її створити"³.

Дійсно, деякі провідні польські військові і політики поділяли думку про те, що західні українці, побоюючись нового включення своїх земель до СРСР, підтримуватимуть Варшаву. Тому, на їх погляд, влада повинна була шукати шляхи до полагодження українсько-польських стосунків, постійно пам'ятаючи про можливість використання українців у боротьбі проти СРСР. Але тут перед поляками поставало питання. Чи зможуть вони, надавши українцям "певних свобод" і можливо навіть цілком зрівнявши їх у правах з поляками, утримати в своїх руках "український П'ємонт"? Чи не почнуть українці услід за цим домагатися цілковитої автономії для себе і чи не буде такий розвиток подій шкідливим для Польської держави?

Далекоглядних польських діячів такі питання не лякали. Вони розуміли, що західні українці, якщо і підтримуватимуть Варшаву, то постійно вимагатимуть за це певних поступок, аж доки не отримають жаданої автономії. На їх думку, цей процес буде повільним і триватиме можливо значний період часу, за який польський уряд і суспільство "дозріють" до демократичного врегулювання проблеми української меншини. Таким чином, надання українцям автономії виглядатиме

цілком природним явищем і сприятиме ще більшому "зцементуванню" польського суспільства⁴.

Можливо так би воно й було, якщо б автори подібних планів не припускалися однієї важливої помилки. Адже всі вони виключали можливість застосування у післявоєнному світі, в тому числі з боку СРСР, для розв'язання міжнародних суперечок актів насильства. Полякам здавалося, що після переможної війни союзників над Німеччиною і покарання гітлерівських злочинців територіальні непорозуміння між Польщею і СРСР будуть вирішені дипломатичним шляхом і обов'язково на користь Варшави. Адже на повагу до міжнародного права і створення нової системи післявоєнних міжнародних стосунків була зорієнтована і ухвалена у грудні 1941 р. в Москві декларація, яку підписали В.Сікорський і Й.Сталін⁵.

Викладена вище концепція врегулювання української проблеми в Польщі належала, головним чином, розсудливим військовим і політикам з АК, які були більшими прагматиками, ніж офіційні посадові особи в Лондоні. В їх числі слід назвати вже згадуваного майора Г.Похоського, керівника львівського Бюро інформації і пропаганди (БіП) АК Л.Садовського ("Василь"), керівника українського відділу в штабі АК Львівського регіону львів'янина, інженера С.Бездека ("Владислав") та його помічника М.Хіровського ("Змор"). Останній вільно розмовляв українською мовою, був особисто знайомий із С.Бандерою, А.Мельником, іншими діячами ОУН та представниками греко-католицької церкви. Усі ці особи визнавали необхідність зрівняння в правах українців з поляками і схилилися в тій чи іншій мірі до надання в кінцевому результаті українській меншині територіальної автономії з утворенням у складі післявоєнної Польської держави україн-

---

ського кантона. Ці погляди поділяли командуючий АК Львівського регіону генерал К.Савицький та його радник з українського питання Я.Дем'ячук. Водночас жоден з перерахованих діячів не ставив під сумнів необхідність збереження в складі Польщі західноукраїнських земель⁶.

Проте повноваження цих людей на переговорах з представниками українського підпілля і в справі прийняття рішень з українського питання були обмеженими. Це засвідчила інструкція командуючого АК генерала С.Ровецького від 12.XII.1941 р., надіслана до Львова. В ній зазначалося: "Маємо численні повідомлення про спроби нав'язати з нами контакт: а) УНДО; б) бандерівців; с) українських соціалістів-революціонерів. Комендант наказує, щоб всі переговори проводили лише представники інформаційного відділу БіП. Неприпустимі зв'язки на організаційному рівні. Переговори повинні мати на меті єдине ознайомлення з планами і настроями українців. Мусимо наголошувати на необхідності співжиття обох народів на спільній території, гарантувати українцям задоволення їх культурних потреб, визнавати за ними право на незалежну державу за Збручем, нагадувати їм про загрозу, яка існує з боку Німеччини і Росії"⁷. Як і раніше, останнє слово в українському питанні залишалося за польським урядом.

Офіційна позиція польського уряду в українських справах після видання загальних декларацій про головні напрямки зовнішньої політики Польщі від 18 грудня 1939 р. і 24 лютого 1942 р. була відображена у постанові, ухваленій 25-27 березня 1943 р. на спільному засіданні Комітету міністрів і Комітету у справах країни. 31 березня 1943 р. постанова була затверджена на засіданні Ради Міністрів і у квітні передана Головному Делєгату уряду в окупованій країні та командуючому АК. З огля-

---

ду на офіційний характер цього документа зачитуємо його цілком:

"1. Уряд визнає:

а) необхідність забезпечення українській людині в Польській державі всіх прав і фактичного її зрівняння в правах з поляками в політичній, культурній, мовній, господарській і суспільній площинах, зокрема, через запровадження в Речіпосполитій широко розбудованої системи органів територіального самоврядування до воєводського рівня включно з наданням законодавчих повноважень відповідним установам у вирішенні місцевих справ, що не підлягатимуть центральному законодавству;

б) уряд готовий гарантувати українцям опіку у питаннях культури з боку держави через надання необхідних дотацій, утворення українського університету у Львові, фінансову підтримку культурних закладів, таких, наприклад, як Товариство ім. Шевченка;

с) уряд готовий гарантувати свободу віросповідання представникам греко-католицької і православної церков;

д) уряд готовий провести земельну реформу на засадах національної справедливості в інтересах місцевої малоземельної польської і української людині;

є) уряд готовий по узгодженню з ПКП* видати ві-

---

* ПКП - Політичний узгоджувальний комітет - дорадчий міжпартійний орган Делегатури уряду, члени якого колективно обговорювали та приймали рішення з усіх питань, пов'язаних з боротьбою проти окупантів. 15.УШ.1943 р. ПКП було переіменовано на КРП - Крайове політичне представництво, а 9.І.1944 р. - на Раду національної єдності. До його складу входили представники чотирьох найвпливовіших на польських землях політичних партій: Стронніцтва народowego (національні демократи), Стронніцтва людового (людовці), Польської соціалістичної партії - Вольнощч, рувнощч, несподлеглощч - ВРН (соціалісти) та Стронніцтва праці.

дозву до української людності.

2. Уряд готовий з усією доброзичливістю розглянути запропонований українцями статут про самоврядування в межах Польської Речіпосполитої і очікує від створеної Делегатом уряду польсько-української комісії пропозицій в цій справі.

3. Уряд видасть інструкцію для відповідних інституцій в країні, а також для дипломатичних і консульських установ, аби вони на визначених вище засадах зав'язали контакт з представниками авторитетних українських кіл з метою:

а) одержання від українців декларації, яка б засуджувала радянські претензії;

б) зміни спрямованості української преси в інтересах українсько-польського поєднання;

с) створення спільного фронту боротьби проти німецьких окупантів;

д) організації спільної протидії новим імперіалістичним домаганням Радянської Росії;

е) запобігання усіляким взаємним ворожим виступам на завершальному етапі війни.

4. Уряд ПР:

а) докладе всіх можливих зусиль для удокомплектування Національної ради* двома представниками української людності із Східної Малополющі (Східної Галичини - авт.) і одним з Волині;

б) проведе пропагандистську кампанію з метою популяризації в польському і українському середовищах ідеї польсько-української співпраці;

с) працевлаштує в державному апараті певну кількість українців;

д) оточить опікою в питаннях культури і віроспові-

---

* Національна рада - створений поляками на еміграції орган, подібний до парламенту, який надавав допомогу у роботі урядові.

дання солдатів української національності в польській армії.

Постанова уряду носить характер загальної інструкції для переговорів з українцями, перебіг яких важко передбачити і застерегти докладними інструкціями.

Уряд очікує на телеграфний звіт про реакцію українських чинників в країні, узалежнюючи від нього публічне оголошення засад польської політики в українських справах у союзних нам державах⁸.

Запропонований документ цілком суперечив планам ОУН по створенню УССД на всіх українських стічних землях. Проте навіть така дуже поміркована програма польського уряду викликала осуд з боку багатьох відповідальних за національну політику діячів Делегатури, які побачили в ній готовність "лондончиків" надати українцям територіальну автономію⁹. В цьому місці варто приділити особливу увагу тій польській інституції, діяльність якої в значній мірі перешкоджала будь-якому порозумінню між представниками українського та польського суспільств.

Усі матеріали, пов'язані з національними меншинами, що проживали на "східних кресах", зосереджувалися в департаменті внутрішніх справ та департаменті інформації і преси Делегатури уряду. У складі департаменту внутрішніх справ вже з кінці 1941 р. діяло Східне бюро (криптонім "Границя"), працівники якого на підставі зібраних матеріалів про настрої української меншини на східних землях опрацьовували відповідні проекти організаційно-політичного "розв'язання" української проблеми. В червні і жовтні 1942 р., в березні 1943 р. і пізніше Східним бюро було підготовлено і передано на розгляд уряду чимало рефератів про українське політичне життя та український військовий потенціал в роки поточної війни. Кожного місяця з'явля-

---

лися звіти із характеристикою чергових етапів у розвитку ОУН-УПА. Належність керівників цієї інституції О.Звезжинського ("Токарський") та П.Яроцького ("Равицький") до націонал-демократичної партії визначила чітку і послідовну антиукраїнську спрямованість усіх згаданих вище проектів та рефератів. Більше того, у багатьох з них їхні автори намагалися уникати використання терміну "українець", підмінюючи його окресленням "русин", а у звітах, адресованих урядові, не скупилися на такого роду визначення, як "гайдамацьке дикунство", "гайдамацький заколот", "гайдамацькі банди" і т. п. Працівники Східного бюро у своїй більшості взагалі не визнавали того, що існує "якась українська проблема" і дивилися на стосунки поляків з представниками національних меншин у надто оптимістичному для Польщі дусі¹⁰.

На жаль, подібні погляди поділяла переважна більшість членів так званої Суспільної ради східних земель, на яку спиралося у своїй діяльності Східне бюро, а також значна кількість польських мешканців Східної Галичини та Волині. У звіті АК Львівського регіону за грудень 1942 р. подано наступну інформацію про настрої місцевих поляків: "Ставлення до українців скрізь вороже. Не має жодної дискусії, у якій би проглядався хоча б якийсь політичний реалізм стосовно українців. Кожна програма, що має на меті остаточне вирішення українського питання, і яка передбачає, що господарями на цій землі можуть бути лише поляки, знаходить підтримку в тутешньому середовищі. Будь-яка спроба надати цим землям політичну автономію приречена на невдачу... і будь-хто, навіть найбільш популярна особистість, якщо займатиме таку позицію, тут програє..."¹¹.

Наведемо приклад однієї з програм "розв'язання"

української проблеми працівниками Східного бюро. Вона поділяється на дві частини і передбачає як можливість збереження СРСР, так і його розпад. У першому випадку (мінімальна програма - А) всіх українців з території Польщі примусово переселяли на територію Радянської Росії. В документі з цього приводу зазначено: "Оскільки самі наші українці не сказали жодного слова протесту проти територіальних домагань СРСР, то і з нашого боку не повинно бути перешкод для об'єднання всіх українців в складі Радянської Росії. Як з політичного, так і з господарського поглядів це відповідає інтересам Польщі, але за однієї умови, якщо західний кордон Радянської України знаходитиметься там, де йому і належить бути згідно з Ризьким договором від 1921 р.

Максимальна програма (Б) передбачала, що постійною метою польської політики у Східній Європі завжди залишатиметься розбиття Росії на її складові частини, а у подальшому "відгородження" від неї Польщі завдяки створенню "буферних" незалежних Української та Білоруської держав. У цьому випадку знов ж такі усі представники національних меншин Речіпосполитої мали бути переселені на територію новопосталих країн.

Автори програми навіть прагнули до того, щоб у випадку розгрому Росії ангlosаксами поставити на повосній мирній конференції належним чином історично і стратегічно обгрунтоване питання про відлучення від Росії і приєднання до України території аж по р. Дон, тобто по міста Калач і Воронеж, а до Білорусії - по міста Ржев, Вязьма і Орел. У такий спосіб, тобто завдяки подібній компенсації земель, працівники Східного бюро сподівалися задовольнити територіальні претензії українців і білорусів до Польщі та

залишити за нею Західну Україну і Західну Білорусію. Водночас таким чином, на їхню думку, поляки помстилися б Росії за "розв'язання разом з Німеччиною цієї жахливої війни"¹².

Якщо врахувати, що згадані вище програми, розроблялися вже у 1943 р., то стає зрозуміло те, наскільки вони були нереальними. Водночас висловлені в цих погляди суперечили духу урядової постанови від 25-27 березня 1943 р. Адже не випадково саме діячі Східного бюро стали найбільш завзятими її критиками. Особливо вороже ними були сприйнято те, що ця постанова передбачалася в якості інструкції для переговорів з українцями. У "Зауваженнях Східного бюро" від червня 1943 р. з приводу видання урядової постанови зазначалося, що в українському суспільстві на той час не було жодного "чинника", з котрим офіційні польські органи могли б проводити переговори. На думку автора "Зауважень": "Ті українські політичні чинники, які були здатні зрозуміти слушність польської позиції і можливо співпрацювали б з поляками, наразі не мали в українському середовищі на території Східної Мало-польщі (Східної Галичини - авт.) впливу і значення, а тому будь-яка угода з ними не дала б результатів. Щодо тих українських політичних чинників, які на той момент користувалися підтримкою українського суспільства, а це, передусім, ОУН і УЦК Кубійовича, то їх не слід було брати до уваги вже тільки з тієї причини, що визнання цих чинників за партнерів польського уряду по переговорах суперечило б державним інтересам Польщі".

Діячі Східного бюро відстоювали той погляд, що обсяг прав і свобод, котрими можливо користуватимуться українці у майбутньому в Польській державі, залежатиме від власної позиції останніх, яку вони зай-

---

матимуть на завершальному етапі війни, а тому будь-які зобов'язання з боку польського уряду, що даватимуться зараз, були б передчасними. Взагалі в Східному бюро вважали, що саме по собі звернення до українців у теперішній час з будь-якими деклараціями чи пропозиціями про співпрацю породило б у них переконання у слабкості польської сторони і навпаки у власній великій значущості, а це б знов таки зашкодило державним інтересам Польщі¹³.

Незважаючи на позицію Східного бюро, Крайове політичне представництво видало відозву до українського народу від 30 липня 1943 р., яка, слід гадати, стала компромісним документом в українських справах, прийнятим польськими політичними партіями¹⁴. Відозва була витримана в іншому дусі, ніж урядова постапова. Наголос в ній робився не на тому, що послидувало українців і поляків, а на тому, що їх роз'єднувало. А роз'єднувало обидва народи, на думку авторів відозви те, що "українці пішли шляхом співпраці з німецькими окупантами... і вже перші місяці війни засвідчили, що ця "співпраця" полягатиме на сліпій слухняності і допомозі окупантам в його боротьбі з польським народом і державою".

Увесь документ був проникнутий звинуваченнями українців у співпраці з німцями, а також застерженнями про невідворотність покарання, яке вони нестимуть за це. Звинувачення "переважної більшості українського народу" у тому, що він допомагає окупантам у поборованні поляків були таким же перебільшенням, як і звинувачення останніх з боку ОУН у тому, що вони співпрацюють з радянськими партизанами і вступають до німецької допоміжної поліції на Волині і Поліссі лише з метою послабити український незалежницький рух. Зрозуміло, що відозва такого змісту не могла бути

покладена в основу порозуміння між українцями і поляками, про що й було заявлено ОУН-Р(Революційна, тобто бандерівців) у повідомленні, зробленому 22 грудня 1943 р.¹⁵

Однак відозва до українського народу не була схвально сприйнята і поляками Східної Галичини та Волині через те, що в ній містився заклик до пошуку порозуміння з українцями, а також висловлювалася підтримка прагненням українців до створення своєї незалежної держави на землях, які входили до складу СРСР. За повідомленням діячів департаменту інформації і преси Делегатури уряду, польська громадськість Львова, яка була налаштована вкрай вороже до українців, виступала проти будь-яких спроб домовитися з українцями про можливість спільної боротьби проти окупантів. Тільки незначна частина людей розуміла таку потребу. Проте і вони критикували відозву, що та не давала істотних підстав для досягнення порозуміння з українцями, а також за те, що вона акцентувала увагу на перереальних наразі планах по створенню незалежної Української держави¹⁶.

Поряд із Східним бюро з метою вивчення українських справ у III кварталі 1943 р. в складі департаменту інформації і преси Делегатури уряду була створена так звана Східна секція. Серед її працівників також знаходилося чимало ендеків, хоча, судячи зі збереженої документації цієї інституції, оцінки, що давалися в ній українському незалежницькому руху були більш зваженими.

Аналізуючи національно-визвольні програми і плани ОУН, діячі Східної секції наголошували на одній з головних вад цих документів, а саме на тому, що останні не мають підтримки ані з боку країн Антикомінтернівського пакту, ані з боку "альянтів". На їх погляд,

---

українцям не вдалося надати своїй справі міжнародного значення і передати її на розгляд міжнародної спільноти. Сталося це через те, як зазначалося у звітах польських "спеців" з українського питання, що ОУН, зробивши ставку на Німеччину, припустилася подвійної помилки. По-перше, на думку цих "спеців", німці у разі перемоги могли "принести в дарунок українцям лише неволю", а по-друге, Німеччина мусить програти війну, оскільки мобілізувала проти себе величезні сили, які буде не в стані побороти і які врешті-решт подужають її.

Крах пронімецької орієнтації, з польського погляду, мав примусити ОУН шукати підтримки своїм планам у протилежному таборі. Втім цього не сталося. Після великого розчарування, яке охопило українське суспільство у 1941 р., полякам здавалося, що ОУН опинилася у безвиході. Вихід, на їх думку, українці намагалися знайти в оперті на власні сили. Саме це гасло стало швидко поширюватися в націоналістичних колах українського суспільства і лягло в основу подальшої діяльності ОУН-Б. Працівники Східної секції зазначали, що само по собі це гасло гарне і могло б навіть викликати велику повагу до українців, якщо б воно водночас, на їх погляд, не було б свідченням цілковитого банкрутства закордонної політики ОУН. Як з'ясували для себе польські діячі, пронімецька орієнтація була фактично єдиним послідовно опрацьованим і розвиненим напрямком цієї політики.

Неодноразово у документах Східної секції підкреслювалася та обставина, що втілення в життя гасла опертя лише на власні сили і боротьби проти всіх призвело до поширення анархії в українському середовищі. Націоналістичні ватажки, котрі зініціювали погроми поляків і керували ними, у подальшому втратили кон-

---

троль над масами. Німці у свою чергу, на думку польських політиків і військових, побачивши поширення українського націоналістичного руху, розпочали усілякими засобами його придушувати. Німецькі "паціфікації" принесли неоправдані втрати серед українства і ще більше розкололи українське суспільство. Це, в кінцевому підсумку, як стверджувалося в аналітичних записках співробітників Східної секції, створило в українському середовищі ідеальні умови для опанування мас агентами Москви¹⁷.

Відзначимо, що подібні аналітичні довідки поряд з оцінками, котрі відбивали реальний стан речей, містили також твердження, які суперечили, наприклад, звітам про ситуацію на окупованих землях радянських партизанів. Зацитуємо для порівняння лише одне з донесень від 4 березня 1944 р. командира радянських партизанів П.Вершигори, яке свідчить про те, якою насправді на той час була атмосфера в українському і польському середовищах Рейхскомісаріату Україна і ГГ. П.Вершигора звітував до УШПР : "Не можна допустити в Польщі тієї помилки, яку ми зробили на Волині, віддавши керівництво народним повстанням проти німців у руки контрреволюційних угруповань націоналістів. Антинімецьку боротьбу можуть проводити радянські партизани на чолі з чесними, освіченими, здатними зрозуміти національні особливості населення, керівниками". І далі: "...Піти до Польщі мене змусили політичні умови, у яких радянські партизани в Галичині почувають себе так, неначе вони знаходяться у Німеччині, тоді як в Польщі - не гірше, ніж в справжніх радянських районах"¹⁸.

Не полишеною інтересу є також оцінка діячами Делегатури уряду діяльності ОУН на території Радянської України. На їх думку, тамтешнє населення май-

---

же повсюдно зустріло галицьких емісарів "з подивом, недовірою або навіть з неприязню". В аналітичній довідці підкреслювалося, що: "...націоналісти протягом короткого часу переконалися у тому, наскільки їхні уявлення не відповідали побаченому. З'ясувалося, що двадцятирічна радянська окупація надзвичайно глибоко (глибше, ніж гадали не тільки українці, але й інші представники західноєвропейських народів) "переорала" світогляд української людності, яка перебувала під радянським правлінням. Націоналізм, репрезентований ОУН, був чимось таким, що місцеве населення не хотіло, а можливо було нездатне зрозуміти. Грунт, на який на тій території натрапила ОУН, виявився безплідним, а на його обробіток бракувало часу"¹⁹.

У зв'язку з існуючими розбіжностями у поглядах на вирішення української проблеми як серед діячів самої Делегатури уряду, так і поміж політиками і військовими, і з метою координації національної політики восени 1943 р. при Головному Делегаті уряду Я.Янковському ("Соболь") було створено Національну раду (криптонім "Згода"). Сталося це вже після того, як німці заарештували попереднього Головного Делегата уряду Я.Пекалкевича ("Юліанський") і коменданта АК генерала С.Ровецького, після того, як подав у відставку через непослідовність та нерішучість уряду у проведенні політики щодо українців командуєчий Львівським регіоном АК генерал К.Савицький ("Опур"). Усі вони, незважаючи на незначні відмінності у поглядах на вирішення української проблеми, ставилися до неї досить поважно.

Нові люди, що посіли посади коменданта АК - генерал Т.Коморовський і командуєчого Львівським регіоном - полковник В.Філіпковський, так само, як вже згадуваний Головний Делегат уряду Янковський, не

вважали українську проблему за одну із першорядних. Це пояснювалося як поганою обізнаністю цих діячів з українськими справами, так і тим, що після розриву Москвою в односторонньому порядку у квітні 1943 р. дипломатичних відносин з польським емігрантським урядом* і у зв'язку з наближенням до довоєнних земель Речіпосполитої Червоної Армії, першочергове значення поляки почали надавати польсько-радянським стосункам.

Однак, у Національній раді, у Варшаві, точилися за-неклі дискусії з приводу того, як ставитися до українців. Підкреслимо, що погляди того чи іншого польського політика або військового в цьому питанні в значній мірі залежали від того, звідки він походив - з Центральної Польщі чи зі "східних кресів", а також від того, яких він був політичних переконань. На проведенні жорсткої політики щодо українців наполягали вже згадувані керівники Східного бюро і Східної секції націоналісти А.Звежинський і П.Яроцький, представник цих двох органів в складі Національної ради і також член СН С.Желінський, діячі львівської окружної Делегатури В.Свірський ("Рись", "Ришард"), Б.Стахонь ("Рудавський") і сам львівський делегат уряду Ю.Чижевський ("Ожехович"), які постійно пререказували зі Львова до Варшави інформацію, що торкалася українських справ, або навіть передавали до Східного бюро і секції реферати на українську тематику.

Як зауважує польський дослідник Р.Тожецький, Свірський, Стахонь, Чижевський і їм подібні особи були типовими представниками "кресової" громадськості, відповідальної за політику II Речіпосполитої у 1937-

---

* Приводом для розриву Москвою дипломатичних відносин з польським емігрантським урядом стало звернення останнього до Міжнародного Червоного Хреста з проханням розібратися у так званій "катынській справі".

1939 рр. по зміцненню "польськості" на Сході. В нових умовах вони намагалися цю політику продовжувати. Чижевський навіть активно виступав проти ведення боротьби з пімцями, оскільки вважав, що це лише на користь СРСР і посилює його шанси на захоплення східних польських територій²⁰.

Пайкращим чином погляди "кресової" громадськості відбивали два документа, які, як вважає Р.Тожецький, належали авторству В.Свірського. Перший має назву: "Загальний нарис відбудови Червенської землі та нормалізації внутрішніх стосунків по воєнних діях і окупаційному правлінню в 1939-1943 рр." На думку автора цього нарису, українська людність Червенської землі, тобто Східної Галичини, мала зазнати державної асиміляції. При цьому, як зазначалося в документі, слід було врахувати довоєнний досвід в реалізації подібної програми, а також виправити допущені тоді помилки. Для того, щоб Червенська земля назавжди залишилася невід'ємною частиною Польщі, він пропонував "збільшити присутність на ній поляків". Автор підкреслював, що: "... ідсально було б мати тут 50% польського населення, але мусимо прагнути до того, щоб мати принаймні 35-40%, оскільки вже такий відсоток полегшить подальший процес асиміляції українців". Далі він наголошував на необхідності міцно пов'язати українську меншину з польською державністю та культурою і вбачав засіб для досягнення цієї мети у переселенні частини місцевих українців, насамперед, неояльних до Польщі, на інші польські території, або навіть за р.Збруч²¹.

У другому документі, що має назву "Українська проблема", його автор приходив до таких висновків:

"1) Українці не можуть бути рівноправними і повновартісними громадянами Польщі.

---

2) Українці мають спільне з нами зацікавлення у розгромі Німеччини і у якомога найбільшому послабленні СРСР.

3) Разом з українцями ми зацікавлені у створенні об'єднаної, незалежної України.

4) Кордон буде встановлено в залежності від історичних обставин, через плебісцит або мирні переговори.

5) Людність, яка зголоситься на користь однієї з держав, буде туди переселена.

6) Тільки на такій платформі можливе наразі щире порозуміння між обома народами і в цьому запорука створення майбутньої федерації.

7) Досягнення такого порозуміння є найтермімовішою справою для обох країн²².

Аналіз обох документів свідчить про заперечення "кресов'яками" будь-якої можливості створення для українців у повоєнній Польщі територіальної автономної одиниці. Українське самоврядування допускалося виключно в галузі культури і релігії. Той, хто бажав залишитися справжнім українцем, мусив виїхати з Польщі.

Подібним проєктам та їх авторам у Національній раді протидіяли представники Селянської партії (СЛ) заступник Головного Делегата уряду і голова Ради А.Бснь, члени Делегатури уряду З.Залеський ("Гнатівський"), С.Піотровський ("Барика-Гадомський"), керівник Бюро інформації і пропаганди ГК АК полковник Я.Жепецький ("Презес"). Наскільки протилежним був підхід до українського питання цих осіб свідчить хоча б наступний факт. Ще до створення Національної ради, у червні 1943 р., "Барика-Гадомський" помістив у газеті "Наші землі східні" статтю на тему чисельності української людності в Польщі. В ній він подав цю чисельність на підставі українських джерел, підкрес-

---

люючи, що підрахунки Кубійовича є найдостовірнішими. Число українців, що називалося в статті, значно переважало ту цифру, яка містилася в польських джерелах. Коли газета потрапила до рук працівників Східного бюро, останні вирішили, що подібна стаття може дати українцям зайві аргументи на користь їхніх територіальних домагань, а тому червнево-липневий номер було негайно вилучено з обігу, а увесь наклад газети знищено²³.

Чи були одностайними в своїх поглядах на вирішення української проблеми представники тих польських політичних партій, які намагалися підтримувати у своїх лавах дух демократії та шанобливого ставлення до національних меншин? Переконані, що відповідь буде заперечною. Спробуємо довести, що у підходах до українських справ партійних діячів центральних та крайових (тобто тих, що були на "кресах") організацій існували поважні розбіжності. Але спочатку скажемо про загальні уявлення про українство, які були поширені в тій чи іншій польській політичній партії. В цьому плані показовим є рапорт працівників БіП про позицію польських політичних угруповань в українському питанні, представлений в травні 1943 р. Головному Командуванню АК. Серед розмаїття думок та поглядів, яке існувало в польських політичних колах, щодо врегулювання зазначеного вище питання, діячі БіП виділяли три основні напрямки:

1) Цілковите заперечення існування в польському суспільстві такої проблеми як "українська" і категорична протидія будь-яким проектам створення незалежної України. Подібна позиція була характерна для політичних партій націоналістичного спрямування (Стронніцтво народове (СН), Шанець, Конфедерація народу). Представники цих партій наполягали на про-

---

веденні політики "eksterminacji" (у перекладі з польської мови цей термін означає вигнання або винищення - авт.) українства, зокрема, шляхом примусового переселення українців за межі Польщі.

2) Вирішення проблеми української меншини в рамках польської державності із зрівнянням українців у правах з поляками на засадах "рівні права - рівні обов'язки". Цієї концепції дотримувалися представники наступних партій: Стронніцтво людове (СЛ), Стронніцтво праці (СП), Вольношч-рувношч-неподлеглошч (ВРН), Обуз польські вальчонцей (ОІВ), Конвент організацій неподлеглошчових (КОІІ), Польська вальчі (ІІВ) і навіть націоналістично-імперіалістичної групи Меч і плуг.

3) Надання українській меншині в Польщі "національної автономії". Цю програму поділяли Польські соціалісти (ПС) і Стронніцтво демократичне (СД). Представники СД виступали з пропозицією про утворення в складі єдиної держави польського і українського кантонів.

Жодна з політичних партій Польщі не вдавалася до розробки конкретних планів по врегулюванню українського питання. Серед поляків була поширена думка про те, що подібні плани в значній мірі залежатимуть від, принаймні, наступних обставин:

1) Від форми державного устрою нової Польщі та її становища як в балтійсько-чорноморському просторі, так і в Європі загалом.

2) Від подальшої долі Радянської Росії і вирішення питання чи постане після війни незалежна Україна.

3) Від здібностей українців у справі державотворення у переломний для них період.

Автори рапорту з відділу БіП ГК АК підкреслювали, що незважаючи на значні розбіжності у поглядах

на вирішення української проблеми, чимало польських політичних угруповань схильні вірити у те, що незабаром з'явиться незалежна Українська держава, яка твердо спиратиметься на Польщу²⁴.

Звернемо увагу на те, що згадуваний вище документ, було підготовлено у Варшаві. А тепер розглянемо з тезами з українського питання від серпня 1943 р., авторами яких були представники тих самих партій - ППС (ВРН), СЛ, СН і СП - лише з тією різницею, що діяли вони у Львові. Як зазначалося у пропозиціях членів спільної комісії чотирьох найвпливовіших партій Львівського регіону: "З метою радикального вирішення українського питання і тим самим заради усунення головної перешкоди на шляху до розвитку приязних польсько-російських стосунків належало прагнути до укладення з Росією (або з Радянської Україною) угоди про примусовий обмін української людності з південно-східних земель Польщі на поляків, які мешкали в Росії". Цікавою є та обставина, що представники ППС (ВРН) виступали проти концепції примусового переселення українців із Східної Галичини та Волині до СРСР, оскільки вважали, що її висунення дасть привід Москві, в черговий раз, звинуватити Варшаву у порушенні прав української меншини в Польщі і домагатися цих територій для себе. На їх думку, примусовий обмін населенням міг би відбутися лише за умови добровільної згоди сторін на такий обмін і у випадку встановлення "компромісної" лінії кордону.

Далі діячі СН і СП наполягали на тому, щоб у випадку, коли б польсько-російську угоду про обмін населенням не вдалося б укласти, або якщо б ця угода з будь-яких причин не була б цілком реалізована, тоді польська політика в українському питанні мала б проводитися таким чином, щоб зрештою поляки склали на

всій південно-східній території Польщі (в усіх воєводствах, повітах і гмінах), за винятком гірського (карпатського) паса, 75% від загальної кількості тамтешнього населення. Досягнути цього пропонувалося шляхом переселення української людності із сходу Польщі у центральні та західні райони, а також сприяючи еміграції українців в інші європейські країни²⁵.

Якщо порівняти документ, підготовлений у Варшаві працівниками БіП ГК АК, з тим, що склали львівські партійні діячі, то неважко побачити різницю. Якщо в першому наголошувалося на положеннях про підтримку більшості політичних угруповань Польщі ідеї створення незалежної Української держави на Наддніпрянщині, а також демократичного вирішення проблеми української меншини в Східній Галичині, то в другому - на положеннях про необхідність радикального її розв'язання шляхом примусового переселення українців із східних районів Польщі до центральних та західних, або навіть за межі країни.

Подібна різниця між центром і "східними кресами" була характерною і для поглядів військових з АК. Якщо керівник БіП ГК АК полковник Я.Жепецький розумів потребу в позитивному врегулюванні українського питання незалежно від того, чи належатимуть "креси" Польщі чи ні, то у відділі БіП штабу АК Львівського регіону, незважаючи на наявність в ньому багатьох вже згадуваних справжніх знавців українських справ, народжувалися проекти, які демонстрували просто "варварське" ставлення окремих польських діячів до українців. Зацитуємо лише висновки, що робляться в одному з таких проектів, датованого серпнем 1943 р.

"1) Утримання східних земель в кордонах Польщі.

2) Нещадне покарання всіх українців (і білорусів), котрі у будь-який спосіб виступали самостійно, або

співпрацюючи з окупантами, проти Польської держави і народу. Виконати це належить ретельно, у швидкому і спрощеному порядку, якщо навіть доведеться розбудувати на якийсь час у великих масштабах судові та каральні органи.

3) Надати українцям можливість обрати собі інше громадянство, щоб таким чином позбутися хоча б частини цього небажаного елемента.

4) Для решти українців, які залишаться в Польщі, встановити обмежені громадянські права, розселити їх по всій території країни і застосувати до них політику, яку вони запровадили б по відношенню до нас, якщо ми опинилися б в кордонах їхньої держави (обмеження або заборона у придбанні землі, відчуження).

5) Конфіскація церковного та костельного майна без будь-якого відшкодування.

6) Ліквідація церкви як розсадника націоналізму.

7) Знищення усіляких натяків на існування будь-якої української національної окремішності і цілковите ополячення цього елемента".

Насамкінець автор цього документа зазначав: "... Демократизм був для нас приводом, який не дозволяв радикально розв'язати українську справу... Наш вірець - Англія, яка демократично підходила до вирішення подібної проблеми, але доти, доки демократія не починала шкодити національним інтересам. Ніхто інший, як саме англійські демократи після першої світової війни вдалися до такої пацифікації Північної Ірландії, яка до того часу нікому не снилася... Згадаємо діяльність загонів "black browns"... Наша політика стосовно українців є паневно чистішою, ніж Англії по відношенню до ірландців. Хоча, у даному випадку, не сміємо порівнювати ірландців з українцями, було б це великою образою для перших, мова йде тільки про по-

---

дібність методів у політиці"²⁶.

Неважко уявити собі те, яка доля чекала на українців Східної Галичини і Волині, якщо б ці території залишилися за Польщею і до місцевого населення були б застосовані перераховані вище заходи. Звичайно, проти подібних планів активно виступали тверезо мислячі польські військові та політики. Той же керівник відділу розвідки штабу Львівського регіону АК майор Г.Похоський категорично заперечував їх, вважаючи будь-які проєкти по розпорошенню українців по території Польщі та їх асиміляції внаслідок цього цілковитою дурістю²⁷.

На ставлення польського емігрантського уряду й польського підпілля до українців значний вплив справила німецька акція по створенню добровольчої стрілецької дивізії СС "Галичина". Рішення про створення цієї військової формації, яка мусила воювати на боці вермахта і складалася б з українців, було прийнято в Берліні внаслідок переговорів між представниками УЦК Фіголем і полковником Сушко з одного боку та німецькими партійними бонзами з іншого. 28 квітня 1943 р. у Львові було оголошено про початок вербування до дивізії. З метою проведення організованого набору, а також для здійснення опіки над солдатами губернатор дистрикту О.Вехтер створив спеціальний орган - Військову Управу на чолі з німецьким полковником, знавцем українських справ А.Бізанцем і українцем, засновником Фронту національної єдності Д.Паліївим.

У звітах представників Делегатури уряду і АК, а також в польській підпільній пресі присвячено багато уваги справі формування дивізії²⁸. У повідомленнях діячів департаменту інформації і преси йшлося, зокрема, про те, в яких умовах і атмосфері проходило

вербування української молоді та відправлення галицьких добровольців в період 17 липня - 18 серпня 1943 р. (переважно кандидатів на командні посади) на вишкіл до міст Дембиця, Брно Моравське, Щецин і Стральсундз²⁹. Поляки підкреслювали ту обставину, що незважаючи на декларування принципів добровільного її комплектування, німецька влада застосовувала примус до тих молодих хлопців, котрі на той час вже мали досвід служби у якихось військових формуваннях. Українська молодь 1920-1925 рр. народження, аби уникнути примусового вивезення на роботу до Німеччини, була змушена погодитися на вступ до дивізії.

Набір до неї на території дистрикту Галичина проходив з 2 по 10 травня 1942 р. Наприкінці травня його було завершено у Краківському, а наприкінці червня - у Варшавському дистриктах. Упродовж усього періоду формування дивізії представники німецької влади не зробили жодної заяви, яка б містила зобов'язання з їхнього боку щодо можливих у майбутньому політичних поступок на користь української справи. В оголошеному німцями з приводу початку набору до дивізії циркулярі йшлося єдине про можливість, що нібито відкривалися з цього часу для українців в їхній боротьбі з більшовиками за право вибороти собі нове місце у Європі.

24 травня О.Вехтер оголосив також про проведення в дистрикті реформи з реприватизації земельних угідь площею меншою ніж 20 га. На думку німців, реформа повинна була заохотити українську молодь до вступу до дивізії, оскільки передбачала парцеляцію вільної землі поміж українцями. Втім, як зазначали представники польських підпільних структур, усі не повернуті полякам земельні наділи місцева окупаційна адміністрація планувала розподілити не стільки поміж

українськими селянами, скільки передати їх у власність "заслужених" німців. Про відсутність будь-яких проукраїнських тенденцій в німецькій політиці яскраво свідчила також відмова окупаційної влади задовольнити вимогу українців про відкриття нової гімназії в Золочові³⁰.

Ставлення українського селянства та інтелігенції до справи формування дивізії було неоднаковим. Селяни негативно сприйняли факт створення подібної військової формації. Коли поширилася чутка про примусове включення до її складу працівників будівничих військ (Baundienst), сільська молодь масово з них дезертирувала. Серед 83 тис. осіб, які добровільно подали заяви на вступ до дивізії, медкомісія відібрала лише 21 тисячу. У багатьох місцях Галичини 90% добровільно зголосившихся становили молоді чоловіки, яким загрожувало вивезення до Німеччини.

Інтелігенція до вербування українців у військо поставилася прихильно, вважаючи позитивним явищем саму можливість отримати зброю. В українському щоденнику "Краківські вісті" від 9 травня 1943 р. Д.Паліїв стверджував, що зі створенням дивізії "Галичина" повторюється історія українських січових стрільців з 1918 р., але в кращих стартових умовах і за підтримки більш організованого та національно свідомого народу³¹. Через нестачу офіцерів отаман А.Лівіцький дав згоду на залучення до дивізії колишніх військових петлюрівської армії. Митрополит А. Шептицький призначив капеланів.

Першим серед зголосившихся воювати в складі дивізії був голова УЦК професор В.Кубійович. Він також пов'язував формування дивізії з військовими традиціями, які завжди, як він підкреслював, зберігалися в українському суспільстві і були започатковані ще за ча-

---

сів існування дружин київських князів та козацтва. Через рік у тих самих "Краківських вістях" в статті вміщеній в № 91 від 30 квітня, і написаній з нагоди святкування першої річниці дивізії, В.Кубійович скаже про те, що її створення було виявом не стільки сентиментально-патріотичних почуттів, скільки тверезого політичного розуму українського народу. Як зазначатиме голова УЦК: "Українське суспільство вірило, що прийде час, коли воно привітас бійців дивізії як переможців та героїв. Для тих, хто склав іспит і витримав дивізійний вишкіл, історія залишила велике призначення, а саме засвідчити перед усім світом не лише словом, але й збройним чином волю українського народу стати повноцінним членом і співтворцем нової Європи". Кубійовичу вторитиме інший український автор, який у № 95 від 28 квітня 1944 р. в газеті "Львівські вісті" підкреслюватиме, що, "створивши дивізію, український народ Галичини склав іспит на свою політичну дозрілість"³².

Уважно стежачи за подібними публікаціями в українській офіційній пресі, яка виходила українською і німецькою мовами, польські політики і військові зауважували, що за своїм характером ці публікації відрізнялися від гасел бандерівської політики. Остання усе більше ставала ворожою стосовно німців і навпаки шукала собі можливих союзників серед народів, які воювали проти Німеччини і Росії. Польські діячі підкреслювали, що ставлення бандерівців до нацистських намірів сформувати дивізію, яка б складалася з українців, було неоднозначним. В кількох місцевостях вони успішно бойкотували призов до війська, а в деяких дозволили своїм членам вступити до нього, але лише тому, що сподівалися підпорядкувати дивізію своєму впливові³³.

У серпневому випуску "Інформаційного бюлетеня" ГК АК наголошувалося на наступному: " Цілком зро-

---

зуміло, що головною причиною вступу українців до легіону є не стільки віра у перемогу Рейху, скільки прагнення до створення власної військової сили, нехай навіть на боці німців³⁴.

Польська підпільна преса інформувала громадськість про позицію польської сторони в справі створення галицької дивізії³⁵. Передусім, в "Інформаційному бюлетені" було опубліковано заяву Головного Представника уряду в країні, в якій стверджувалося, що: "...вступ до цієї формації польських громадян вважатиметься зрадою Польській державі і матиме найсуворіші наслідки"³⁶. В заяві зверталася також увага на те, що служба в дивізії створить у світової громадськості думку про бажання українського суспільства пов'язати себе з Німеччиною, а в майбутньому значно ускладнить співжиття українців з поляками у східних воєводствах. Подібні до цього погляди містили коментарі з приводу створення дивізії в іншому друкованому органі ГК АК і Делегатури уряду "Східне агентство". В ньому, зокрема, підкреслювалося, що організація дивізії напередодні поразки Німеччини, яка неминуче наближалася, є марнуванням крові української молоді і "пов'яже українську справу з ганебною і програною німецькою справою, компрометуючи українців в очах Америки і Англії"³⁷.

Українці виправдовували свої військові зв'язки з німцями аргументами, які були оприлюднені вже у 1945 р. в офіційному щоденному часописі "Газета польська", що виходив у Єрусалимі під редакцією відомого польського діяча, а в минулому міністра І. Матушевського. Ці аргументи були подані представникам польського підпілля, які звинувачували українців у колаборації з німцями. Прочитусмо їх стисло: "Ми не маємо іншого вибору. Нас очікує небезпесна бути заріза-

---

ними подібно до великої рогатої худоби. На те, що українців очікує в Галичині (в оригіналі написано "Малопольщі"), вказує поведінка Росії в Радянській Україні. Вже перед війною там знищено всю українську інтелігенцію, яка домагалася культурної автономії. Тенерішня поведінка Советів виглядає так, ніби вони намагаються знищити все українське плем'я. Відбуваються екзекуції мільйонів. Ми змушені до позірної співпраці з німцями перш за все тому, що, як виявляється, й ви, поляки, незважаючи на союз з Англією і Америкою, не маєте можливості перешкодити, щоб Совети на польських землях не поводитися, як найгірші варвари.

Отже, не думайте, що ми співпрацюємо з німцями для перемоги Німеччини. Ні, ми просто не хочемо, щоб перемога Англії і Америки, а також Польщі над Гітлером змогла застати нас в трунах. Тому ми будемо себе боронити"³⁸. Зауважимо, що оприлюднення української аргументації з приводу співпраці галичан з німцями робило честь І.Матушевському, якого навряд чи можна було запідозрити у якихось симпатіях до українців.

Не без уваги з польського боку залишилося також звернення в квітні 1943 р. української делегації на чолі з адвокатом Ю.Черевкою до Луцького гебітскомісара з пропозицією про утворення на території Луцька гето для поляків. Незабаром члени місцевого польського підпілля застрелили адвоката прямо в центрі міста³⁹.

Проте центральною проблемою для поляків в їхніх стосунках з українцями, у тому числі на переговорах між представниками обох підпільних рухів, була справа мордування польської людності на Волині, а пізніше і в Східній Галичині. Під тиском з боку німців, а також частини української громадськості, яка засудила вбивства поляків, українські політичні керівники на початку серпня 1943 р. виступили з низкою заяв про

необхідність збереження спокою в суспільстві. Так, 7 серпня, представники УЦК видали відозву "До українських громадян" за підписом В.Кубійовича та його заступника К.Паньківського із закликом не піддаватися на провокації, незважаючи "на шалену ворожу пропаганду і напади партизанських банд, жертвами яких стала велика кількість українців, насамперед, на Люблінщині". Ця відозва, у якій засуджувалися "безвідповідальні руки", що перебрали на себе право суду і смертної кари, поза сумнівом була спрямована проти ОУН-Б⁴⁰.

15 серпня з пастирським листом до українців звернувся митрополит А.Шептицький. У листі підкреслювалося: "...Неодноразово попереджав вже усіх вірних про страхітливі наслідки у разі недотримання п'ятої Божої заповіді, яка забороняє мордувати ближніх. Неодноразово застерігав від тих пристрастей, які відкривають людині шлях до злочину, що накладає на душу небесне прокляття, а на тіло - шляху невинно пролитої крові... Застерігав від злоби, від національної ненависті, партійних чвар, від прагнення до помсти ворогам. Сьогодні мушу ще раз повернутися до цього застерезення". А.Шептицький звертався до "всіх старших за віком та шанованих людей у кожній гміні" і не приховував того, що злочини скоює українська молодь. "... Ви, є їхніми батьками, - закликав митрополит, - а тому у цю важливу мить нашої історії доглядайте за своїми синами і намагайтеся їх уберегти від злочину, який би міг накликати на все суспільство велике нещастя"⁴¹.

Подібні до цього звернення листи із засудженням "гайдамацьких традицій", котрі, як підкреслювалося в пастирських посланнях, завжди спрямовувалися проти поляків, але погано відображалися на українцях, оголосили два інших представника греко-католицької церкви - єпископи Г.Хомишин і Й.Коциловський⁴². Після про-

---

тестів В.Кубійовича і А.Шептицького газета "Краківські вісті" також відмежувалася від мордувань поляків, виступивши "проти юнацтва і правління сліпих сил"⁴³.

Тим часом, у жовтні 1943 р., ОУН (СД) зробила повідомлення, у якому виразила жаль з приводу взаємних вбивств, в черговий раз вказуючи на те, що напруженість в українсько-польських стосунках спричинена попереднім правлінням польських урядів, невмирущим прагненням поляків до захоплення українських земель, мордуваннями українців на Люблінщині під час проведення німцями акції по виселенню місцевої людності, співпрацею поляків на Волині з німцями в складі допоміжної поліції. Українсько-польська ворожнеча, на думку керівників ОУН (СД), була також наслідком провокацій з боку Москви і Берліна. У повідомленні підкреслювалося, що: "ані український народ, ані Організація не мають нічого спільного з тими масовими вбивствами", ОУН (СД) засуджує їх і закликає усе українське суспільство до того, аби воно було чуйним до ворожих інспірацій та дотримувалося позиції, яка диктується інтересами національно-визвольної боротьби українського народу. Пасамкінець у повідомленні зазначалося, що всі стихійні акти терору, звідки б вони не походили, керівництво ОУН (СД) вважатиме за чужу агентурну роботу і рішуче їх поборюватиме⁴⁴. Наголосимо на тому, що заперечення ОУН (СД) своєї причетності до вбивств польського населення не відповідало реальному стану речей і свідчило про нещирість авторів цитованого документа.

Представники української інтелігенції у розмовах з поляками, а також під час публічних виступів, чим далі, тим частіше засуджували злочинні акції своїх співвітчизників, розуміючи їх шкідливі наслідки для самих українців, а водночас їхню безцільність з точки

зору реалізації українських державницьких прагнень. Важко було не погодитися з міркуваннями деяких з них, висловленими, скажімо, в збірнику статей та документів під загальним заголовком "Державність чи гайдамащина".

Наведемо для прикладу кілька думок українських політичних діячів з цього збірника, які свідчать про наявність в українському суспільстві тверезих поглядів щодо розв'язання проблем, які перед ним стояли. В одній із статей зазначалося наступне: "Нехай скажуть, де найти ту силу, що може і від Москви відірвати Україну, і у західних сусідів усі землі, населені українцями, відібрати... Ми такої сили поки що не бачимо навіть на обрії... Сила нашого народу велика, ми гаряче віримо у неї, але ж не треба і переоцінювати її". В іншому місці наголошувалося на такому: "Ясно одне: мати проти себе в ту рішучу хвилю, що вже наближається, і Схід і Захід, і Москву і Польщу - це значить опинитися в тій ситуації, в якій вже ми були в 1919 р., це значить бути знову переможеними". Автор статті приходив до висновку: "Отже, багато питань треба буде залагодити в майбутньому Україні зі своїми західними сусідами. Яким чином шлях збройний, як ми сказали, з огляду вже на одну тільки постійну небезпеку з боку Москви, є неможливим. Але мирним шляхом, шляхом дипломатичним, сусідським чимало справ можна буде залагодити, бо коли Українська держава буде зацікавлена в мирних відносинах з Польщею та Румунією, то й вони децю зацікавлені будуть в Україні"⁴⁵.

На жаль, люди з подібними поглядами не могли вплинути на ті сили, котрі несли відповідальність за вбивства польського населення. Не почутими залишалися голоси офіційної української преси про "лісову бестію, яка виходила вночі за здобиччю і мордува-

---

ла безборонну людність". Так само не мали відповіді чергові пастирські листи представників греко-католицької церкви, нові звернення пропагандистів з УЦК, що були зроблені під час березневих 1944 р. парад у Львові, на яких головною темою обговорення була справа організації протидії "акції ОУН". Двічі і дуже гостро засудив у своїх публічних виступах "гайдамацькі" ексцеси губернатор О.Вехтер. Так, зокрема, звертаючись до добровольців галицької дивізії, він заявив, що: "вони своєю кров'ю повинні змити ганьбу з українського народу"⁴⁶.

Не призвели також до послаблення взаємної ворожості налаштованості переговори між представниками АК і Делегатури уряду з одного боку та діячами обох фракцій ОУН з іншого. Офіційні розмови щодо досягнення порозуміння і можливої співпраці проводилися, як правило, у Варшаві та Львові, хоча відомі випадки українсько-польських контактів у Кракові, а також на Волині. У Варшаві одна з таких розмов відбулася ще до загострення українсько-польського конфлікту. В червні 1942 р. мельниківці уповноважили людину, яка не належала до ОУН, зав'язати контакт з авторитетними польськими політиками. Через неї полякам була передана готовність прихильників А.Мельника обговорити можливість опрацювання на майбутнє спільних засад антипімецької політики. При цьому мельниківці підкресливали, що наразі вірять у перемогу німців, і їхня політична лінія орієнтована на саме такий перебіг війни. У відповідності до цієї концепції ідеологічно "оброблялася" і та частина українського суспільства, що знаходилася під їхнім впливом.

Водночас мельниківці рахувалися з можливістю перемоги у війні Англії, хоча шанси останньої оцінювали лише на 25%. Тому ОУН-М на всякий

випадок прагнула перестрахуватися і для цього потребувала відповідної угоди з поляками. Мельниківці наголошували на тому, що наразі про будь-яку антипімецьку акцію з їхнього боку не могло бути й мови. На той час подібна акція була б безцільною. Однак, на їхню думку, вона стала б можливою пізніше, якщо Пімеччина "тріщатиме". За таких обставин укладена з поляками угода набрала б чинності⁴⁷.

Від березня 1943 р. з ініціативи бандерівців поляки проводили постійні консультації і з представниками цієї фракції. В документах АК і Делегатури уряду частіше всього в якості офіційного представника ОУН-Б на переговорах фігурує З.Матла ("Днепр")⁴⁸. Втім, як зазначав польський дослідник Р.Тожецький, в них брали участь з українського боку також Є.Врецьона, М.Степаняк, а після арешту Матли гестапо в другій половині 1943 р. і в першому кварталі 1944 р. - І.Гриньох ("Герасимовський"), М.Прокоп та В.Андрієвський⁴⁹. У Львові переговори проходили під патронатом командуючого Регіоном № 3 АК генерала К.Савицького. З польського боку в них брали участь як аківці, так і представники Делегатури уряду - вже згадувані майор Г.Похоський, С.Бездек, М.Хіровський, С.Піотровський та З.Залеський.

Як свідчать рапорти генерала К.Савицького, польська сторона не вірила у щирість запевнень "Днепра" під час переговорів стосовно непричетності ОУН-УПА до масових вбивств поляків. Навпаки вона була впевнена у тому, що антипольські акції носили запланований характер і були спрямовані "як проти інтелігенції, так і селян, які мешкали з українцями майже по-сусідські". Згадувався, наприклад, випадок, коли на території Яворівського повіту, німці перехопили список з прізвищами поляків, які підлягали знищенню, складе-

---

ний представниками місцевої української громадськості. Повідомлялося також про те, що на вагонах, якими відїздили галицькі добровольці зі Львова до дивізії СС "Галичина", можна було побачити напис: "Будемо воювати з більшовиками і поляками"⁵⁰.

Безперечно, поряд з достовірною інформацією, яка містилася в рапортах командуючого АК Львівського регіону, в його твердженнях було багато такого, що інакше як перебільшенням не назвеш. Навряд чи можна було погодитися, скажімо, із наступним зауваженням, що всі українські політичні угруповання, легальні (УЦК) і нелегальні, а також український клір мовчали в справі мордувань поляків. Вище наводилися приклади цілком протилежної позиції українських політичних і громадських діячів, хоча виступили останні з приводу скоєних на Волині злочинів уже після відставки К.Савицького. Поки він очолював АК у Львові і відповідав за місцеві українські справи, генерал вимагав від ОУН публічної декларації із засудженням антипольських акцій, вважаючи, що це є необхідною умовою проведення переговорів між поляками і українцями. Упродовж весни і літа 1943 р. такої декларації не з'явилося.

На початку вересня 1943 р. українська сторона знову звернулася до польської і запропонувала їй продовжити переговори. В документах Делегатури уряду з цього приводу зазначено: "Радянський наступ триває і це породжує в українському суспільстві відчуття пригніченості... Деякі з українських львівських діячів навіть резервують квартири у Варшаві"⁵¹. Слід гадати, що жовтнева публічна заява ОУН (СД) з приводу антипольських виступів і була відповіддю на вимоги поляків, висунутих під час переговорів, засудити вбивства. Навряд чи її зміст відповідав тому, що бажала бачити

в подібній декларації польська сторона. Тим більше, що ця заява ніяким чином не вплинула на зменшення кількості нападів на польську людину на Волині. Навпаки наприкінці 1943 - початку 1944 рр. антипольський терор поширився і на територію Східної Галичини.

З метою надання допомоги численним жертвам з польського боку у Львові постав "Громадський комітет допомоги жертвам терору". 20 лютого 1944 р. комітет видав відозву, у якій закликав всіх поляків - мешканців Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств збирати кошти для родин загиблих і поранених. З цього приводу у відозві зазначалося: "... Сотні польських селян залишилися без даху над головою, багато жінок втратили чоловіків, а діти батьків. Обов'язком усього польського суспільства є надання жертвам терору можливої допомоги у вигляді притулку, продуктів харчування, одягу, грошей. Ніхто не може ухилитися від участі у цій акції, яка повинна стати виявленням національної солідарності..." Створений зусиллями поляків грошовий фонд знаходився під контролем одного з департаментів Делегатури уряду - Керівництва підпільної боротьби⁵².

Тим часом, за повідомленням діячів Східної секції департаменту інформації і преси Делегатури уряду, 21 січня 1944 р., Провід ОУН-Б в черговий раз звернувся до львівського окружного делегата з пропозицією негайно розпочати переговори, на яких українці і поляки спробували б нарешті досягти порозуміння по всім спірним питанням. В якості арбітра українська сторона пропонувала уторців.

Переговори відбулися у Львові 8 лютого. Обговорювалися дві проблеми: видання спільної українсько-польської декларації щодо територіальних претензій Рад, а також прийняття заходів, які унеможли-

---

вили б подальші вбивства як поляків, так і українців. Представники ОУН зобов'язалися видати протягом 5 днів відповідну декларацію від себе, яка мала заперечити законність територіальних претензій Рад і спростувати тезу про добровільний характер участі українського населення в плебісциті 1939 р. Стосовно скоєних вбивств українська сторона запропонувала створити змішану комісію, яка повинна була опрацювати план запобігання кривавим українсько-польським порухам⁵³.

8 березня 1944 р. відбулася ще одна зустріч представників обох підпільних рухів. І цього разу сторонам не вдалося домовитись, щоб об'єднати свої зусилля у боротьбі проти "нового окупанта" західноукраїнських земель, або щоб принаймні посприяти обмеженню українсько-польської ворожнечі. Польські учасники зустрічі, дотримуючись вказівок свого прем'єра Ст.Міколайчика* та його заступника - Головного Представника уряду в країні Я.Янковського, не могли погодитися на пропозицію ОУН про проведення спільної боротьби проти Червоної Армії. Українські учасники зустрічі, зі свого боку, продовжували переконувати партнерів по переговорах у тому, що ОУН (СД) не несе відповідальності за антипольський терор, що він виник довільно і з вини самих поляків⁵⁴.

Контакти між представниками АК і ОУН-УПА мали місце навіть під час радянсько-німецьких боїв за Львів, коли місцеві загони АК надавали допомогу підрозділам Червоної Армії і відверто не рахувалися з вимогами української сторони. Чимало тоді на території Львівщині відбулося і збройних сутичок між українськими і польськими збройними формуваннями. За по-

---

* Після загибелі у авіакатастрофі в липні 1943 р. генерала В.Сікорського польський емігрантський уряд очолив діяч селянського руху Ст.Міколайчик.

відомленням газети львівських ендеків "Слово польське" від 27 липня 1944 р. одна з таких сутичок сталася у самому Львові під час боїв за Собор Святого Юра⁵⁵.

Водночас польські документи фіксують випадки досягнення домовленостей про спільність дій в боротьбі проти Рад між окремими командирами загонів УПА і представниками вермахту. На думку діячів польського підпілля, одна з таких угод, наприклад, була укладена в період 4-18 травня 1944 р. у м.Бобрка. УПА зобов'язалася ліквідувати більшовицькі партизанські загони в тилу німецьких військ, а також проводити диверсії в тилу Червоної Армії⁵⁶.

Новому етапу загострення українсько-польських взаємин сприяли дії радянської влади в Західній Україні, спрямовані на мобілізацію місцевого населення до Червоної Армії, залучення його до роботи в місцевих адміністративних органах, міліції, так званих "винищувальних батальйонах" ("стрибках"), а також обмін населенням, що проходив у відповідності до підписаної 9 вересня 1944 р. угоди між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ІКНВ).

У рапорті від 8 серпня 1944 р. про ситуацію в Чортківському інспектораті Тернопільського округу АК його командуючий капітан С.Чернецький ("Вісниця") зазначав: "З першого погляду ставлення Рад до поляків нібито прихильне. Більшовики приймають їх в усі адміністративні установи, однак прагнуть до того, щоб повсюдно були представлені також українці, підкреслюючи цим, що останні є спадкоємцями цих територій. Вже за Рад у Борціві сталися випадки мордування поляків українськими бандами. У відповідь на польську інтерпретацію з приводу того, чому Ради не реагують на це, комендант місцевого винищувального батальйону пожалкував за тим, що німці не вимордували всіх поляків"⁵⁷.

Варто зауважити, що окремі керівники польського підпілля, зокрема, наступник Ю. Чижевського на посаді львівського окружного делегата уряду А. Островський доклав багато зусиль, заохочуючи поляків до вступу у винищувальні батальйони, діяльність яких була спрямована, головним чином, на знищення українського незалежницького руху. Проте переконувати поляків у необхідності "співпраці з Радами", а на території Польщі - з ПКНВ і не було потреби. Той з них, хто бажав вижити, мав або виїхати у безпечне місце, або змушений був співпрацювати. Доля українців була подібною. Щодо поляків, то різниця між ними полягала лише у тому, що одні свідомо йшли у різного роду військові формування, щоб отримати зброю і помститися українцям, інші таким чином рятували життя своє і своєї родини. Чимало бійців АК отримали посвідчення учасників партизанського руху і незабаром опинилися у "стрибках". Поряд з цим близько 50 тис. бійців польського антинімецького руху Опору наприкінці війни знаходилося в радянських і польських концтаборах.

В документах ОУН радянська дійсність, після повернення в Західну Україну Червоної Армії, була представлена таким чином: "Всі бояться вже не так більшовиків, як новоствореної польської поліції, яка беззупинно шастає по селах, ревізує і тероризує населення. Поляки сильно підбадьорені і мають великі привілеї. Поляки на мобілізацію йдуть залежно від терену. З Борщівщини і Копичинеччини йшли масово, окремими відділами, з прапорками і піснями. Зі Скалатчини йшли разом з українцями і розділилися щойно у с. Стриївці під Збаражем..."

Польської поліції є по селах багато, наприклад, в с. Вікно - 48 осіб, в с. Сороцьке - 24, а польське село

Боричівка на Теробовлянщині озброїло всіх чоловіків і йшло на акцію на українські села Ілавче та Глещаву. Були поляки навіть з косами і вилами. Оточували село з вечора, а ранком йшло у село НКВД і робило труси по хатах... Фактом є те, що від поляків потерпають села, в яких ОУН протипольської акції не проводила, а по селах де були навіть невеличкі акції, поляки сидять тихо"⁵⁸.

Українсько-польська боротьба точилася по обидва боки нового кордону. АК і УПА мстилися одна одній, а водночас і цивільному населенню за давні образи і нові жертви, за "співпрацю з ворогом" і небажання зрозуміти позицію протилежної сторони, за необхідність евакуації співвітчизників з родинних земель. Дуже часто траплялися випадки просто пограбувань і вбивств людей обох національностей аби запобігти вивезенню з країни майна. Трагічними символами українсько-польських взаємин на завершальному етапі війни стала доля мешканців сіл Павлокома Перемишльського повіту, де у березні 1945 р. загопи АК вбили 365 українців, Піскоровиці Ярославського повіту, де у квітні 1945 р. в результаті дій бійців Народових Сил Збройних (НСЗ) загинуло понад 100 осіб, Верховини Красноставського повіту, де у червні 1945 р. загопи НСЗ знову винищили близько 200 українських чоловіків, жінок та дітей⁵⁹. Чимало жертв в цей період було також серед польського населення з вини УПА.

Цікаво, що і на завершальному етапі війни між українським і польським підпільними рухами робилися спроби дійти згоди та налагодити співпрацю. Про це свідчать доповідні записки заступника наркома внутрішніх справ УРСР Т.Кальненка секретарю ЦК Компартії України Д.С.Коротченко. Процитуюмо уривок однієї з них: "У районах Любачівський, Ярославський, Лісковський, Перемишльський і частково Томашів-

---

ський, Грубешівський в бандугрупованнях АК і УПА нараховується понад 15 тис. осіб. Характерно, що останнім часом між АК і ОУН не зареєстровано жодної збройної сутички, а навпаки, за вказівкою центральних проводів між УПА і АК йдуть переговори щодо спільних дій збройними з'єднаннями проти заходів Радянської влади і Польського Тимчасового Уряду. Згідно даних від 22 квітня 1945 р. група аківських офіцерів на чотирьох підводах з Ярославського району їздила до Любачівського району для переговорів з УПА про спільні дії. Переговори проходили у лісі неподалік від с. Башня Любачівського району"⁶⁰.

Проте, оскільки між учорашніми ворогами, а сьогоднішніми партнерами "по неволі" залишалася маса суперечностей, то про дійсну співпрацю можна було лише мріяти. От який, наприклад, робився висновок представниками ОУН-Б у липні 1945 р. щодо перспектив співробітництва з правонаступницею АК, організацією "Вольношч і Незавіслошч" (ВіН): "...Поляки, добре знаючи, що з українцями братній союз ніколи не буде побудований на платформі рівний з рівним, намагаються трактувати теперішні наші добрі відносини як хвилю часу. Незважаючи на те, що політики з "ВіН" назовні намагаються бути добрими приятелями, виказувати нам співчуття, але в дійсності зовсім нічого не роблять для того, щоб приготувати свій народ до твердого союзу з нами. На кожному кроці, чи в підпільних летючках, чи в піснях, чи в приватній розмові, вони все ще мають великі претензії до західних земель України і вірять у те, що ці землі будуть їхніми"⁶¹.

Висновки, які варто зробити проаналізувавши політику польського емігрантського уряду і польського підпілля в українському питанні в 1942-1945 рр., полягають у наступному. Протягом усього

зазначеного періоду в польській політичній думці щодо українства переважали дві тенденції. Перша з них відбивала погляди націоналістичних і "кресових" кіл польського суспільства, які ігнорували існування української проблеми, заперечували можливість будь-яких переговорів з українською стороною, не вважаючи її за гідного партнера, постійно погрожували карами за "колаборацію з німцями", виступали проти українських незалежницьких прагнень і ідеї побудови самостійної України хай навіть на Наддніпрянщині, пропонували здійснити примусове переселення українців до СРСР, а також розпорозити їх по всій території Польщі з метою асиміляції в польському середовищі. Підкреслимо, що на наш погляд, саме ці концепції в значній мірі лягли у подальшому в основу діяльності польських комуністів під час проведення останніми переселень української людності у 1944-1946 рр., а також акції "Вісла" в 1947 р.

Друга тенденція відображала погляди поміркованих політичних кіл польського суспільства (демократів, людовців, соціалістів), які намагалися, якщо не припинити, то у всякому випадку обмежити українсько-польську ворожнечу і залучити західних українців до антигітлерівської коаліції. Ці політичні сили в окупованій країні і на еміграції висловлювалися за підтримку ідеї створення незалежної України за р.Збруч і зрівняння в правах з поляками на засадах "рівні права - рівні обов'язки" тих українців, які побажали б залишитися в кордонах Речісполитої.

Безперечно, останнього для ОУП, яка до кінця війни залишалася найбільш репрезентативною силою західноукраїнського суспільства, було недостатньо. Те, що не ставилося під найменший сумнів жодним політичним і військовим угрупованням Польщі, а са-

---

ме доконечність збереження непорушності східних кордонів країни, якраз і стало головною перешкодою для українського націоналістичного руху в справі досягнення згоди і налагодженні співпраці з польським підпіллям. Навряд чи можна, на нашу думку, звинувачувати якусь із сторін у тому, що вона не пішла на поступки іншій. Історичний досвід свідчить про те, що жодна країна чи народ ще не зрєкалися добровільно придбаних раніше земель, або тих, які вони вважали своїми.

Українсько-польській співпраці в роки Другої світової війни завадила також різниця у виборі поляками і українцями партнера в боротьбі за незалежність і у визначенні їх головного ворога. Для всіх без винятку польських політичних сил таким партнером були країни західної демократії, а також СРСР - "союзник наших союзників", тоді як ворогом № 1 - нацистська Німеччина. З цієї причини поляки ніяким чином не могли пристати на українські пропозиції активно виступити проти Червоної Армії.

Обидві фракції ОУН, навпаки, свого головного ворога вбачали в СРСР, а у ставленні до партнера, яким, як вони тривалий час вважали, могла бути лише Німеччина, існували відмінності. Якщо ОУН-М протягом усієї війни була схильна до співпраці з Берліном, то ОУН-Б і підпорядкована їй УПА, визнавши Німеччину також своїм ворогом (хоча і другорядним), від 1943 р. робили ставку на власні сили. Прийняти польські пропозиції про співпрацю в рамках антигітлерівської коаліції ОУН-Б не могла з огляду на належність до цієї коаліції СРСР, у разі перемоги якого, як це і сталося, ні про яку УССД говорити вже не доводилося.

ПІСЛЯМОВА

Останнім часом нерідко доводиться замислюватись над тим, чи зможуть коли-небудь ті, хто формує громадську думку (політики, журналісти, науковці) подолати в собі звичку, при оцінці історичного минулого, кидатися з одного боку в інший: від його очорнення до ідеалізації або навпаки? Чи буде коли-небудь українське суспільство здатне поглянути на власну історію спокійно, без національно-політичної упередженості та емоційних перебільшень? Від цього залежатиме не лише об'єктивне сприйняття такої складної проблеми, якою є проблема ОУН-УПА. Вдало використаний історичний досвід, яким би він не був, обереже наше суспільство від нових помилок і допоможе побудувати таку країну, якою пишатимемося і ми й увесь світ.

Стосовно ОУН-УПА підкреслимо, що серед численних помилок (якщо не сказати злочинів), котрих припустилися представники цих двох структур, деполонізація західноукраїнських земель, тобто спроба повернути собі ці землі шляхом насильницького усунення з них тих, хто цьому заважав, була, на нашу думку, чи не найбільшою. Звичайно такі форми і методи боротьби пояснювалися багатьма чинниками і відповідали тодішнім обставинам. Адже оунівці, оголосивши війну на три фронти, головним гаслом своєї боротьби фактично зробили наступше: чим більше жертв (як серед чужих, так і серед своїх), тим певніше буде самостійна Україна і голоснішою буде наша слава. Про саме такі погляди керівників українських націоналістів дуже добре сказано у книзі, написаній на основі спогадів дітяча ОУН-УПА Л.С.Павлишина. Зацитуємо невеличкий уривок: "...Я цю ідеологію розумів так, що навіть у ви-

---

падку фіаско в цій війні, з погляду історичної перспективи, жертви не будуть даремними. Адже про жертви козаків, гайдамаків, усусусів (українські січові стрільці - авт.) складено пісні, живуть легенди. Головне, дух свободи з нашого народу не вивірюється і не вивіриться ніколи. Бо й у боротьбі за свободу жодні жертви не можуть бути завеликими, як твердять наші провідники..."¹. Де ж там цінувати чесьь життя, коли не цінували власного.

Завершити ж пропоновану працю ми хотіли б словами з настирського листа єпископа Григорія Хомишина, які були ним написані понад півстоліття тому, але до сьогодні, на наш погляд, зберігають актуальність: "...Хоча і не бракувало нам великих і талановитих державних мужів, однак наш народ не зумів здобути державність ані у княжі, ані у козацькі, ані у теперішні часи. Численні вороги України згинули і слід по них прохолов, але головний її ворог - анархія - завжди залишався... Створити державу дуже важко, але ще важче нею управляти. Для розбудови держави недостатньо рук, які б брали, ані кишені, в котру б ховали, ані теж широких уст, які б кричали, але треба мудрих і розважливих помислів, чистих рук і шляхетних душ..."² До цього можна додати лише єдине, що анархія завжди долалася тільки за умови єдності і співпраці між усіма громадянами незалежно від їхніх політичних уподобань і національних пристрастей.

ПРИМІТКИ

До вступу:

¹ Izdebski A. Kapitan Golebiewski żołnierz Miedzymorza. - Krakow, 1993. - S. 1-10.

² Текст заяви за підписом Голови Головного правління Світового союзу воїнів АК Ол.Тишкевича в колекції автора.

³ Galazka W. Stan i perspektywy sledztw w sprawach dotyczących zbrodni nacjonalistów ukraińskich //Polska i Ukraina po II wojnie światowej. - Rzeszow; 1998. - S. 345-352.

⁴ Michnik A. Rana Wolynia //Gazeta Wyborcza. - 1995/ - 10-12 listopada. - S. 18-19.

До першого розділу:

¹ Archiwum Akt Nowych (далі ААН), Oddział VI, Sygn. 202/III t. 203. - k. 5; Sygn. 203/XV t. 45. - k. 79;

² ААН, Sygn. 203/XV t. 46. - k. 53; Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1993. - s. 13.

³ ААН, Sygn. 202/III t. 203. - k. 5.

⁴ Ibidem. - Sygn. 203/XV t. 42. - k. 7.

⁵ Materiały i Dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego (далі MiD WII), Sygn. III/49/217. - k. 2. Варто відзначити, що у деяких місцевостях відступаючі групи польського війська також вдалися до насильств по відношенню до українського населення, яке не приховувало своїх радісних почуттів з приводу поразки поляків.

⁶ ААН, Sygn. 203/XV t. 42. - k. 8.

⁷ Ibidem. - Sygn. 202/III t. 203. - k. 6.

⁸ Zakład Historii Ruchu Ludowego (далі ZHRL), Archiwum prof. St.Kota, Sygn. 394. - k. 68-70.

⁹ ААН, Sygn. 202/III t. 134. - k. 300.

¹⁰ ZHRL, Archiwum prof. St.Kota, Sygn. 394. - k. 70-73.

¹¹ ААН, Sygn. 202/III t. 203. - k. 6; Sygn. 203/XV t. 42. - k. 8.

¹² ZHRL, Archiwum prof. St.Kota, Sygn. 394. - k. 110-111.

¹³ Ibidem. - k. 118.

¹⁴ Ibidem. - k. 111.

15 ZHRL, Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego (CKRI.), Sygn. 34. - k. 1-293; Archiwum prof. St.Kota, Sygn. 394. - k. 1-118.

16 Ibidem. - k. 54.

17 Ibidem. - k. 58-59.

18 Armia Krajowa w dokumentach. - T.VI. - London, 1989. - S. 4-5.

19 Torzecki R. Kontakty polsko-ukrainskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939-1944). - Dzieje najnowsze. - 1981. - №1-2. - S.319-346; Польські прометеїсти (пілсудчики) в 20-30-х роках передбачали можливість зіткнення демократичного Заходу з більшовицьким режимом СРСР, результатом якого мав бути розпад багатонаціональної радянської імперії. На думку прихильників цієї доктрини, визволенням, але політично і національно недостатньо зрілим народам, Польща повинна була надати допомогу у формуванні власної державності. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції в якій займатиме II Річчосполита. Див. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1971.

20 Незважаючи на сумніви В.Сікорського щодо можливості повернення до прометеїстичної політики, в одному з пунктів декларації уряду від 18 грудня 1939 р. йшлося про необхідність створення у післявоєнному світі союзу слов'янських держав Центральної і Південно-Східної Європи у формі конфедерації, котра охоплювала б територію від Балтійського до Чорного і Адриатичного морів. Див. Kwiatkowski M. Rząd i Rada Narodowa R.P. w świetle faktów i dokumentów od wrzesnia 1939 do lutego 1942. - Londyn, 1942. - s. 18-19.

21 ZHRL, Archiwum prof. St.Kota, Sygn. 407. - k. 1-2.

22 Ibidem. - Sygn. 396. - k. 109-117.

23 Ibidem. - Sygn. 402. - k. 28-37.

24 Ibidem. - k. 42-56.

25 Ibidem. - k. 57-63.

26 Ibidem. - Sygn. 410. - k. 16-22.

27 Ibidem. - Sygn. 396. - k. 136-141.

28 Zamojski J. Konferencja belgradzka w 1940 r.// Najnowsze Dzieje Polski 1939-1945. - 1960. - t. X. - s. 191-238.

29 MiD WIII, Sygn. III/21/16, cz. IV (a). - k. 56-57.

30 Ibidem. - S.108-109; Armia Krajowa w dokumentach. - T.II. - London, 1973. - S. 138-139.

31 Ibidem.

³² Jaroszynski W., Klembukowski B., Tokarczuk E. Luny nad Puczwa i Bugiem. Walki oddzialow AK i BCh w Obwodzie Hrubieszowskim w latach 1939-1944. - Zamosc, 1992. - S.22.

³³ На цю тему дивись напр.: З.Книш. В яскині лева. Українець у польському підпіллі. Торонто, 1976. - С.121.

³⁴ ZHRL, CKRL, Sygn. 34. - k. 176. У доступних автору матеріалах не знайдено іншої інформації, яка б уточнювала дані про згадані переговори.

³⁵ Ibidem. - Sygn. 42. - К. 24-25. Поза сумнівом українські учасники цих переговорів представляли інтереси ундовсько-петлюрівських кіл. Члени ОУН у переважній більшості (як мельниківці, так і бандерівці) у 1940 р. виступали проти співпраці не лише з поляками, а й з "альянтами". Незадовго до цих переговорів у травні 1940 р. в українському часописі "Свобода", що виходив у США, з'явилася стаття представника проводу ОУН Є.Онацького "Наша нейтральність та ідеологічна війна". В ній таким чином було висловлено позицію ОУН щодо війни країн західної демократії проти Німеччини: "... Не маємо жодної підстави воювати на боці альянтів, бо вони підтримують шалені наміри Польщі, так само, як не маємо жодної підстави воювати на боці німецького Рейху, котрий віддав Західну Україну Москві. Жодна із воюючих сторін не висунула української проблеми, а коли б навіть ця проблема була висунута, то й тоді спершу необхідно уважно придивитися до того, наскільки цей крок щирий та реальний. Нашою найбільшою і, зрештою сдиною, с проблемою згуртування всіх власних сил, щоб солідарно виступити не в момент гігантської боротьби нині воюючих держав, а тоді, коли їхні сили вичерпаються, коли противники захочуть спокою та відпочинку". - Partacz Cz. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego państwa podziemnego w latach 1939-1945 //Polska-Ukraina: trudne pytania. - Т.4. - Warszawa, 1999. - S. 121.

³⁶ ZHRL, CKRL, Sygn. 42. - К. 8; Armia Krajowa w dokumentach. - Т.І. - London, 1970. - S. 267.

³⁷ Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Op. cit. - S. 278.

³⁸ LAN, Sygn. 202/ III/ 134. - К. 279-311; Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Op. cit. - S. 53-54, 61-64.

³⁹ Державний архів Служби безпеки України (ДА СБУ), Ф. 16, Оп. 33, Спр. 44. - Арк. 15-19.

⁴⁰ MiD WIII, Sygn. III/49/176. - К. 1-50.

⁴¹ Ibidem. - К. 23. Вже 13 березня 1941 р. у центральному підпільному друкованому органі ЗВЗ "Інформаційному бюлетені"

з'явилися повідомлення про рух німецьких військ у східному напрямку і робився висновок про підготовку Німеччини до нападу на СРСР.

⁴² ААН, Sygn. 202/ III/ 134. - К.308.

⁴³ Ibidem. - Sygn. 203 / XV/ 42 - К. 7. Так само щиро і з надіями на краще життя поляки вітали німецьку армію у вересні 1939 р. у багатьох місцевостях західних районів Польщі. - Karta. - № 10. - 1993. - S. 11.

⁴⁴ Ibidem. - Sygn. 202 / III/ 134 - К. 310.

⁴⁵ Ibidem. - К. 311.

⁴⁶ Ibidem. - К. 309. Після укладення під тиском англійців в Лондоні польсько-радянської політичної угоди від 30 липня 1941 р. і військової угоди від 14 серпня 1941 р. емігрантський уряд генерала В.Сікорського розпочав співпрацю з Москвою, зокрема, в питаннях організації розвіддільності в тилу німецької армії, а також формування на території СРСР армії, до якої мали увійти польські військовополонені.

⁴⁷ Ibidem. - К.272-273; Armia Krajowa w dokumentach. - Т.ІІ. - S. 143-144. Про спроби бандерівців і мельниківців нав'язати контакт з представниками країн західної демократії упродовж 1939-1943 рр. майже нічого не відомо.

⁴⁸ ААН, Sygn. 202/ III/ 134. - К.273.

⁴⁹ Ibidem. - Sygn. 203/ XV/ 3. - К.31.

⁵⁰ Torzecki R. Polacy i ukraincy. Op. cit. - S.173, 181.

⁵¹ Armia Krajowa w dokumentach. - Т.ІІ. - S.142.

⁵² MiD WIH, Sygn. III/33/ 81. - К. 5-6.

⁵³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ), Ф.1, Оп.22, Спр.76. - Арк. 51-52.

⁵⁴ ААН, Sygn. 203/ XV / 42. - К.7.

До другого розділу:

¹ Torzecki R. Polacy i ukraincy. Op. cit. - 349 S.; Olszanski T.A. Walki polsko-ukrainskie 1943-1947 //Zeszyty historyczne. - 1989. - № 90. - S. 159-199; Motyka G. Konflikt polsko-ukrainski na Wolynia w swietle polskiej historiografii //Przegląd wschodni. - 1997. - Т. IV. - Z. 1(13). - S. 219-226.

² ЦДАГОУ, Ф. 62, Оп.1, Ч. 1, Спр.227.- Арк. 56-74.

³ ААН, Sygn. 202/ III / 133. - К.23, 25.

- 4 Nasze Ziemię Wschodnie.- № 3. - IV-V 1943. - S. 6-7.
- 5 AAN, Sygn. 202/ III / 11. - K.16.
- 6 Ibidem. - Sygn. 202 / III/ 121 - K. 375.
- 7 Ibidem. - Sygn. 203 / XV/ 45 - K. 82 (a).
- 8 Про характер цих переговорів повідомляється у звітах представників волинської Делегатури уряду. Ibidem. - Sygn. 202 / II/ 51 - K. 120.
- 9 Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. - Лас Вегас, 1997. - С. 196-197.
- 10 AAN, Sygn. 202/ III / 11. - K.6.
- 11 Ibidem.
- 12 Ibidem. - Sygn. 203 / XV/ 44 - K. 12, 13.
- 13 Ibidem. - K. 37.
- 14 Ibidem. - Sygn. 203 / XV/ 44 - K. 6.
- 15 Звернення до поляків волинського окружного делегата уряду від 28 липня 1943 р. з вимогою у будь-якому випадку не вступати на службу до німецької поліції і із зазначенням того, що це є важким злочином стосовно польського народу, див.: ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 22, Спр. 75. - Арк. 111.
- 16 Про стан організації польської поліції на Волині див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ), Ф.3833, Оп. 2, Спр.58.- Арк. 15-38.
- 17 Так само. - Оп. 1, Спр. 91. - Арк. 53.
- 18 Так само. - Арк. 52-54.
- 19 Так само. - Арк. 52, 55, 63-64 та ін.; ЦДАГОУ, Ф.62, Оп. 1, Спр. 253. - Арк. 84; Спр. 254. - Арк. 36 та ін.; AAN, Sygn. 202/ III / 121. - K.130-131, 374.
- 20 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 2, Спр.91.- Арк. 51.
- 21 AAN, Sygn. 202/ III / 122. - K.82.
- 22 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.86.- Арк. 23-27.
- 23 Так само. - Спр. 91. - Арк. 61.
- 24 Olszanski T.A. Walki polsko-ukrainskie 1943-1947. Op. cit.; Субтельний О. Україна: історія. - Київ, 1991. - С. 408-409.
- 25 Літопис УІА. Т.2. Волинь і Поділля: німецька окупація.

- Книга друга. - Торонто, 1985. - С. 47-57.
- 26 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.91.- Арк. 61.
- 27 Так само; ААН, Sygn. 202/ III / 121. - К.374.
- 28 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.91.- Арк. 61.
- 29 ЦДАГОУ, Ф.57, Оп. 4, Спр. 237. - Арк. 59.
- 30 Так само. - Спр.240.- Арк. 32.
- 31 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.91.- Арк. 68.
- 32 Літопис УПА. Вказ. праця. - Т.6. - С. 85.
- 33 Armia Krajowa w dokumentach. Op. cit. - Т.III. - S. 4-5.
- 34 Ibidem. - S. 34.
- 35 Ibidem. - S. 58-59.
- 36 Biuletyn Informacyjny. - 27.V.1943. - № 21. - S. 5.
- 37 Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. - Мюнхен, 1953. - С. 39.
- 38 Peretiatkowicz A. Wolynska samoobrona w dorzeczu Horynia. Katowice, 1997. - S. 132-139; Piotrowski Cz. Krwawe zniwa. Za Styrem, Horyniem i Slucza. - Warszawa, 1995. - S. 100-101.
- 39 Piotrowski Cz. Krwawe zniwa. Op. cit.- S. 104; ААН, Sygn. 202/ III / 121. - К.130.
- 40 Piotrowski Cz. Przech Wolyn i Polesie na Podlasie. - Warszawa, 1998. - S. 39-41; Отаман Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. - Київ, Торонто, Нью-Йорк, 1996. - С. 36; Наприкінці жовтня 1943 р., як тільки німці ліквідували військовий пункт в с.Бистриці Людвінольського району на Костопільщині і перенесли його до Березни польські партизани спалили вцієнт рідне село отамана Т.Боровця-Бульби. - ААН, Sygn. 202/ III / 121. - К.131.
- 41 Filar W. Wolyn w latach 1939-1944 //Przed akcja "Wisla" byl Wolyn. - Warszawa, 1997. - S. 33; Motyka G. Tak bylo w Bieszczadach; Warszawa, 1999. - S. 112; Romanowski W. ZWZ - AK na Wolyniu 1939-1944. - Lublin, 1993. - S. 268.
- 42 ААН, Sygn. 202/ III / 121. - К.371.
- 43 Filar W. Wolyn w latach 1939-1944. Op. cit.- S. 35.
- 44 ААН, Sygn. 203/ XV / 42. - К.9-12.
- 45 Armia Krajowa w dokumentach. Op. cit. - Т.III. - S.92-93.

---

⁴⁶ Gabinet rękopisów biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (далі Biblioteka UW), Sygn. 2131. - S.7-9.

⁴⁷ ЛАН, Sygn. 203/ XV / 41. - К. 69.

⁴⁸ Ibidem. - Sygn. 202 / III/ 121 - К. 131; Дивись також звіт про військову акцію 1-ої групи УПА від 27 липня 1943 р. в: Літонис УПА. Нова серія. Т.2. Волинь і Полісся: УПА та загілля 1943-1944. - Київ, Торонто, 1999. - С. 173-176. Порівняй з: Грабенко В. В перегах УПА в Костопільському районі (спогади з 1944 р.) Літонис УПА. Т.5. - С. 81-83.

⁴⁹ ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 22, Спр. 58. - Арк. 7.

⁵⁰ Так само. - Спр.75.- Арк. 43. Згідно з даними Польського опікунського комітету через прикордонний пункт в Кам'янці Струмівській пройшло 45 тис. втікачів з Волині. 1500 осіб були працевлаштовані в Східній Галичині, решта подалася до Центральної Польщі. Sygn. 202/ III/ 213. - К. 122.

⁵¹ Piotrowski Cz. Krwawe zniwa. Op. cit.- S. 94, 109; Soltysiak G. Huta Stepanska //Karta . - № 8. - 1992. - S. 66-82; Cybulski H.Czerwone nosce. - Warszawa, 1966. - S. 112-113, 188, 270, 289, 297-303; Romanowski W. ZWZ. - АК на Wołyniu 1939-1944. Op. cit. - S.105-106, 169, 230, 255, 258, 305-306, 308; Peretiatkowicz A. Samoobrona ludności polskiej na Wołyniu w latach 1943-1944 // Armia Krajowa na Wołyniu. - Warszawa, 1994. - S.33-44; Peretiatkowicz A. Polska samoobrona w okolicach Lucka. - Katowice _ 1995. - S. 44, 94, 122-126, 178; ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 22, Спр. 41. - Арк. 6; Спр. 75. - Арк. 43; Оп. 23., Ч. I. , Спр. 915. - Арк. 3-4; Ф.62. Оп. 1, Спр. 253. - Арк. 11, 84, 132; Спр. 254. - Арк. 36; В жовтні 1943 р. українські партизани частково спалили польське село Ягувка Людвипольського району на Костопільщині. Члени місцевої бази самооборони мали кільканадцять гвинтівок. До того ж в селі несли патруль кілька польських поліцаїв. Навпевно завдяки цьому під час бою полякам вдалося захопити в полон одного з нападників. В актах Делегатури уряду зберігся протокол його допиту. На запитання чому він бере участь у мордуванні поляків останній відповів, що цього не знає, що йому наказав це робити його полковник, а той

мудріше і ліше знає, що слід робити. На друге запитання про його функції, нападник зауважив, що є поручником роти "сокирників". Далі на підставі зізнань українця поляки у звіті переказували методику ведення бою бандерівцями. Спочатку добре озброєний загін УПА мусив зламати опір членів самооборони, а потім вже наставав час "сокирників", які ходили по хатах і мордували людей тим, що мали під рукою. - ААН, Sygn. 202/ III / 121. - К. 131.

⁵² Biuletyn Informacyjny Ziemi Czerwieskiej. - 29.VIII.1943. - S. 8.

⁵³ Turowski J. Pozoga walki 27 Wolynskiej dywizji АК. - Warszawa, 1990. - S. 49-50.

⁵⁴ Содол П. Українська повстанча 1943-1949. Довідник. - Нью-Йорк, 1994. - С. 48; Див. так.: Кентій А.В. Українська Повстанська Армія в 1944-1945 рр. - Київ, 1999. - С. 52.

⁵⁵ Sowa A. Stosunki polsko-ukrainskie 1939-1947. - Krakow, 1998. - S. 193-194.

⁵⁶ Juchniewicz M. Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941-1944. - Warszawa, 1962. - S. 9-20.

⁵⁷ ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 22, Спр. 48. - Арк. 29.

⁵⁸ ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.91.- Арк. 62.

⁵⁹ ЦДАГОУ, Ф.62, Оп. 1. Ч. 1, Спр. 254. - Арк. 35.

⁶⁰ Державний архів Волинської області (ДАВО), Ф.11/597, Оп.1, Спр. 68. - Арк. 84.

⁶¹ ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 22, Спр. 49. - Арк. 11-13.

⁶² Turowski J. Op. cit. - S. 150.

⁶³ Ibidem. - S.153-213; Piotrowski Cz. Krwawe zniwa. Op. cit., S. 77-79, 94-95, 108-109, 130-135, 150-155. У згадуваній в примітках праці В.Романовського повідомляється і про деякі інші бої, які не зазначені у календарі. В їх числі сутичка біля с. Штунь (13 січня), оборона с. Копачівка (27 січня), напади на с. Кладнів (21 січня), с. Ставки, с. Радехів і с. Чмикоси (16-18 лютого), с. Штунь (6 березня).

⁶⁴ Biblioteka U W, Sygn. 3312, S. 19.

⁶⁵ Romanowski. W. Op. cit. - S. 181-182.

⁶⁶ Turowski J. Op. cit. - S. 512-513.

- 67 Садовий О.С. Куди прямують поляки. Літопис УПА. Т.2. Вказ. праця. - С.47-57.
- 68 Zamojszczyzna-Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej. T.I. - Warszawa, 1977. - S. 45.
- 69 ААН, Sygn. 202/ III / 11. - К.6.
- 70 Ibidem. - К. 18.
- 71 Ibidem.
- 72 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.91.- Арк. 20-21.
- 73 Так само. - Арк. 81.
- 74 Так само. - Спр. 135. - Арк. 5.
- 75 Так само. - Оп. 3, Спр. 2. - Арк. 164.
- 76 Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. - Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. - С.395.
- 77 ААН, Sygn. 202/ III / 133. - К.23.
- 78 Armia Krajowa w dokumentach. Op. cit. - Т.ІІІ. - S. 91.
- 79 Motyka G. Tak było w Bieszczadach- Op. cit.- S. 178; Див. також.: Kroll B. Rada Główna Opiekuncza 1939-1945. - Warszawa, 1985.
- 80 Див. Ziembikiewicz Z. W partyzantce u "Rysia". Wspomnienia żołnierza I Batalionu Oddziałów Hrubieszowskich ВСh. - Warszawa, 1982; Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Т. 1-3. - Warszawa, 1992-1994.
- 81 Przybysz K, Wojtas A. Bataliony Chłopskie. Т. 2. - Warszawa, 1986. - S.193.
- 82 Паньківський К. Українська дивізія Галичина. Матеріали до історії. - Торонто, Нью-Йорк, 1990. - С. 62.
- 83 ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 3, Спр.2.- Арк. 166; ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 23, Ч. 1, Спр. 790. - Арк. 6; МiD WІН, Sygn. III/58/23. - К. 119-130.
- 84 Ibidem. - К. 153-154. В опрацюванні С.Лешака за 1974 р. "Створення і діяльність партизанського загону ВХ "Рисі" - Ст. Басая. Між Гучвою і Бугом", що зберігається в архіві Військового історичного інституту, українсько-польські бої протягом 1944 р.

класифікуються саме як громадянська війна.

⁸⁵ Березнево-червневі бої 1944 р. на Замойщині докладно описані в матеріалах польського підпілля, а також в польській і українській літературі. Див. напр.: MiD WIH, Sygn. III/58/23. - К. 1-246; AAN, Sygn. 202/III/121 - К. 290-291; Markiewicz J. Partyzancki kraj. Zamojszczyzna I. I. 1944 - 15.VI. 1944. - Lublin, 1985; Motyka G. Tak bylo w Bieszczadach- Op. cit; Шанковський Л. УПА. Історія українського війська. - Київ, 1991 та ін.

⁸⁶ Motyka G. Tak bylo w Bieszczadach. Op. cit.- S. 206;

⁸⁷ ААН, Sygn. 202/III/126 - К. 31. Нападам УПА на с. Ханачов у лютому 1944 р. передували події осні 1943 р. В середині жовтня 1943 р. жертвою українців в Ханачові став поляк на прізвище С.Вейс. Відповіддю на це місцевих поляків стало затримання і передача в руки кріпо в Перемишлянах двох сотників УПА. Кріпо в Перемишлянах складалося з поляків, серед яких були також члени АК. В січні 1944 р. в с.Ханачов знаходилася група радянських партизанів із загону полковника Д.Медведєва.

⁸⁸ Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО), Ф. 3445, Оп. 1, Спр. 48. - К. 1.

⁸⁹ ААН, Sygn. 202/III/73 - К. 10; У книзі Л.Шанковського зазначається, що в першій половині 1944 р. загопи УПА здійснили в Галичині 201 протипольську акцію. Жертви поляків становили 5100 осіб. Див.: Шанковський Л. УПА. Історія українського війська. Вказ. праця. - С.73; Командування Львівського округу АК оцінювало кількість жертв з польського боку протягом січня, лютого і березня 1943 р. щонайменше на 6-8 тис. осіб - ААН, Sygn. 202/III/121 - К. 255.

⁹⁰ Przemyski A. Z pomoca zolnierzom Podziemia. - Warszawa, 1991. - S. 99.

⁹¹ ДАТО, Ф. 3445, Оп. 1, Спр. 48. - К. 2.

⁹² Wegierski J. W lwowskiej Armii Krajowej. - Warszawa, 1989. - S.125-139.

⁹³ Wegierski J. Armia Krajowa na poludniowach i wschodnich przedpolach Iwowa. - Krakow, 1994. - S. 72-75.

⁹⁴ ААН, Sygn. 202/III/11 - К. 16-17.

---

⁹⁵ Wegierski J. W lwowskiej Armii Krajowej. Op. cit. - S. 102;

⁹⁶ AAN, Sygn. 202/III/121 - K. 290-292.

⁹⁷ Під час свого карпатського рейду у липні-серпні 1943 р. радянські партизани демонстративно брали під захист польське населення і навпаки переслідували прихильників ОУН. В 1944 р., після повернення Червоної Армії в Західну Україну, радянське військово-політичне керівництво змінило своє ставлення до місцевих поляків. AAN, Sygn. 202/III/11 - K. 17; Sygn. 202/I/41 - K. 5.

⁹⁸ Ibidem. - K.13; AAN, Sygn. 202/III/121 - K.288-290.

⁹⁹ Wegierski J. Armia Krajowa na zachod od Lwowa. - Krakow, 1993. - S. 22-23. В документах Делегатури уряду подається чимало прикладів вбивств членів змішаних родин. Українське походження чоловіка або дружини не завжди рятувало від смерті. Небезпеку накликали на себе й ті українці, які симпатизували полякам. Так, зокрема, згадується про вбивство за пропольські симпатії в гміні Борів Яворівського повіту греко-католицького священника Крушинського. Наводяться також приклади, коли українські селяни, побоюючись кари, із сліпою слухняністю виконували будь-які накази представників ОУН-УПА: постачали необхідну кількість продуктів харчування, одягу та взуття, грошей, давали підводи, брали участь у копанні ровів у лісах, будівництві землянок та схронів. У зв'язку з наближенням до західноукраїнських земель радянських військ частина місцевої української людності намагалася втекти на захід. Загони УПА пильнували дороги і завертали втікачів, пояснюючи їм, що вони мають залишатися на місці. AAN, Sygn. 202/III/126 - K. 73.

¹⁰⁰ AAN, Sygn. 202/III/126 - K. 122.

¹⁰¹ MiD WII, Sygn. III/33/68. - K. 29.

¹⁰² Armia Krajowa w dokumentach. Op. cit. - T.III. - S. 346.

¹⁰³ Komanski H. Eksterminacja polskiej ludnosci. Powiat Zloczow. - Na rubiezu. - 1994. - № 4. - S. 13.

¹⁰⁴ ДАТО, Ф. 3445, Оп. 1, Спр. 29. - К. 3; Kubow W. Polacy i Ukraińcy w Berezowicy Malej kolo Zbaraza. - Warszawa, 1994; Komanski H. Eksterminacja polskiej ludnosci w powiecie borszczow-

skim. - Na rubiezy. - 1994. - № 2. - S. 13, 16-17; Hudymowa M. Informacje o działalności Armii Krajowej w obwodzie Buczacz - Inspektorat Czorzów. - Głosy Podolan. - 1995. - № 8. - S. 5. Кількість жертв і понесених втрат з боку поляків та українців, що подається у післявоєнних спогадах, як правило, значно вища за ту, що міститься у документах АК і Делегатурі уряду.

105 AAN, Sygn. 202/II/73 - K. 89.

106 Боляновський А. Дивізія "Галичина". Історія. - Львів, 2000. - С. 218.

107 Так само. - С.222; Про дивізію "Галичина" див. також: Ве-рига В. Дорогами Другої світової війни. Торонто, 1980. - С.92-117.

108 AAN, Sygn. 202/III/112 - K. 65; Львівські вісті. - Ч.105. - 10 травня 1944. - С.1-2.

109 Ibidem. - Sygn. 202/II/73 - K. 75-77.

110 Ibidem. - K. 108.

111 Ibidem. - Sygn. 203/XV/41. - K. 13.

112 Armia Krajowa w dokumentach. Op. cit. - Т.ІІІ. - S. 383.

113 ДАТО, Ф. 3445, Оп. 1, Спр. 23. - С. 1; Спр. 44. - С. 1.

114 Так само. - Спр. 29. - С. 1.

115 Так само. - Спр. 26. - С. 1; Спр. 27. - С. 1.

116 AAN, Sygn. 202/III/121 - K. 254-255, 290.

117 MiD WIH, Sygn. III/33/84. - K. 79-80.

118 AAN, Sygn. 202/III/121 - K. 340.

119 Ibidem. - Sygn. 202/III/20. - K. 33, 36, 40.

120 Ibidem. - Sygn. 202/III/121. - K. 307.

121 Ibidem. Див. також: Hempel A. Pogrobowcy kleski. Rzecz o policji "granatowej" w Generalnym Gubernatorstwie 1939-1945. - Warszawa, 1990.

122 Polak E. Baza "Topor" i sowieckie lagry. Wspomnienia z lat 1939-1956. - Swidnica, 1991. - S. 22-24.

123 AAN, Sygn. 202/II/15 - K. 57.

124 Wegierski J. Armia Krajowa w okregach Stanislawow i Tarnopol. - Krakow, 1996. - S. 71-90, 95-111; Mazur G. Pokucie w latach drugiej wojny swiatowej. - Krakow, 1994. - S. 120-126, 159-172.

До третього розділу:

¹ Polskie Sily Zbrojne w drugiej wojnie swiatowej. T.2. Cz. 2. - Londyn, 1953. - S.54-55.

² Garlinski J. Polska w drugiej wojnie swiatowej. - Warszawa, 1994. - S. 128.

³ ААН, Sygn. 203/XV/45. - К. 32.

⁴ Ibidem. - К. 34.

⁵ Dokuments on Polish-Soviet relations, 1939-1945. T.1. London, 1961. - S. 246.

⁶ Torzecki R. Polacy i ukraincy. Op. cit. - S. 147, 215.

⁷ ААН, Sygn. 203/XV/3. - К. 29.

⁸ Ibidem.- Sygn. 202/II/50 - К. 1.

⁹ Ibidem.- Sygn. 202/II/50 - К. 2-7.

¹⁰ Ibidem.- Sygn. 202/II/69 - К. 7; 202/III/203 - К. 14. Зацитуємо для прикладу уривок одного з подібних документів, віднайденого нами у варшавському Архіві нових актів, в матеріалах Східного бюро департаменту внутрішніх справ Делегатури уряду. "...Слово "українець" належить пов'язати з поняттям прислужника ГПУ, більшовицького ката, а також патхненника винищувальної політики гестапо... Терміну "українець" слід повернути те значення, яке воно мало впродовж близько 40 років, тобто коли було назвою політичної партії. Щодо народу, який мешкає разом з поляками у Східній Малопольщі (Східній Галичині - авт.), то йому належить повернути єдино історично обґрунтовану і частіше всього цим народом використовану назву - "русин". ААН, Sygn. 202/II/50, t. I. - К. 11-20.

¹¹ Ibidem. - Sygn. 203/XV/27. - К. 55.

¹² Ibidem. - Sygn. 202/II/51. - К. 170-194.

¹³ Ibidem. - Sygn. 202/II/50. - К. 2-7.

¹⁴ Ibidem. - Sygn. 202/II/49, t.II. - К. 156-158.

¹⁵ Ibidem. - Sygn. 203/XV/43. - К. 56. Єдиним твердженням у відозві, яке ОУН-Р схвально сприйняла, було наступне: "Розуміємо і цінуємо прагнення українського народу до створення незалежної України".

¹⁶ Ibidem. - Sygn. 202/III/11. - К. 17.

¹⁷ Ibidem. - Sygn. 202/III/134. - К. 229.

¹⁸ ЦДАГОУ, Ф.62, Оп. 1, Ч. 1, Спр. 274. - Арк. 65.

¹⁹ ААН, Sygn. 202/II/50 - К. 74-75.

- 20 Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Op. cit. - S. 265.
- 21 AAN, Sygn. 203/XV/45 - K. 37-42; 203/XV/5 - K. 235-247.
- 22 Ibidem. - K. 250-254.
- 23 Ibidem. - Sygn. 202/II/51. - K. 123.
- 24 Ibidem. - Sygn. 202/II/10. - K. 1-4. Діячі чотирьох найвпливовіших польських політичних партій - СН, СЛ, СП, ППС - 22 жовтня 1943 р. оголосили в Лондоні декларацію, у якій визнавали необхідність зрівняння в правах з поляками представників національних меншин на засадах "рівні права - рівні обов'язки", однак, водночас, підкреслювали необхідність "збереження непорушності східних кордонів". - AAN, Sygn. 202/II/125. - K. 73.
- 25 Ibidem. - Sygn. 202/II/70. - K. 31-37.
- 26 Ibidem. - Sygn. 203/XV/45. - K. 92. Див. також: Проект положення про переселення і мотивацію необхідності його розробки, підготовленого референтом Лясотою. - AAN, Sygn. 203/XV/46. - K. 1-32.
- 27 Ibidem. - Sygn. 203/XV/45. - K. 35.
- 28 Ibidem. - Sygn. 202/III/121. - K. 148-159.
- 29 Ibidem. - Sygn. 202/III/11. - K. 17.
- 30 Ibidem. - K. 4.
- 31 Ibidem. - K. 5; Краківські вісті. - Ч. 96. - 9 травня 1943. - С.1-2.
- 32 Ibidem. - Sygn. 202/III/112. - K. 62; Краківські вісті. - Ч. 91. - 30 квітня 1944. - С.1-2; Львівські вісті. - Ч. 95. - 28 квітня 1944. - С.1-2.
- 33 Ibidem. - Sygn. 202/III/11. - K. 6.
- 34 Biuletyn Informacyjny. - № 33. - 19. VIII. 1943. - S.6.
- 35 Див.: Szczepanik E. Rok 1943 na kresach południowo-wschodnich RP w swietle publikacji prasowych polskiego panstwa podziemnego //Pamiec i sprawiedliwosc. Biuletyn GKBZp NP - IPN. - XL. - Warszawa, 1997-1998. - S. 298-316.
- 36 Biuletyn Informacyjny. - № 22. - 3. VI. 1943. - S.1-2.
- 37 Agencja Wschodnie. - № 5. - 15.VII.1943. - S. 8.
- 38 Шандрук П. Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську Національну Армію // Українська дивізія Галичина. Вказ. праця. - С. 84.
- 39 MiD WIH, Sygn. III/50/16. - K. 7.
- 40 AAN, Sygn. 202/III/121 - K. 169.
- 41 Ibidem.
- 42 Ibidem. - Sygn. 202/III/11. - K. 18.
- 43 Ibidem. - Sygn. 202/I/41. - K. 7.

44 Ibidem. - Sygn. 203/XV/12. - К. 410.

45 Ibidem. - Sygn. 203/XV/43. - К. 64-65.

46 Ibidem. - Sygn. 202/III/73. - К. 12. Римсько-католицький список зі Львова Твардовський 22 лютого 1944 р. звернувся з листом до генерал-губернатора. В ньому він вказував на мордування українцями римсько-католицьких священників, домагаючись від німецької влади відповідних заходів, які унеможливили б подібні прикрі випадки і забезпечили б ксьондзам умови для виконання покладених на них обов'язків. До листа був доданий список помордованих духовних осіб. - AAN, Sygn. 202/III/121. - К. 109. За підрахунками працівників Східної секції за період 1941 - березень 1944 р. "з вини українців" загинуло 29 ксьондзів. - AAN, Sygn. 202/III/121. - К.289.

47 AAN, Sygn. 202/III/134. - К. 274.

48 Ibidem. - Sygn. 203/XV/45. - К. 152-154; Armia Krajowa w dokumentach. Op. cit. - Т.ІІІ. - S. 60.

49 Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Op. cit. - S. 151.

50 AAN, Sygn. 203/XV/42. - К.87-89.

51 Ibidem. - Sygn. 202/III/11. - К. 17. У цитованому звіті працівників Східної секції департаменту інформації і преси Делегатури уряду йдеться про те, що на початку вересня 1943 р. до польської сторони з пропозицією поновити переговори звернувся "Днспр". Втім відомо, що на той час З.Матла вже був заарештований гестапо.

52 Ibidem. - Sygn. 202/III/121. - К. 110.

53 Ibidem. - Sygn. 202/III/121. - К.7.

54 Ibidem. - Sygn. 202/III/130. - К. 25-27. Невдалою також виявилася чи не єдина відома нам спроба волинського делегата уряду К.Банаха дійти згоди з представниками штабу УПА, що знаходився в с.Волчак на Володимирщині. Надіслані ним парламентарії поручник З.Румель ("Поремба") і підпоручник К.Маркевич ("Чарта"), а також їхній провідник, мешканець с.Александровка В.Добровольський були 10 липня 1943 р. в с.Кустичі неподалік від Турійська за не до кінця з'ясованих обставин у жахливий спосіб замордовані. - Turowski J. Op. cit. - S. 58.

55 Sura K. Czas "Burzy" w swiacle biezacych publikacji konspiracyjnego pisma Lwowskiego "Slowo polskie" //Materialy ogolnopolskiego sympozjum na temat operacja "Burza" na ziemiach kresow pld.-wsch. II - giej Rzeczypospolitej w 1944 r. - Krakow, 1994. - S.82-83; Wreciona E. "Burza" we Lwowie? - Kultura. - № 9. - 1953. - S. 106-108; Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизня-

---

ній війнах (1939-1945 рр.). - Київ, 1999. На сторінці 110 останньої праці автор стверджує, що під час боїв за Львів поляки вбили у місті 728 українців, що, однак, не підтверджується ані польськими, ані українськими документами.

⁵⁶ ААН, Sygn. 202/1/41. - К.8.

⁵⁷ ДАТО, Ф. 3445, Оп. 1, Спр. 34. - Арк. 2.

⁵⁸ ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.92.- Арк. 60.

⁵⁹ ЦДАГОУ, Ф.1, Оп. 23, Ч. 1, Спр. 1469. - Арк. 20.

⁶⁰ Так само. - Спр. 1471. - Арк. 32.

⁶¹ ЦДАВОВУ, Ф.3833, Оп. 1, Спр.161.- Арк. 26.

До післямови:

¹ Щеглюк В.Р. "... Як роса на сонці": Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУІІ-УПА Л.С. Павлишина. - Львів, 1992. - С. 134-135.

² ААН, Sygn. 203/XV/45. - К.8.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
<i>Розділ I.</i> Ставлення польського емігрантського уряду й польського підпілля до українського питання в 1939-1941 рр.	13
<i>Розділ II.</i> Українсько-польський конфлікт в 1943-1944 рр.	52
<i>Розділ III.</i> Українська проблема в політиці польського емігрантського уряду й польського підпілля в 1942-1945 рр.	136
<i>Післямова</i>	180
<i>Примітки</i>	182